

NOBELOVCI

Imre Kertész

Kadiš za
nepodeno dete

NOBELOVCI

Imre Kertész

Kadiš za
nerodeno dete

Imre Kertes

KADIŠ ZA NEROĐENO DETE

bojana888

*

„Ne!” - rekao sam odmah i smesta, bez kolebanja i, takoreći nagonski, jer već je posve prirodno, da nam nagoni deluju protivno našim nagonima, da umesto nagona deluju protivnagoni, štaviše, izdavajući se kao da su oni naši nagoni - pokušavao sam da budem duhovit, ako se to uopšte može smatrati duhovitošću, odnosno, ako se gola, bedna istina može smatrati duhovitošću - govorio sam, dakle, filozofu koji se kretao uporedo sa mnom, nakon čega smo i on i ja zastali u proređenoj bukovoj šumi, bukoviku, ili kako da ga nazovem, koji je, usled neke bolesti, možda sušice, glasno i teško disao: priznajem, grešni sam neznalica što se drveća tiče, jedino bor prepoznajem po igličastom lišću, i platan, jer to drvo volim, i ono što volim, i dan-danas, čak i svojim protivnagonima, prepoznajem, ako baš i ne sa onim iznenadnim, vazda pripravnim, uzbuđujućim i, takoreći nadahnutim prosvetljenjem od kojeg se i želudac zgrči kad prepoznam nešto što mrzim. Ne znam zašto je kod mene sve, uvek i po svemu drugačije, odnosno, ako možda i znam, čini mi se da će stvari biti jednostavnije ako znam da ne znam. Jer to bi me poštedelo mnoštva objašnjenja. Ali, čini se, objašnjenja se ne mogu izbeći, neprekidno objašnjavamo i opravdavamo i sam život, taj neobjašnjivi kompleks pojava i emocija traži od nas određena objašnjenja, objašnjenja traži od nas i okolina i, na kraju i sami zahtevamo od sebe neka objašnjenja, dok nam konačno ne pođe za rukom da sve oko sebe, i sebe same uništimo, odnosno preobjasnimo - objašnjavam filozofu, onim za mene odvratnim, ali nesavladivim logomaničnim nastupom koji me uvek uhvati kad nemam šta da kažem, i koji je, bojim se, u najbližem srodstvu i sa mojom potrebom da delim bogate napojnice potkupljujući konobare, taksiste, zvanična, odnosno poluzvanična lica i tako dalje, te nadalje i s mojom preteranom, do samopredaje preteranom ljubaznošću, kao

da neprestano preklinjem za svoje bivstvovanje, i to za ovo bivstvovanje. Gospode Bože. Hteo sam naprosto da se prošetam u šumi - makar i među ovim kržljivim hrastovima - na svežem vazduhu - pa i ako je taj vazduh unekoliko zagađen - da izvetrim glavu, da kažemo tako, jer ovako dobro zvuči, pod uslovom da ne obraćamo pažnju na značenje reči, jer ako ćemo da obratimo, u tom slučaju, je li, ove reči nemaju nikakvog smisla, kao što ni moja glava nema potrebu da je provetavam, naprotiv, nadasve sam osetljiv na promaju; ovde provodim - ovde sam provodio - vreme, privremeno (i sad neću da skrenem u smeru uzgrednih značenja te reči), u krilu jedne osrednje planine u centralnoj Mađarskoj, u jednoj kući, nazovimo je odmaralištem, premda ja u njoj radim (ja, naime, uvek radim, i na to me ne prisiljavaju samo egzistencijalne potrebe, jer da ne radim, *ja bih postojao*, i ako bih postojao, pojma nemam na šta bi me to prisiljavalo, a biće bolje da to nikad i ne saznam, premda slutim, slutim valjda iz stomaka, jer zbog toga i radim neprestano: dok radim, postojim, kad ne bih radio, ko zna da li bi me uopšte i bilo, stoga sve to uzimam krajnje ozbiljno, i moram da shvatam ozbiljno, jer između mog opstanka i mog rada postoje krajnje ozbiljne veze, to je sasvim jasno), u jednoj kući, dakle, u koju sam stekao pravo da budem upućen, u krasno društvo istovrsnih intelektualaca kojima se baš zbog toga i ne mogu ukloniti s puta, uzalud ostajem bezglasno skriven u svojoj sobi - odavajući tajnu svog skrovišta, u najboljem slučaju, prigušenim kuckaranjem moje pisaće mašine - uzalud se krećem hodnicima na vrhovima prstiju, jer obedovati ipak moram, i tada me svojim bespoštednim prisustvom saleću susedi za trpezarijskim stolom, a mora se izaći i u šetnju, a tada bi, u svoj svojoj masi i neprikladnosti, pod pljosnatim, smeđe i drap kariranim kačketom, u prostranom mantilu s raglan-rukavima, s vodnjikavim, žmirkavim očima sličnim kiselom testu, krupnim, mekim, umešenim i sad već i naraslim licem, na sred šume dolazi mi u susret doktor Oblat, filozof. To je njegovo stvarno, građansko zanimanje, to piše i u odgovarajućoj rubrici njegove lične karte, to jest, da je doktor Oblat filozof, kao Imanuel Kant, kao Baruh Spinoza ili Heraklit iz Efesa, kao što sam i ja pisac i književni prevodilac, samo što ja ne pridajem sebi još smešniji privid sa velikanima koji bi se mogli poređati iza grba mog zanata, a koji su još bili pravi pisci i - ponekad - književni

prevodioci, jer sam i bez toga dovoljno smešan sa svojim zanimanjem i jer je prevodilačkom poslu ipak imanentan makar izvestan privid objektiviteta i, u nečijim očima - naročito u očima vlasti i, naravno, iz posve drugih razloga, u vlastitim očima - ta okolnost čini to zanimanje opravdanim.

„Ne!” - zaurlalo je, vrisnulo je u meni nešto, odmah i smesta, kad je moja žena (inače već odavno nije moja žena), prvi put povelala reč o njemu - o tebi - i to zavijanje je u meni veoma sporo, zapravo, da, tek posle dugo-dugo godina utihnulo u nekakav potišteni bol, poput Votanovog razuzdanog besa prilikom onog znamenitog opraštanja, sve dok, kao iz nekakvih maglovitih slika zamrlih gudačkih deonica, polako i zloćudno, poput kakve tinjajuće bolesti, nije u meni počelo da poprimalo određene konture jedno pitanje, a to pitanje si ti, tačnije, to sam ja, ali kroz tebe osporen, još tačnije (i sa tim se uglavnom složio i doktor Oblat): *posmatrajući moje postojanje kao mogućnost tvog postojanja*, odnosno, posmatrajući sebe kao ubicu, ako baš hoćemo da budemo krajnje precizni, do besmisla precizni, a s izvesnim mazohizmom to je i dopustivo, jer je, hvala Bogu, sada već kasno, i uvek će i biti kasno, i s obzirom na to da tebe nema, ja se mogu osećati potpuno sigurnim, nakon što sam sa tim „ne” porušio sve, sraunio sa zemljom i pretvorio u prah i pepeo, pre svega svoj zlosrećni i kratkotrajni brak - pričam - pričao sam - doktoru Oblatu, doktoru filozofskih nauka, s istom onom ravnodušnošću kojoj me život, doduše, nikad nije bio u stanju da nauči, mada je već ipak prilično uvežbano praktikujem, ako je to bezuslovno neophodno. A ovoga puta bilo je neophodno jer mi se filozof približavao u sanjalačkom raspoloženju, to sam odmah uočio po njegovoj malo ustranu nagnutoj glavi na kojoj je spljošteno bio natučan mangupski kačket, kao da se približavao neki vragolasti drumski razbojnik koji je već sručio niz grlo nekoliko čašica i sad se premišlja da li da me kokne ili da se zadovolji nekakvom otkupninom, ali naravno, i umalo ne rekoh: na žalost, Oblat nije ni izdaleka o tome razmišljao, jedan filozof ne razmišlja o drumskom razbojništvu, ako ipak to čini, onda se to u njegovoj svesti pojavljuje u formi teškog filozofskog pitanja, a prljavi deo posla će da obave stručnjaci, konačno, bili smo već svedoci sličnim stvarima, premda nema nikakvog razloga i graniči se bezmalo sa sumnjičenjem to što mi sve to pada na um baš u vezi sa

doktorom Oblatom, naime, ja i ne poznajem njegovu prošlost, i sve se nadam da mi je on neće ispričati. I nije ispričao, međutim, iznenadio me je ne manje indiskretnim pitanjem, kao da se neki drumski razbojnik raspituje koliko novca imam u džepu, naime, počeo je da me zapitkuje o mojim porodičnim prilikama, istina, kao uvod u to, obavestio me je ukratko o svojim, poput kakvog predujma, postulirajući na neki način da, ako sam već ja saznao sve o njemu, premda me ništa od svega toga ni najmanje ne zanima, na taj način i on stiže pravo da sazna... ali, prekidam ovo izlaganje, jer osećam da su me ponela slova, reči, i da me nose u pogrešnom smeru, u smeru moralizatorske paranoje u kojoj sam, na žalost, u poslednje vreme često zaticao sebe, a čiji su uzroci, što se mene tiče, i previše jasni (samoća, izolovanost, dobrovoljni egzil), a da bi me oni zabrinjavali, konačno, ja sam ih sam proizveo, kao početne brazde onog mnogo, mnogo dubljeg rova koji treba do kraja, grumen po grumen da iskopam, da bih stvorio nešto što će me progutati (mada je moguće da ne bi trebalo da kopam u zemlji, nego u vazduhu, tamo ima više mesta) - jer mi je doktor Oblat postavio posve nevino pitanje: da li imam dete; učinio je to, u svakom slučaju, s otvorenom grubošću, toliko karakterističnom za filozofe, to jest, neuljudnošću i, u svakom slučaju, u najgorem mogućem trenutku; doduše, nije mogao da zna da će me njegovo pitanje, neporecivo, uznemiriti. A to što sam ja na to pitanje iz preterane, do samopredaje preterane ljubaznosti, odgovorio nesavladivom bujicom reči, od koje sam se, i dok sam govorio, do kraja zgražavao, ali, uprkos tome ipak sam mu ispričao da:

„Ne!” - rekao sam odmah i smesta, bez kolebanja i, takoreći nagonski, jer već je posve prirodno, da nam nagoni deluju protivno našim nagonima, da umesto nagona deluju protivnagoni, štaviše, izdavajući se kao da su oni naši nagoni: da, za ovu bujicu budalastih reči, za vlastito, dobrovoljno i ničim objašnjivo (mada objašnjenja imam na pretek, od kojih sam neka maločas već i nabrojao, ako se dobro sećam) unižavanje hteo sam da se osvetim doktoru Oblatu, ili Oblatu, doktoru filozofskih nauka, time što sam ga nasred kržljivog bukovika (ili, neka bude, lipove šume) opisao onako kako sam ga opisao, premda pljosnati kačket, prostrani mantil s raglan-rukavima, kao i vodnjikave, žmirkave oči i krupno, meko lice slično umešenom,

uskislom testu - ostajem pri tome - da, taj opis u potpunosti odgovara stvarnosti. Reč je samo o tome da sam sve to mogao i unekoliko drugačije da napišem, uravnoteženije, obzirnije, evo, reći ću sad nešto: možda s *ljubavlju*, ali bojim se da već i ne umem drugačije da pišem, već samo perom umočenim u gusti sarkazam, podrugljivo, možda pomalo i šaljivo (nije na meni da o tome sudim), ali u izvesnom smislu oduzeto, ukočeno, kao da mi neko svaki čas odgurkuje pero kad se sprema da napiše određene reči, tako da na kraju moja ruka umesto njih ispisuje neke sasvim druge reči iz kojih naprosto nikad ne može da proistekne bilo kakva, s naklonošću, s ljubavlju predočena slika, jednostavno možda zbog toga što, *bojim se, u meni i nema ljubavi*, ali - Gospode Bože! - koga bih ja i mogao da volim i zbog čega. Mada je doktor Oblat govorio veoma ljubazno, do te mere da sam neke njegove markantnije opaske, budući da su pobudile moju pažnju, definitivno (umalo nisam rekao: fatalno) zapamtio. Reče da nema dece, da nema nikoga, samo jednu postariju i pred problemima starenja bespomoćnu ženu, ako sam ga dobro razumeo, jer se filozof izražavao nešto maglovitije, mogao bih reći i diskretnije, prepuštajući meni da razumem ono što hoću da razumem i mada zbilja nisam hteo, razumeo sam, naravno, ipak. I da, nastavio je doktor Oblat, o tome da je ostao bez deteta, zapravo razmišlja tek u poslednje vreme, ali u poslednje vreme ta okolnost mu sve češće dolazi u misli, tako da je i sad, šetajući se šumskom stazom, o tome razmišljao, i evo, ne može odoleti da mi to i ne kaže, pretpostavlja zbog toga što i on postaje sve stariji i da usled toga određene mogućnosti, kao na primer mogućnost da se i njemu rodi dete, za njega polako više i nije mogućnost, već naprotiv, sve izvesnija nemogućnost, i da na to zapravo tek u poslednje vreme pomišlja sve češće, i to, reče, pomišlja „kao na propust”. Ovde se doktor Oblat zaustavio na stazi, u međuvremenu smo, naime, krenuli dalje, dva društvena bića, dva muškarca u razgovoru šetajući se šumskom stazom posutom opalim, suvim lišćem, dve tužne mrlje na platnu nekog pejzažiste, dve mrlje koje iz osnova remete verovatno nikad postojeću harmoniju prirode, samo se ne sećam da li se ja pridružujem Oblatu kao pratnja, ili se on pridružuje meni, ali od toga zaista nećemo praviti pitanje sujete, da, razume se, ja se pridružujem doktoru Oblatu, po svemu sudeći, da bih mogao da ga

se oslobodim, jer ovako ću moći da se okrenem kad god poželim; ovde se, dakle, doktor Oblat zaustavio na stazi, i jednim jedinim melanholičnim pokretom napregnuo svoje uskislo, štaviše, mestimično već i prekomerno natečeno lice, tako što je zabacio unazad glavu, zajedno s onim drskim, mangupskim kačketom, a pogled podigao ka najbližoj grani i ostavio ga da počiva na njoj poput kakvog bednog, iskrzanog komada odeće koji je, i u toj svojoj odbačenosti, i dalje spreman da služi. I dok smo tako stajali tamo, ja u Oblatovoj, a Oblat u osi privlačne snage tog stabla, imao sam osećaj da ću veoma brzo biti svedok jednog, reklo bi se poverljivog iskaza ovog filozofa; tako je i bilo, kad je doktor Oblat konačno progovorio, rekavši da, ako kaže da mu se čini da je propust ono što se desilo, odnosno, ono što se nije desilo, ne misli na produžavanje, na to unekoliko apstraktno, mada, priznajmo, u osnovi ipak zadovoljavajuće spokojstvo, ukoliko je ispunio - odnosno, i to je baš ono, da zapravo nije ispunio svoju ličnu i sveopštu dužnost na ovoj zemlji, dakle, da osim pukog bivstvovanja, ovom bivstvu obezbedi i kontinuitet, produživši i umnoživši sebe u potomcima, da preživi, dakle, što je (osim opstajavanja) čovekova, reklo bi se transcendentalna, mada i te kako praktična dužnost u odnosu na život, da se ne oseća kljastim, suvišnim i, u krajnjoj liniji, impotentnim; i ne misli on, pri tome, na preteću perspektivu starenja bez ikakve potpore; ne, zaista, on se boji nečeg drugog, „emotivnog zakrečavanja”, tako se izrazio, baš tim rečima, dok je ponovo polako krenuo stazom, naizgled prema našoj potpornoj tački, prema odmaralištu, ali u suštini, sad već znam, ka emotivnom zakrečavanju. I na tom njegovom putu ja sam mu se pridružio kao verni pratilac, prikladno dirnut njegovim dirljivim rečima, mada nisam, ipak, delio njegovu bojazan koja je, bojim se (tačnije, više se nadam, štaviše, pouzdano znam), samo trenutna, i da je stoga u svakom slučaju sveta i kao takvu treba samo umočiti, kao u kakvu škropionicu, u večnost - jer kad ta strepnja bude usledila, nećemo se plašiti nje, nećemo se te bojazni sećati kao onog čega smo se nekad bojali, jer ona nas je tada već savladala i mi samo sedimo do grla u njoj, ona je naša, i mi smo njeni. Jer i to je samo početna, plitka brazda onog rova, moje rake koju kopam u vazduhu (jer ću tamo moći udobnije da se opružim), i zbog toga, možda, kažem, ali ne

filozofu, nego u sebi da se emotivnog zakrečavanja ne treba bojati već ga treba prihvatiti, ako ne baš i pozdraviti, prihvatiti poput pružene ruke koja nam, doduše, pomaže, bez sumnje, da se nađemo bliže grobu, ali ipak pomaže: jer, gospodine Kapuse, *ovaj svet nije uperen protiv nas, i ako i krije neke opasnosti, moramo pokušati da ih zavorimo*; mada, kažem uzgred, ali ne filozofu, niti gospodinu Kapusu, tom srećkoviću koji je dobio čini se čitavu pregršt pisama od Rajnera Marije Rilkea, kažem to, dakle, samo u sebi, da ja već *isključivo ove opasnosti volim*, i mislim, ni to baš nije sasvim u redu, da i u tome ima nečeg lažnog, nešto što mi neprestano para uši, kao što poneki dirigent smesta čuje kad se posle solo deonice oglasi čitav orkestar i, recimo, hornista, usled štamparske greške u notnoj svesci, recimo, odsvira za pola tona višu notu. I taj falš ton čujem neprestano ne samo u sebi, već i oko sebe, u svom užem i širem, rekao bih čak i u kosmičkom okruženju, kao što ga čujem i ovde u krilu škiljave prirode i u okruženju bolesnih hrastova (ili bukvi), smrdljivog potočića i zamuzganog nebeskog svoda koji se pomalja kroz jektičave krošnje i gde, dragi gospodine Kapuse, nikako ne osećam nadahnuće misli „biti Tvorac, rađati, stvarati”, misao koja, zar ne, *ništa ne bi vredela da se uveliko i neprestano ne potvrđuje i ne ostvaruje u svetu*, bila bi ništavna *bez polifoničnog saglasja kojim odzvanja pev životinja i stvari...* Jeste, jer uzalud su nas obeshrabrivali (da o tome kažem samo toliko), u potaji, ako ćutke i pažljivo motrimo naš krvotok i zastrašujuće snove, u potaji, zapravo - i ja jedino iz toga osećam to polifono saglasje koje odzvanja iz svega i svakoga - još uvek i nepokolebljivo hoćemo da živimo, onako mlitavi, onemoćali, onako zlovoljni i bolesni, da, čak i kao takvi, čak i uprkos tome, bez obzira na to što i ne umemo živeti, niti se da živeti... Baš zbog toga, ali i zato da ne bismo zapali u to sentimentalno raspoloženje u kojem sam, kao uostalom u skoro svemu, ili bar u svemu onome u čemu i ja učestvujem, opet jasno čuo falš zvuk horne, postavio sam mu, shodno njegovoj struci filozofsko, mada možda ni malo mudro pitanje, naime, zbog čega je to tako? sva ova oronulost? ili konačno gde smo i kad „proigrali svoja prava”? zbog čega, toliko neumoljivo, i toliko definitivno, više nije moguće znati ono što znamo? i tako dalje, kao da ne znam ono što znam, ali od nesavladive potrebe da govorim, iz nekakvog straha,

kao gonjen od kakvog horor vakuija: i sad se na lice doktora Oblata vratio izraz profesionalnog filozofa osrednje egzistencije, sredovečnog prosečnog intelektualca srednjeg rasta iz srednje-mađarskih brdsko-planinskih predela koji s osrednjim izgledima zastupa vrlo osrednje stavove, tako da su bore njegovog ciničnog, radosnog osmeha posve progutale njegove uvek žmirkave oči. I njegov glas je smesta ponovo poprimio ton hladne objektivnosti, štaviše, predmetnosti, taj fino podmazani, okolišanju, vrdanju vični, ali u suštini samopouzdana glas koji je, maločas, samo na trenutak zamro od preteće blizine životnih stvari; i tako smo mravinjali ka odmaralištu, dvojica u suštini solidno obučeni, dobro uhranjeni, dobro kondicionirani, sredovečnih prosečnih intelektualaca osrednjih stavova, dvojica preživeli (obojica smo, svaki na svoj način, preživeli različite stvari), dva još živa polumrtvaca, i razgovarali smo o stvarima o kojima dva intelektualca još mogu, mada posve suviše da razgovaraju. I sporazumeli smo se, mirno i otužno, zašto nije moguće biti; da je puko postojanje bivstva zapravo nekulturno, jer u jednom uzvišenijem smislu, posmatrajući stvari sa jednog višeg stanovišta, *bivstva ne bi smelo da bude*, naprosto zbog svega što se dogodilo, i posebno zbog toga što nam se sve to što se dogodilo iznova događa, to je i te kako dovoljan razlog; a o tome da su kultivisaniji umovi već odavno zabranili bivstvu da bivstvuje, da i ne govorimo. Postavilo se još i pitanje - svega se, naravno, ne mogu setiti, jer je u ovom razgovoru, proisteklom iz sticaja niza slučajnosti i zabuna, odzvanjalo ili pak tupo odjekivalo stotinu i stotinu sličnih razgovora, kao što i *jednu jedinu stvaralačku misao uzvišenošću i veličanstvenošću ispunjavaju hiljade, iz zaborava uskrse ljubavne noći* - svega se zaista ne mogu setiti, ali mislim da se postavilo i ovo pitanje: nije li moguće da sveukupni, naizgled neuki napor bivstva, usmeren na bivstvovanje, ni izdaleka nije znak nekakve nepristrasne naivnosti, što bi sad već ipak bilo preterivanje i, zapravo, nemoguće - već naprotiv, nagoveštaj da jedino ovako, neuko ume da se produži, kad već po svaku cenu mora da se produži. I, osim ako ne uspe da preživi - što, naravno, može da uspe samo na *jednom višem nivou* (doktor Oblat), premda na to (duet), ne ukazuju čak ni neki bledunjavi znaci, već se pomalja nešto sasvim suprotno, a to je propadanje u neukost... Nadalje, da svesna neukost, očito, upućuje

na šizofrenične sindrome... I još dalje, da je prema tome doživljavanje stanja sveta (ja) i njegova realizacija (doktor Oblat), a čemu inače svako stanje sveta u svako doba i te kako teži, u nedostatku vere, kulture i drugih svečanih instrumenata, danas je jedino *katastrofa*... I tako dalje, i tako dalje, duvali smo iz sve snage i, dakako, pogrešno u hornu, dok se u međuvremenu tanušna, modrikasta predvečernja izmaglica spuštala na vrhove nepomičnih, ukočenih stabala podno kojih se, poput kakvog gustog jezgra, krila zbijenija masa odmarališta, gde nas je čekao postavljeni sto i večera, pribor za jelo koji će uskoro da zazvecka, čaše koje će da se kucnu, već smo slutili i skori žamor okupljenog društva, međutim, čak i iz ovog skupa pukih činjenica tužno promalja falš zvuk horne; kao što nisam pred sobom mogao da prikrijem ni to da se na kraju ipak nisam okrenuo, i nisam ostavio doktora Oblata: ostao sam sa njim do kraja, kao opčinjen, zbog rđave savesti koja mi nije davala mira, stideo sam se te praznine u sebi, nema sumnje, i zbog osećanja zgađenosti nad tom, vlastitom prazninom koju sam, doduše, pokušao da prikrijem bujicama reči, da ništa ne čujem i da ništa ne vidim, i da ne moram govoriti o tome o čemu bih i te kako morao da govorim, štaviše, ko zna, možda i da pišem. Da, i noć me je kaznila - ili nagradila? - za sve ovo, donevši preokret, iznenadnu oluju, praskave udare gromova, duge, krivudave hijeroglifne munja koje su preoravale nebo čitavom njegovom širinom ispisujući suva, kusa, ali jasno, bar što se mene tiče, jasno čitljiva slova, čitav firmament bio je posut bezbrojnim

„Ne!” - koje sam sve ja izgovorio, jer je već posve prirodno da moji nagoni deluju protivno mojim nagonima i da, takoreći, moji protivnagoni deluju umesto njih, štaviše, izdavajući se za moje nagone.

„Ne!” - zaurialo je, vrisnulo u meni nešto, odmah i smesta, i to zavijanje je u meni veoma sporo, tek posle dugo-dugo godina utihnulo u nekakav umišljeni bol, sve dok nije, polako i zloćudno, poput kakve tinjajuće bolesti, poprimilo u meni sve određenije konture jedno pitanje - da li bi bila devojčica tamnih očiju? sa bledim tufnicama pegica posutih oko nosića? ili tvrdoglavi dečak? da li bi tvoje oči bile vesele i tvrde, poput sivkasto-modrog oblutka? - da, moj život posmatran kao mogućnost za tvoje bivstvovanje. I toga

dana sam čitavu noć probdeo u raščlanjavanju tog pitanja, čas u zaslepljujućem blesku munje, a čas u mrklom mraku zasenjenih očiju koje, u hirovitim pauzama atmosferskih ludovanja, kao da vide ovo pitanje našarano munjama na zidovima, tako da na ove rečenice, koje sad zapisujem na ovaj papir, moram da gledam kao da sam ih pisao one noći, premda sam one noći više živeo nego pisao, živeo sam, odnosno razdirali su me raznorodni bolovi, pretežno bolna sećanja (imao sam pri ruci i pola boce konjaka), možda sam zapisao nekoliko zbrkanih reči na listove notesa, svezaka, blokova koje uvek imam kod sebe, a koje kasnije nisam umeo da rekonstruišem, ako bi mi to u ponekim slučajevima i pošlo za rukom, nisam ih razumeo, potom sam sve zaboravio, tek nakon mnogo godina je u meni ta noć ponovo oživela, i morale su ponovo da prođu godine, da bih sad pokušao da napišem ono što bih te noći napisao, da sam pisao, i ukoliko, inače, jedna noć ne bi bila kratka, prekratka da bih mogao da napišem ono što bih napisao. Ali kako bih i mogao da pišem, kad je ta noć bila tek početak, po svemu sudeći ne baš prvi, ali u svakom slučaju jedan od prvih koraka na putu prosvetljenja, odnosno, jedan od prvih koraka na ko zna koliko dugom putu svesnog samoukidanja, početna brazda u kopanju rake koju - sad je to već izvan svake sumnje - kao postelju nameštam sebi u oblacima. I ovo pitanje - moj život posmatran kao mogućnost za tvoje bivstvovanje - pokazuje se kao dobar vodič, da, kao da me malenom, krhkom rukom vodiš, vučeš za sobom na ovom putu koji, u krajnjoj liniji, ne vodi nikud, u najboljem slučaju samo do posve uzaludne i posve nepromenljive samospoznaje, i kojim se uopšte može - šta „može“? ovde ni „mora“ ništa ne izražava - krenuti tek kad se sa tog puta uklone barijere i prepreke; a ponajpre otklanjanjem, mogao bih reći i iskorenjivanjem egzistencije prosečnog intelektualca, pa i ako to držanje koristim naprosto kao kakav kondom, kao da sam usred jedne AIDS-om zaražene zajednice poklonik, mada krajnje oprezni poklonik promiskuitetnog života, tačnije, kao da bih bio, jer već odavno nisam ni prosečni, ni osrednji intelektualac, niti intelektualac uopšte, više nisam ništa, *rođen sam kao privatna osoba*, rekao je J. W. G., posve sam privatno preživeo, kažem ja, u najboljem slučaju sam još donekle književni prevodilac, ako već uopšte jesam i ako zbog nečega moram da budem. Kao što sam se, naposletku, uprkos

pretećim okolnostima, korenito uklonio sa svog puta i sramnu egzistenciju uspešnog mađarskog pisca, premda, rekla mi je žena (odavno je već žena nekom drugom), poseduješ za to sve predispozicije (što me je tada unekoliko i prestravilo), ne kaže ona, rekla je moja žena, da odustanem od svojih *umetničkih* ili bilo kakvih načela, ona samo kaže, rekla je moja žena, da ne budem *malodušan*, i da stoga, ako u što većoj, to jest u što manjoj meri odustajem (od svojih *umetničkih* ili bilo kakvih načela), utoliko energičnije moram da težim afirmaciji baš tih načela, odnosno, u krajnjoj liniji da radim na vlastitoj afirmaciji, da stremim, dakle, uspehu, rekla je moja žena, jer svi na tome rade, i najveći pisci sveta teže upravo tome, nemoj da se zavaravaš, rekla je moja žena, ako ne želiš uspeh, zašto uopšte i pišeš? - pitala je, i to je bez sumnje kranje zamršeno pitanje, ali još nije vreme da se sa njim detaljnije pozabavim; a tužno je u svemu to da me je ona čitala kao otvorenu knjigu i, po svemu sudeći, bila je sasvim u pravu, sva je prilika da zaista posedujem - da sam posedovao - sve predispozicije za sramnu egzistenciju uspešnog mađarskog pisca, čije sam providne rafinmane tako dobro prozreo, i čemu sam ja, bez sumnje, dorastao - bio sam dorastao - ako baš i nisam, mogao bih - mogao sam - da se oko toga potrudim, budem li svu svoju nesigurnost i sav svoj strah od bivstva transponovao u jednostavno, slepo, egzaltirano, možda čak i ne toliko opčinjavajuće već, pretežnije, spektakularno samoobožavanje, budem li ga preobrazio u moralizatorsku paranoju i u neprestano optuživanje drugih; štaviše, za još opasniju, ali isto tako sramnu egzistenciju neuspešnog, pa i neuspelog mađarskog pisca bio sam još više dorastao, i ovde se moja žena ponovo pokazuje kao nezaobilazna, jer je opet bila u pravu, naime, kad čovek stupi na put uspeha, onda će biti uspešan ili će biti neuspešan, *trećeg puta nema*, i zaista, ako i na različite načine, ali obe su egzistencije podjednako sramne, stoga sam na neko vreme, kao u nekakav alkoholizam, u potpunosti pobegao u objektivnu omamljenost književnog prevođenja... I tako, prisativši se ženinih reči, prisetio sam se i nje, premda mi već odavno ne dolazi u sećanje, zapravo, ne prisećam se nje čak ni kad se, veoma retko, negde namerno ili nenamerno sretne, mada pretežno ipak namerno, i skoro bez izuzetka na inicijativu moje (bivše) žene koja,

pretpostavljam, gaji prema meni neka nostalgичna osećanja, prožeta nekim dalekim, potpuno bezrazložnim osećanjem krivice, koliko primećujem, odnosno koliko mogu da primetim, i tada pomišljam da tu nostalgiju oseća, već ako oseća, zbog svoje mladosti i onih nekoliko kratkih, na mene protraćenih godina, a ono potpuno bezrazložno osećanje krivice je valjda zapatila neosporivom, doduše nikad i ne osporavanom, pa stoga bez odgovarajućeg otpora stečenom svesti o vlastitoj istini, odnosno da je ja nikad ni za šta nisam optužio; ali - Gospode Bože! - za šta bih i mogao da je optužim, valjda ne za to da hoće da živi? I tako, prisativši se njenih reči setio sam se i nje, setio se našeg čitavog zlosrećnog i kratkotrajnog braka, došla mi je u sećanje i video sam je pred sobom, kao na obdukcionom stolu. I kako je sad gledam, nežno, s ljubavlju, ali u svakom slučaju s hladnom objektivnošću svoje struke, kao što u krajnjoj liniji volim sve da gledam, pa tako i davno ohlađeno truplo moga braka, moram se čuvati da ne kapitalizujem u neke jeftine, prljave male pobede njene maločas navedene reči koje sam, kao supružnik, šta da kažem, srdito slušao; međutim, u ovoj sveobasjavajućoj noći, kad na svoj brak gledam sa neizmerne udaljenosti i toliko ga ne razumem da ga moje neshvatanje, konačno, pokazuje sasvim jednostavnim i savršeno razumljivim, ove sveobasjavajuće noći, dakle, moram da znam da je ovim rečima iz usta moje žene progovorio *njen životni nagon*, njenom životnom nagonu je bio neophodan moj uspeh, da potisne u zaborav onaj ogromni neuspeh koji joj je rođenjem zapao; onaj mrski, neshvatljivi, neprihvatljivi, besmisleni neuspeh koji sam i ja, mada ne kao neuspeh, već naprotiv, takoreći kao neku gloriју, ne, to bi ipak bilo preterano, hajde da kažemo, kao neku sedefasto sjajnu, krhku školjku otelotvorenja odmah, i da tako kažem nehotice primetio na njoj, u trenutku kad smo se upoznali, kad se negde, u nekom stanu, u nekom takozvanom društvu, najednom samo izdvojila iz grupe brbljivaca, kao iz nekog ružnog, bezobličnog, ali ipak srodnog okruženja, srodnog, jer je poput živog mesa disalo, talasalo, nadimalo se i grčevito skupljalo, kao da se porađalo; i kad se, dakle, otrgla od toga i pošla preko jednog zelenkasto-modrog tepiha, kao da je more prelazila, ostavivši iza sebe delfina rasporenog trbuha, i kako je koračala, pobednički, mada donekle i bojažljivo pravo prema

meni, ja sam, kako rekoh, u istom trenutku i, da tako kažem, nehotice rekao: „Divne li Jevrejčice!”... I u poslednje vreme mi se događa kada se, mada veoma retko, i skoro bez izuzetka na inicijativu moje (bivše) žene, negde sretnemo, i kad zaboravim svoj pogled na njenoj malkice napred nagnutoj glavi, na njenoj sjajnoj, gustoj kosi, kako mi na stočiću kafea ispisuje, jedan za drugim, lekarske recepte, tablete za smirenje, za spavanje, za omamljivanje, za zalučivanje, da bih izdržao, dok se izdržati mora, da makar utrnuo i ukočen vidim, čujem i osećam sve što videti, čuti i osećati moram, naime, a to još nisam rekao, ali zašto bih i rekao, kad ja to ionako znam, zašto se onda pravim kao da se ove beleške osim mene samog, tiču bilo koga drugog, premda se i te kako tiču, pišem, jer moram da pišem, i ako pišemo, *stupamo u dijalog*, pročitao sam negde, dok je Bog postojao, verovatno smo sa njim bili *u dijalogu*, a sad, kako ga nema, čovek verovatno *stupa u dijalog* samo s drugim ljudima ili, u boljem slučaju, sa samim sobom, to jest razgovara ili, bolje reći, mrmlja u sebi, kako vam se više dopada, sve u svemu, nisam još rekao da je moja žena (odavno je već žena nekom drugom), lekarka, no, ne baš sasvim, jer to ne bih podneo, čak ni privremeno, samo je dermatolog, mada to ona shvata veoma ozbiljno, kao i sve drugo, uostalom; da, i kako ispisuje moje recepte (jer ja ovako, sa zadnjim namerama, podmuklo eksploatišem i preokrećem u svoju korist naše povremene i posve bezazlene randevue), ponekad i sad pomišljam: „Divne li Jevrejčice!” Ali kako ja to sad pomišljam, klonuo, ožalošćen nad sobom, nad njom, ožalošćen nad svima, kukavno, ni blizu onako kako sam to tada mislio: „Divne li Jevrejčice!”: da, onako kako sam tada mislio, prirodno i besramno, ta misao je prostrujila pravo iz mog muškog uda, pomislio sam to kao što bi nekakav preispoljni mužjak pomislio, jedan *macho*, jedan pogromaš, poput drugih besramnih tipova koji slično govore: Divne li Jevrejčice, Divne li Cigančice, Kako je dobra ona Crnkinja, A tek Francuskinje, stari moj, šta da ti pričam, Pogledaj onu s naočarima, Ona sisata, Ona guzata, Ona sa malim sisicama i s onakvom dupeškom, i tako dalje, i tako dalje. Štaviše, da kojim slučajem i nisam imao pojma, jasno bi mi to bilo dato na znanje da ovako ne razmišljaju *isključivo* muški nitkovi, ni govora, i preispoljne ženturače *isto*, ali baš u dlaku isto misle, ili baš u dlaku isto, samo

obrnuto, što je u krajnjoj liniji opet svodi na isto, kao što su me tome podučile, pre nekog vremena, u jednom akvarijski osvetljenom kafeu, gde sam baš čekao - bivšu - ženu, i za susednim stolom su dve žene, dve lepe, mlade žene razgovarale, i najednom se čitav svet okrenuo oko mene, bukvalno se prevrnuo, jednim naglim, vrtoglavim i propadanju sličnim osećanjem zavitlao me je nazad u daleko detinjstvo i u jednu davnašnju fiks-ideju, poreklom iz jednog, kako bih i rekao, zaprepašćujućeg, ali za čitav jedan život zaprepašćujućeg prizora s kojim sam se kasnije, ko zna zbog čega, jer ko je taj koji poznaje prozirne tajne duše, a ako ih poznaje, ko ne bi pokušao da ih se oslobodi, jer nisu samo odurne, već i dosadne, a s tim prizorom sam se kasnije ponekad i poistovećivao, do te mere da sam imao osećaj da se, ako ne baš i potpuno realno, da upotrebim ovu sintagmu bez ikakvog stvarnog značenja, ali da se ipak preobražavam u taj prizor, da sam *ja* taj prizor, onakav kakvog sam ga video u jednom prašnjavom i sparnom selu u koje sam poslat na letovanje. Da, i tu sam prvi put živio među Jevrejima, mislim pravim Jevrejima, ne onakvima kakvi smo *mi* bili, gradski Jevreji, peštanski Jevreji, odnosno nikakvi Jevreji, ali naravno ipak ne i hrišćani, nekakvi nejevrejski Jevreji koji, doduše, drže post *dugog dana*, Jom Kipura, bar do podneva svakako; ne, rođaci kod kojih sam letovao, sredovečni bračni par (više se ne sećam u kakvom smo srodstvu bili, zašto bih se i sećao, odavno su im već iskopane rake u vazduhu, gde su ih izdimili), bili su pravi Jevreji, jutarnja molitva, večernja molitva, molitva pre jela, pre vina, inače sasvim čestiti, dobri ljudi, naravno, jednom peštanskom dečaku neizdrživo dosadni, obilna, teška hrana, gušćiji bataci, gust pasulj, pa savijače s makom, orasima, mislim da je već izbio rat, ali *kod nas* je sve još bilo tiho i lepo, od svega smo imali samo zamračivanje, Mađarska je ostrvo mira u Evropi zahvaćenoj ratnim požarom, ovde se ne može desiti ništa od onoga što se desilo, recimo, u Nemačkoj, ili u Poljskoj, ili, recimo, u „češkom protektoratu”, ili u Francuskoj, Hrvatskoj, Slovačkoj, ukratko ono što se svuda okolo desilo i što se neprekidno dešava, ne, ovde ne, ni u kom slučaju; da, jednog jutra sam neoprezno otvorio vrata spavaće sobe i, vrisnuvši, doduše ne glasno, već samo u sebi, odmah sam ih i zalupio, jer sam ugledao nešto jezivo, što je na mene delovalo kao nešto krajnje opsceno, i na

šta, već i po svom uzrastu, nisam bio pripremljen: *jedna ćelava žena je sedela pred ogledalom, u crvenoj kućnoj haljini*. I trebalo je da prođe neko vreme dok je moja prestravljena i smetena glava ovu ženu identifikovala kao rođaku koju sam inače, a i odmah nakon onoga što se desilo, viđao sa smeđom, smeđe-crvenkastom kosom, doduše sa pomalo neobično tankim i krutim vlasima; nisam se usuđivao potom ni da beknem, a kamo li da se raspitujem, iz sve snage sam se nadao da nije primetila da sam je video, živeo sam u mračnoj, gustoj atmosferi užasa i tajni, rođaka je sa svojom sjajnom glavom, poput glava razodevenih lutaka u izlozima, pobuđivala u meni čas predodžbu leša, čas nekog nepojamnog bluda, u šta se noću u spavaćoj sobi pretvara; ovom pitanju vratio sam se, vrlo oprezno, mnogo kasnije i, naravno, već kod kuće: da li sam dobro video ono što sam video, jer sam već i sam počeo u to da sumnjam; i ni malo me nije umirilo očevo nasmejano lice, jer, ne znam zbog čega, nisam mogao da odolim utisku da je taj smeh suviše lakomislen, obestan i uništavajući, pa i ako je bio tek samouništavajući, mada su mi takve reči tada - bio sam još dete - bile veoma daleke, jednostavno sam taj smeh smatrao naprosto budalastim, jer otac nije shvatio moju jezu, moju užasnutost, prvu veliku, spektakularnu metamorfozu u mom životu: da na uobičajenom mestu rođake *pred ogledalom sedi jedna ćelava žena u crvenoj kućnoj haljini*, ne, uopšte nije shvatio taj užas, štaviše, počeo je da ga kiti drugim jezivim stvarima, istina, veoma ljubazno i strpljivo, objasnio je, a ja iz čitavog tog objašnjenja nisam baš ništa razumeo, osim nečiste jezivosti činjenica, ili tačnije, tek puke, tajnovite i nedokučive, da se tako izrazim, činjeničnosti činjenica, kad je objasnio da su naši rođaci *poliši*, da *poliške* žene, iz verskih razloga, briju glavu i nose periku, to jest *šatli*; a kasnije, kad je činjenica da sam i ja Jevrejin sve više dobijala na značaju, s obzirom na to, kako se polako ispostavilo, da se to obično kažnjava smrću, i verovatno samo zbog toga što sam se upinjao da ovu neuhvatljivu i neobičnu činjenicu - to jest da sam Jevrejin - sagledam u svojoj njoj neobičnosti, ali bar iz nekog meni poznatijeg ugla, najednom sam uhvatio sebe kako već razumem ko sam: *ćelava žena pred ogledalom u crvenoj kućnoj haljini*. Stvar je bila nadasve jasna, ako ne baš i prijatna, mada u prvom redu ne previše razumljiva, iako se,

u krajnjoj liniji, ne može poreći da je izvrsno definisala moj ne baš prijetan i, pre svega ne previše razumljiv položaj, da ne kažem pripadnost. Sve dok se stvari nisu razvile tako da mi sve to više nije bilo ni potrebno, naprosto zato što sam se i s tom mišlju, to jest s mišlju da sam Jevrejin, pomirio, kao što se redom, polako, jedno za drugim, pomirujem, mirim i sa ostalim ne baš prijetnim i, u prvom redu, ne previše razumljivim stvarima, s nekakvim sumračnim mirom naravno, znajući dobro da će i ovim, ne baš prijetnim i, pre svega ne previše razumljivim stvarima jednom doći kraj, onda kad i meni dođe kraj, a sve do tada, kako se ispostavlja, sve ove misli su veoma upotrebljive stvari, među njima, na jednom od prvih mesta, misao mog jevrejstva, naravno, isključivo kao ne baš prijetno i, u prvom redu, ne previše razumljivo činjenično stanje koje, povrh svega, ponekad ume da bude i opasno za život, ali, bar za mene (i nadam se, štaviše verujem da se u tome ni *izdaleka* neće svi složiti sa mnom, verujem da će biti takvih koji će mi zameriti, štaviše, iskreno se nadam da će me se gnušati, a naročito jevrejski i nejevrejski filosemiti i antisemiti), kažem, za mene se baš u tome krije njena upotrebljivost, naime, ja isključivo na ovaj način umem da je upotrebim, nikako drugačije: kao ne baš prijetno i, u prvom redu ne previše razumljivo i, povrh toga ponekad i po život opasno činjenično stanje koje, možda, jedino zbog njegove preteće opasnosti, *moramo pokušati da zavalimo*, kao što znamo, iako, što se mene tiče, nikakav razlog za to ne vidim, možda zbog toga što se već odavno ne trudim da, što se kaže, živim u saglasju s ljudima, s prirodom, ili makar sa samim sobom, štaviše, u tome bih ja direktno prepoznao nekakvu moralnu bedu, nekakvu ogavnu perverziju, kao u nekoj edipovskoj vezi ili rodoskrvnuću između dva ružna brata. Da, sedeo sam tako i čekao svoju - bivšu - ženu u akvarijski osvetljenom kafeu, nadajući se grdnoj količini recepata i ne pomišljajući na svoju niti malo prijetnu i, u prvom redu, ne previše razumljivu, povrh toga s vremena na vreme i za život opasnu egzistenciju, dok su za susednim stolom razgovarale dve žene, a ja sam, takoreći automatski počeo da prisluškujem, s obzirom na to da su bile lepe žene, jedna je bila više plavokosa, a druga pretežno brineta, i uzalud su me toliko puta i često tako ubedljivo obeshrabrivali (da o tome kažem samo toliko), u potaji, ako ćutke i pažljivo motrim na svoj

krvotok i zastrašujuće snove, u potaji, zapravo još uvek, svemu uprkos, volim lepe žene, s nekom nepokolebljivom, neupitnom, mogao bih reći i prirodnom privlačnošću koja je, uprkos svemu, premda uzalud hoće da izgleda tako banalno razumljiva, u suštini tajanstvena, jer je od mene skoro nezavisna, i stoga je takoreći i sablažnjiva, u svakom slučaju, ne može se tako lako objasniti kao, na primer, ljubav prema platanima koje jednostavno volim zbog njihovog pozamašnog, pegavog stabla, predivnih, fantastičnih grana i krupnih listova premreženih žilama, koji, u odgovarajućem godišnjem dobu, više poput klonulih ruku. I samo što sam se uključio, makar i kao pasivni učesnik, u njihov razgovor, čiji je poverljivi, prigušeno šaptački ton smesta nagovestio značajne tematske krugove, odmah čujem sledeće reči: „... Ne znam, ali ja ne bih mogla s jednim strancem... S jednim Crncem, Ciganinom, Arapinom...” Ovde je glas zamro, ali sam osećao da se samo koleba, to mi je došapnulo i moje osećanje ritma, da ova rečenica još nije završena, nikako, nešto još mora da usledi, i počeo sam već da se meškoljim na svojoj stolici, jer sam ja, naravno, vrlo dobro znao šta će još morati da usledi, već sam pomislio, ako već mora o tome toliko da razbija glavu, da joj došapnem, kad je ipak, s teškom mukom, konačno, dodala: „... s jednim Jevrejinom”, i tada se najednom, sasvim neočekivano, jer sam računao na tu reč, očekivao sam je, skoro da sam je i naručio, čitav svet oko mene okrenuo, bukvalno se prevrnuo, jednim naglim, vrtoglavim i propadanju sličnim osećanjem, i, pomislih, ako me sad ova žena pogleda, ja ću se smesta pretvoriti *u ćelavu ženu pred ogledalom, u crvenoj kućnoj haljini*, od ovog prokletstva, pomislih, nema spasa, nema, pomislih, i, pomislih, sad ću smesta ustati od stola i ovu ženu ću, pomislih, ili išamarati, ili pojebati. Moram li reći da nisam učinio ni jedno ni drugo, kao što nisam učinio ni mnoge druge stvari, a za koje sam mislio, i često s razlogom mislio, da bih bezuslovno morao da ih učinim, a nisu ni spadale u red onih kategoričkih imperativa zbog kojih, ako bih ih prekršio, mogao s više prava da odmahujem glavom; moje uzbuđenje je, međutim, brzo splasnulo, uz to su se, poput kakvih lutajućih senki, odnekud promolile još neke gnusne, ali meni bliske misli - zašto bih ubeđivao bilo ovu ženu, bilo sebe, jer ja sam već odavno ubeđen u sve, činim ono što moram da činim, mada ne

znam zašto moram, pa ipak činim, u nadi, pa čak i u uverenju da jednom to moranje neće biti potrebno, da ću moći slobodno da se opružim na svom udobnom ležaju, prisiljen, istina, da to zadovoljstvo prethodno krvavo odradim i da, pozvan jednim zviždukom, iskopam sebi grob, i trenutno, iako je već prošlo toliko vremena - Gospode Bože! - ja još uvek samo kopam. Utom je stigla i moja žena i ja sam, relaksiranih osećanja, odmah i, da tako kažem, nehotice pomislio: „Divne li Jevrejčice!”, kako je pošla preko jednog zelenkasto-modrog tepiha, kao da je more prelazila, i koračala, pobednički, mada donekle još bojažljivo, pravo prema meni, naime, htela je da razgovara sa mnom, jer je doznala da sam ja - ja, B., pisac i književni prevodilac, čiji je „neki tekst” pročitala, i o tome bi morala *neizostavno* da porazgovara sa mnom, rekla je moja (u tom trenutku još buduća, sada već bivša) žena, bila je još sasvim mlada, petnaest godina mlađa od mene, mada ni ja nisam bio tada uistinu star, premda sam već i tada bio baš dovoljno star, kao i uvek. Da, ovakvom je vidim sad, u ovoj mojoj noći, u mojoj sveobasjavajućoj, munjama prošaranoj, velikoj noći, ali i u onoj noći koja me je kasnije, mnogo kasnije zavila u mrak, da: *I wonder why I spend my lonely nights dreaming of the song... and I am again with you*, zviždukao sam, čudeći se, i sam iznenađen time da zviždućem, i to baš Stardust Melody, koju smo uvek zviždukali, premda ja već odavno zviždućem samo Gustava Malera, isključivo Gustava Malera, i to Devetu simfoniju. Ali osećam da je to nešto sasvim sporedno. Jedino ako je nekome poznata Malerova Deveta simfonija iz čije bi atmosfere mogao, s pravom i sasvim osnovano da izvlači zaključke o mom duševnom ustrojstvu, ako ga to baš zanima, i ako mu o tome nisu dovoljna moja neposredna saopštenja, iz kojih je takođe moguće izvući određene zaključke. *When our love was new and each kiss a revelation...*

„Ne!” - urla, zavija u meni nešto, ne želim da se sećam, umakati umesto *madlenica*, koje u ovim opustošenim krajevima nisu poznate ni kao deficitarni artikl, umakati, dakle, recimo, bebi-piškote u *garzon* filter čajnu mešavinu, mada naravno hoću da se sećam, hoću, ne mogu da činim ništa drugo, ako pišem, sećam se, moram da se sećam, mada ne znam zašto moram da se sećam, očito zbog znanja, sećanje je znanje, živimo da bismo se sećali svoga znanja,

jer ne možemo da zaboravimo to što znamo, ne bojte se, deco, nije reč ni o kakvoj „moralnoj dužnosti“, ne, moliću lepo, jednostavno *nismo u stanju, ne umemo* da zaboravljamo, ovakvima smo stvoreni, živimo zbog toga da znamo i da se sećamo i, možda, štaviše verovatno, čak skoro sasvim sigurno, zbog toga znamo i zbog toga se tog znanja sećamo, da bi se neko zbog nas stideo, kad nas je već stvorio, da, za njega se sećamo, za njega, koga ili ima, ili nema, jer je tako svejedno da li ga ima ili nema: u krajnjoj liniji, svodi se na isto, suština je u tome da se mi sećamo, da znamo i da se sećamo da bi neko - bilo ko - mogao zbog nas i (eventualno) za nas, da se stidi. Jer, bar što se mene tiče, ako bih ja počeo da se prisećam, i ako bi iz mojih privilegovanih, iz mojih prazničnih, mal' nisam rekao iz mojih osveštanih, čak i - dobro, ne marim, ako već upotrebljavamo velike reči, neka bude: na crnoj misi čovečanstva blagoslovenih i osveštanih sećanja, počeo lagano da se šištavo probija gas, tvrdi grleni glasovi bi graknuli: *Der springt noch auf*, Varšavski begunac bi zacvileo poslednji *Šema Jisroel*, i usledio bi potom, uz jeziv tresak, smak sveta... I potom bi potihom rominjalo iz dana u dan obnavljano iznenađenje koje bi trebalo takoreći stalno gurati pod tepih, naime, da sam gle, stvarno, ipak skočio, *ich sprang doch auf*, štaviše, još uvek sam ovde, mada ne znam zašto, slučajno, kao što sam se i rodio, kriv sam što još postojim koliko sam kriv i što sam došao na svet, dobro, dopuštam, u mom preživljavanju se krije po koje zrno više beščasća, pogotovu što smo, da bismo preživeli, učinili sve što smo mogli da učinimo: ali to je sve, ništa više, naprosto nisam pristao da na glup način nasednem pretvorno srceparajućim i grudobusajućim brbljarijama o opstanku i opstajavanju, Gopode Bože!, *čovek je svakako uvek bar malo kriv*, to je sve, opstao sam, dakle jesam, pomislih, ne, ne, nisam ništa pomišljao, nisam ništa mislio, samo sam bio, posve jednostavno, kao neki Varšavski begunac, kao neki preživeli Budimpeštanac koji od toga što je preživeo, ne pravi nikakvo pitanje, ne oseća potrebu da *opravda* svoje preživljavanje, da svom preživljavanju pripiše nekakav *cilj*, baš tako, da svoje preživljavanje konvertuje u trijumf, makar u nekakav tihi, diskretni i prisni, mada u suštini ipak jedino stvarni, jedino mogući trijumf koji je bio - ili je trebalo da bude - tom preživelom bivstvu, dakle moje - u potomcima - u potomku - u tebi - produženo i

umnoženo bivstvovanje; ne, nisam na to pomišljao, nisam mislio da treba pomišljati na to, sve dok se nije ova noć strovalila na mene, ova sveobasjavajuća a ipak mrkla, crna noć, i dok preda mnom (tačnije iza mojih leđa, iza mog davno proživelog života, jer, hvala Bogu, već je kasno, i biće uvek kasno), nije iskrslilo pitanje - da li bi bila devojčica tamnih očiju? sa bledim tufnicama pegica posutih oko nosića? ili tvrdo glavi dečak? da li bi tvoje oči bile vedre i tvrde, poput sivkasto-modrog oblutka? - da, moj život posmatran kao mogućnost tvog bivstvovanja, posmatran uopšte, strogo, tužno, bez gorčine i nade, kao što posmatramo neki predmet. Kažem, nisam ni o čemu mislio, premda je, kažem, trebalo da mislim. Jer ovde su se potajno izvodili neki podzemni radovi, krtice su štedro kopale i potkopavale, o čemu je trebalo da znam, i naravno da sam i znao, samo sam verovao da je reč o nečemu drugom no što je u stvarnosti bilo, ali o čemu? - ne znam ni sam, mada pretpostavljam da sam verovao da je reč o nekim razvojnim projektima, kao što je onaj slepi starac bio ubeđen da je zvonki zveket ašova i lopata znak da se izvode zemljani radovi, da se kopaju kanali za odvodnjavanje, da se osvajaju nove površine obradive zemlje, premda su naprosto kopali grob, i to baš njegov. Sve u svemu, najednom sam zatekao sebe da pišem, jer sam morao da pišem, mada nisam znao zašto moram da pišem, ali je činjenica da sam uhvatio sebe kako neprestano, s nekakvom ludačkom istrajnošću radim, da uvek radim, i da me na to ne prisiljavaju samo egzistencijalni problemi, jer da ne radim, ja bih postojao, a ako bih postojao, ne znam na šta bi me to primoralo, i bolje mi je da to ne znam, mada moje ćelije slute, iz svoje utrobe svakako slutim, jer zbog toga i radim neprestano: dok radim, ja jesam, kad ne bih radio, ko zna da li bi me uopšte i bilo, stoga sve to uzimam krajnje ozbiljno, i moram da shvatam ozbiljno, jer između mog postojanja i mog rada postoje krajnje ozbiljne, uzročno-posledične veze, to je sasvim očita i ni malo normalna stvar, bez obzira na to što poznajem i druge, i to u ne malom broju, koji takođe pišu zato što moraju da pišu, mada ne bi morao da piše baš svako ko piše; ja sam, to je činjenica, morao, ne znam zbog čega, ali čini se da je to za mene bilo jedino moguće rešenje, pa iako ono uistinu ništa ne rešava, ali, s druge strane, ipak, ne ostavlja me u onoj, kako bih rekao, kakvoći nerazrešenosti koju bih morao, i kao

nerazrešenost, da osećam kao nešto nerazrešivo i, sledstveno tome, mene bi, osim te nerazrešenosti, mučila i nedovoljnost te nerazrešenosti, a time i stalno nezadovoljstvo koje bi iz toga proisticalo. Ako se sad osvrnem unazad, možda sam pisanje shvatio kao bekstvo (i to ne sasvim bez osnova, u najgorem slučaju možda samo u drugom pravcu, mislio sam da bežim prema nekom drugom cilju no što sam, u stvarnosti, bežao: prema kojem cilju i sad bežim), kao bekstvo i, štaviše, kao spasenje, u njemu sam video spas za sebe i, preko sebe, spasenje i krajnje neophodno, nužno *predočavanje* mog predmetnog, pa čak, da upotrebim ponovo krupne reči, duševnog sveta onome - bilo kome - ko će da se zbog nas, ili (eventualno) umesto nas da se stidi; i morala je da usledi ova noć, da u mraku konačno progledam, da između ostalog sagledam i pravu prirodu svog posla koji, u suštini, nije ništa drugo do kopanje, nastavak kopanja onog groba koji su neki drugi počeli da kopaju, za mene, u vazduhu, a potom, jednostavno, jer im je ponestalo vremena da je završe, na brzinu, pa čak i bez nekog đavolskog podsmeha, ni govora, već tek onako, a da se nisu ni osvrnuli oko sebe, tutnuli ašov u moje ruke i otišli, prepustivši meni da završim, kako znam i umem, posao koji su oni započeli. I na taj način, svaka moja spoznaja bila je samo spoznaja koja je vodila ovoj spoznaji, i što god da sam činio, sve se u meni opet pretvorilo u spoznaju koja je vodila ovoj spoznaji, uključujući i moj brak, kao i ono

„Ne!” - rekao sam odmah i smesta, bez kolebanja i, takoreći, nagonski, da, još uvek nagonski, za sada samo nagonski, pa makar i nagonima koji deluju protiv mojih prirodnih nagona, pretvarajući se, međutim, u moje prirodne nagone, štaviše, polako postaju - već su i postali - moja priroda; to „ne”, dakle, nije bila odluka, u onom smislu da sam, recimo, slobodno odlučivao - da sam mogao slobodno da odlučujem - između „da” i „ne”; nije se radilo o tome, to „ne” je bilo spoznaja odluke, ali ne one koju sam ja doneo, ili sam mogao doneti, nego spoznaja odluke o *meni* koja, uz to, zapravo čak i nije bila odluka, nego presuda, odlukom bi se moglo smatrati samo utoliko što ja nisam odlučivao protiv odluke, što bi, nema sumnje, bila pogrešna odluka, jer kako bi čovek i mogao da odlučuje protiv svoje sudbine, da upotrebim ovu visokoparnu reč, pod kojom - sudbinom - uglavnom podrazumevamo ono što zapravo i najmanje razumemo,

to jest sebe, onaj podmukli, nepoznati faktor koji, uz to, neprekidno radi protiv nas, pa ga je ovako, nepoznatog i otuđenog, s gnušanjem se poklonivši pred njegovom vlašću, ipak najlakše nazvati sudbinom. I ako svoj život ne želim da vidim kao niz proizvoljnih slučajnosti koji je usledio nakon proizvoljne slučajnosti mog rođenja, što bi ipak bio, kako da kažem, prilično nedostojan pogled na život, već ako bih ga posmatrao kao niz spoznaja, a u čemu bi moj ponos, dakle, makar moj ponos mogao da bude zadovoljen, onda se ono pitanje koje je svoje konkretnije konture poprimilo u prisustvu doktora Oblata, mogao bih reći uz asistenciju doktora Oblata: *posmatrajući moje postojanje kao mogućnost tvog postojanja*, u svetlu niza spoznaja i u senci prolazećeg vremena, zaokružilo, jednom za svagda, na ovaj način: *posmatrajući tvoje nepostojanje kao nužno i korenito ukidanje mog postojanja*. Jer jedino tako ima smisla sve ono što se desilo, ono što sam činio i ono što su činili meni, jedino tako ima smisla moj besmisleni život, i tako će imati smisla da nastavim to što sam započeo, da živim i da pišem, svejedno šta, i jedno i drugo zajedno, jer pero je moj ašov, ako pogledam napred, vidim isključivo ono iza sebe, ako upravim pogled u list hartije, vidim isključivo prošlost: *i pošla je preko jednog zelenkasto-modrog tepiha, kao da je more prelazila*, naime, htela je da razgovara sa mnom, jer je doznala da sam ja - ja, B., pisac i književni prevodilac, čiji je „neki tekst” pročitala, i o tome bi morala *neizostavno* da porazgovara sa mnom, rekla je, pa smo i razgovarali, dok nas razgovor nije odveo u postelju - Gospode Bože! - a razgovarali smo i posle, i u međuvremenu, neprestano. Da, sećam se, počela je time, da li ja ozbiljno mislim ono što sam maločas rekao u žaru rasprave, ne znam šta sam rekao, rekoh, kao što i zaista nisam znao, rekao sam toliko toga, i baš sam naumio da neprimetno („po engleski”, kako se kaže), odem, jer me je iziritirala i jer mi je dojadila malopredašnja rasprava u kojoj sam, gonjen opet svojom uobičajenom i meni toliko mrskom potrebom da govorim, rekao ono što sam rekao, jer je iz mene ponovo provalila bujica reči, a to se redovno dešava baš kad bih najviše voleo da ćutim, i ta potreba da se govori, bezobalno i nezaustavljivo, u tim prilikama i nije ništa drugo do glasno ćutanje, artikulisano ćutanje, ako smem da stepenujem ovaj skromni paradoks: zamolio sam je da me podseti, i ona je prigušenim,

pomalo promuklim glasom naznačila nekoliko uporišnih tačaka, učinila je to strogo, pomalo čak i agresivno i, u celini, s nekakvom tamnom uznemirenošću punom strepnje - u racionalnu sferu transponovani, ili sublimisani, ili sasvim jednostavno: racionalnom sferom maskirani seksualni naboj, pomislio sam nehajno i s onom nepogrešivošću s kojom obično debelo grešimo, s onim odlučnim slepilom koje nas sprečava da prepoznamo u trenutku njegov nastavak, doslednost u slučajnosti, sudar u susretu iz kojeg će jedno od nas dvoje morati da nastavi kao ruina - seksualni naboj, pomislio sam posve prirodno i sramno, kao što vlastiti seksualni naboj transponujemo ili sublimišemo ili sasvim jednostavno: maskiramo. Da, i naročito sad, u ovoj svojoj bezdanoj, mračnoj noći, preda mnoštvom iskrsavaju pretežno slike, a ne zvučni fragmenti ove društvene konverzacije, vidim oko sebe snuždena, potištena lica, ali samo kao pozorišne maske, svi su u nekim ulogama, plača ili smeha, vuka i jagnjeta, majmuna, medveda, krokodila, pričinio mi se i tihi huk tog nakota, kao u nekoj definitivnoj, velikoj močvari u kojoj protagonisti, kao u nekakvoj ezopovskoj stravičnoj basni, još izvlače poslednju pouku, i nekome pada na pamet melanholična ideja da svako kaže *gde je bio*, na šta su klonulo, tupo udarajući o tlo, poput krupnih kišnih kapi iz nekog prolaznog oblaka koji je već izlio svoju moć, počeli da padaju nazivi: Mathauzen, okuka Dona, Sibir, centralni zatvor, Ravensbrik, Buhenvald, Glavna ulica, Andrašijeva šezdeset, pa nazivi sela u koja su ljudi bili deportovani, pa tamnica koje su došle na glas posle 1956. godine, Kištarča, Rečk, već sam se uplašio da će i na mene doći red, ali su me, srećom, preduhitrili: „Aušvic“, rekao je neko, skromnim, ali samouverenim glasom pobednika, na šta je društvo značajno klimnulo glavom: to je doista bilo „nenadmašivo“, kao što je domaćin, ponešto zavidnim, a ponešto i srditim, ali u krajnjoj liniji ipak pohvalnim osmehom to i potvrdio. Potom je neko pomenuo naslov jedne, tada pomodne knjige, a odmah potom i jednu, tada često citiranu, a i kasnije neprestano citiranu rečenicu iz te knjige, koju autor izgovara posle odgovarajućeg, ali kako se naravno ispostavilo, posve suvišnog uvodnog nakašljavanja, od potresenosti još promuklim glasom: „Za Aušvic nema objašnjenja“ - ovako, kratko, potreseno, tiho zamirućim glasom, i sećam se moje začuđenosti kako je ovo, većinom, kako se

kaže, dobro obavešteno društvo, ovu bedastu rečenicu primilo, kako su je raščlanjivali, analizirali, raspravljali o njoj, pogledavajući iza svojih maski ovamo-onamo lukavo ili kolebljivo ili naprosto budalasto žmirkavim očima, kao da ova izjavna rečenica, u začetku zatirući svaku izjavu, bilo šta izjavljuje, premda čovek ne mora da bude baš Vitgenštajn, pa da primeti: ona je pogrešna, imamo li u vidu samo jezičku logiku, u njoj se, u najboljem slučaju odražavaju samo želje, lažno ili iskreno infantilno moralisanje i razni prigušeni kompleksi, nezavisno od toga, međutim, nema nikakvu značenjsku vrednost. Mislim da sam to i rekao, a posle sam samo govorio, govorio, nezaustavljivo, skoro logoreično, povremeno zapažajući jedan u mene uprti ženski pogled, oštar, kao da hoće da načini izvor iz mene, to mi je palo, usred ove tirade, uzgred i verovatno pogrešno, odražavajući u najboljem slučaju želje i prigušene komplekse, kažem, to mi je palo na pamet: bila je to ona, moja buduća žena, ali pre toga ljubavnica koju sam upoznao posle ove rasprave, kad sam umoran, postiđen i smetnuvši već sve s uma, pokušao neprimetno („po engleski” kako se kaže), da odem, i kad je ona pošla prema meni preko jednog zelenkasto-modrog tepiha, kao da je more prelazila. Više se i ne sećam šta sam rekao, verovatno sam ponovio svoje mišljenje koje se, očito, od tada nije mnogo promenilo, ako se uopšte u nečemu i promenilo, u šta ni najmanje ne verujem, jedino što u poslednje vreme ne izražavam često svoje mišljenje, otud su, možda, i ove blede sumnje što se konkretno tog mišljenja tiče; ali kome bih, i zbog čega uopšte i izražavao svoje mišljenje i, naročito, gde, jer ne sedim ja neprestano u nekim srednje-mađarskim, brdsko-planinskim odmaralištima, da bih u društvu doktora Oblata i sličnih vrhunskih intelektualaca, izražavajući razna mišljenja provodio, evo, skoro već nepomično vreme, ni govora, ja neprestano, ili skoro neprestano boravim u jednoiposobnom, ovaj, no, mal’ nisam rekao: stanu, na četrnaestom spratu jedne kule, u brlogu koji je čas spržen suncem, čas produvan vetrovima (ponekad me istovremeno mori i jedno i drugo), pogledajući s vremena na vreme u iskričavo nebo, ili u oblake, gde perom kopam svoj grob, marljivo, kao kakav mučenik na prinudnom radu, kojeg svakodnevno, jednim kratkim zviždukom, upozoravaju da zabije dublje svoj ašov, da tamnijim, slađim tonovima zasniva smrt na

violini; ovde bih u najboljem slučaju svoje mišljenje mogao da izrazim šumnim vodovodnim cevima, odzvanjajućim radijatorima i bučnim susedima, na vrhu kule u srcu, ma kakvom srcu, u slepom crevu Jožefvaroša, koja - ta kula - u ovom, na zemlju poleglom delu grada štrči toliko zaprepašćujuće, kao kakav predimenzionisani veštački ud: ali s mog prozora mogu bar da pogledam - kakvog li iznenađenja - iza jedne još uvek postojeće tarabe, i mogu da vidim čemernu tajnu jedne kržljave bašte koja me je, u detinjstvu, nadasve uzbuđivala, a sada me ni malo ne uzbuđuje, štaviše, već mi je dojadila, kao što mi je već dojadila, uostalom, i ona misao da sam se usled određenih okolnosti (razvod, moja naročita sklonost ka izboru najgorih, mada ne uvek ujedno i najjednostavnijih rešenja i, ne na poslednjem mestu, hronična besparica), dakle, usled određenih okolnosti vratio ovamo gde sam u detinjstvu proveo nekoliko tužnih letnjih i zimskih raspusta, gde sam stekao i neka tužna iskustva svog detinjstva, dojadila mi je, dakle, ta misao da, evo, ponovo živim ovde, i da ću ovde živeti sve dok budem morao da živim, četrnaest spratova iznad svog detinjstva; sledstveno tome, neizostavno, i sada već isključivo samo da bih se najedio, ponekad me spopadnu sasvim suviše uspomene detinjstva, jer te uspomene su već davno, vrlo davno obavile ono što su morale da obave: svoj podmukli, sverazarajući glodarski posao, mogle bi me već stoga ostaviti na miru. Ali da se vratim - čemu? Mom mišljenju - Gospode Bože! - posve je verovatno da sam rekao da je ova rečenica: „Za Aušvic nema objašnjenja”, i formalno pogrešna, jer za sve što *postoji*, uvek postoji i objašnjenje, pa makar da su po prirodi stvari sva ta objašnjenja, naravno, proizvoljna, pogrešna, ovakva ili onakva, ali je činjenica da jedna činjenica ima bar dva života, jedan faktički, i jedan, da tako kažem duhovni život, duhovnu formu bivstvovanja, koja se ispoljava upravo u objašnjenju, ili u objašnjenjima, štaviše, u čitavoj gomili objašnjenja koja preobjašnjavaju i, u krajnjoj liniji, poništavaju ili, u najmanju ruku, zamagljuju činjenice, i ova nesrećna rečenica - „Za Aušvic nema objašnjenja” - takođe je jedno takvo objašnjenje, nesrećni autor njome objašnjava da o Aušvicu treba ćutati, da Aušvica nema, odnosno da ga nije bilo, jer objašnjenja nema samo za ono, je li, čega nema, ili čega nije bilo. Aušvica je pak bilo, i te kako ga je bilo, što će reći da ga ima, rekao sam verovatno,

dakle, ima i objašnjenja; jedino nema objašnjenja da Aušvica nije bilo, odnosno, da se za njega ne bi moglo naći objašnjenje, naime, da ga nije bilo, odnosno, da u činjenici zvanoj „Aušvic” nije realizovano stanje sveta (da na ovom mestu odam dužno poštovanje i doktoru Oblatu), da, upravo bi odsustvo Aušvica bilo neobjašnjivo, sledstveno tome, Aušvic već odavno, već vekovima visi u vazduhu, poput tamne vočke koja zri pod iskričavim zracima bezbroj beščašća, čekajući kad će moći da padne ljudima na glavu, konačno, ono što postoji, to i postoji, i ako postoji, nužno postoji, jer postoji: istorija sveta je slika i delo uma (citat od H.-a), jer da bih svet mogao da posmatram kao niz proizvoljnih slučajnosti, bio bi to jedan, bogami, prilično nedostojan pogled na svet (citiram sebe), stoga ne smemo zaboraviti da: na onog, ko racionalno gleda na svet, i svet gleda racionalno: oni se uzajamno određuju - rekao je opet H., ne H., vođa i kancelar, nego H., veliki prorok svih vođa i kancelara, njihov filozof, dvorska luda i oberkelner koji na srebrnom pladnju poslužuje odabrane đakonije i koji je, uz sve to, bojim se, savršeno u pravu - samo bismo jedan detalj morali nešto produbljenije da izučimo: *kakav* li je to um čija je slika i delo istorija i, nadalje, *ko* su ti na čiju racionalnost i svet gleda racionalno, da bi se potom uzajamno određivali - kao što se, nažalost, i određuju, rekao sam, verovatno, u toj raspravi, o Aušvicu, pošto je to bilo, kao što je, štaviše, i sada moje mišljenje; smatram da se objašnjenje krije u pojedinačnim životima, isključivo u pojedinačnim životima, nigde drugde. Aušvic je, po mom mišljenju, slika i delo pojedinačnih života, posmatran u znaku određene organizovanosti. Ako celina čovečanstva počne da sanja, neizostavno će se roditi Musbrugger, privlačni serijski ubica, koji ubija iz čiste naslade, kako to možemo pročitati u Muzilovoj knjizi *Čovek bez svojstava*, rekao sam, verovatno, i to. Da, skup pojedinačnih života i, uz to, odgovarajuća tehnika izvođenja: to je sve objašnjenje, ni više, ni drugačije, *sve što je moguće to će se i dogoditi, a moguće je samo ono što se i dogodi*, kaže veliki, tužni, mudri K. koji je već iz pojedinačnih života znao kako će stvari da izgledaju kad sumanuti kriminalci budu racionalno gledali na svet, i kad će i svet racionalno da gleda na njih, odnosno kad im bude poslušan. I nemojte reći, rekao sam najverovatnije i to, da je ovo objašnjenje samo tautološko objašnjenje činjenica pomoću činjenica,

ali to jeste objašnjenje, mada znam da vam je teško da prihvatite da nama vladaju preispoljni zlikovci, teško, pa čak i ako ih inače znate, pa ih i nazivate preispoljnim zlikovcima, ali ipak, čim neki sumanutu zlikovac ne završi u ludnici ili u zatvoru, nego u kancelariji ili na nekom drugom vodećem položaju, smesta ćete početi da tražite u njemu nešto zanimljivo, originalno, neobično i, ne usuđujete se da kažete, ali u potaji baš to: veličinu - samo da ne biste morali sebe da vidite tako patuljastima, ništavnima, a svoju istoriju sveta tako besmislenom, rekao sam im valjda i to, baš tako, da biste i dalje mogli racionalno da gledate na svet, i da i svet uzvratu svoj racionalni pogled na vas. I to je posve razumljivo, štaviše, u punoj meri dostojno svakog uvažavanja, ukoliko vaš postupak nije „naučni” i nije „objektivan”, kao što biste voleli verovati da jeste, a nije: reč je o pukoj lirici i moralisanju, utoliko što je cilj tog vašeg postupka da ponovo uspostavi racionalni, odnosno za život pogodni poredak sveta, i da bi prognani iz njega mogli potom, kroz razna mala i velika vrata ponovo, potihom, da se vrata u taj svet, ako za to uopšte imaju volje, verujući da će svet od sada biti mesto za život dostojno čoveka, ali to je već drugo pitanje, mislim da sam im to takođe rekao, nevolja je samo u tome što se ovako rađaju legende, iz ovakvih „objektivnih” lirskih dela, iz ovakvih naučnih romana strave i užasa možemo saznati da je veliki čovek imao na primer, je 1' da, izuzetan osećaj za taktiku, kao da svaki paranoik i manijak ne dovodi u zabludu i baca u očajanje svoje okruženje i svoje lekare upravo svojim izuzetnim osećajem za taktiku, pa dalje, da je društvena situacija bila ovakva i onakva, a međunarodna konstelacija snaga pogotovu ovakva i onakva, te da su filozofija, muzika i drugi umetnički hokus-pokus zatrovali moć zdravog rasuđivanja ljudi, a što je najvažnije, veliki čovek je u krajnjoj liniji, bilo kako bilo, zaista bio *veliki čovek*, bilo je u njemu nečeg privlačnog, nečeg opčinjavajućeg, u najkraćem: nečeg *demonskog*, tako je: demonska crta, koja je naprosto bila neodoljiva, pogotovu što nam nije ni padalo na pamet da odolevamo, budući da smo baš izričito i tražili demone, da bismo izživeli svoje gnusne, skaredne nagone i želje bio nam je neophodan baš jedan takav demon koji će, dakako, dozvoliti da ga ubedimo da je baš on demon, da će spremno preuzeti svu našu demoničnost na svoja pleća, kao Antihrist Gvozdeni krst, i da

se neće ljigavo izmigoljiti iz naših kandži i obesiti se pre vremena, kao Stavrogin. Da, one koje prepoznajete i imenujete kao preispoljne ludake i zlotvore, pa ih ipak, od trenutka kad se dočepaju žezla i državne jabuke, počinjete da obogotvorujete, navodite objektivne okolnosti, nabrajate u čemu je, *objektivno*, bio u pravu, a *subjektivno* nije, šta se *objektivno* može razumeti, a šta *subjektivno* ne, te kakve su se igranke igrale u pozadini, o kakvim je interesima bila reč, neiscrpni ste u objašnjenjima samo da biste spasili svoje duše i sve što se još spasiti može, samo da biste pljačke, ubistva i svoje prodane duše videli u velelepnom, operetskom osvetljenju svetskih događaja, u čemu na ovaj ili onaj način svi učestvujemo, ili smo učestvovali, govorio sam, svi koji ovde sedimo, da, kako biste izvukli poneku parcijalnu istinu iz velikog brodoloma, u kojoj se *svaka celina razbila*, da, samo da ne biste videli provalije koje zjape ispred, iza, ispod i svuda oko vas, da ne vidite to ništa, tu prazninu, odnosno našu stvarnu situaciju, da ne vidite kakvu, zapravo, vlast služite, da ne vidite svagdašnju prirodu svagdašnje vlasti, koja nije niti nužno potrebna, niti nužno nepotrebna, ona je samo pitanje odluke, pitanje odluke koju smo u pojedinačnim životima ili doneli, ili nismo doneli, i ona nije ni od đavola, niti je neprozirno prepređena i toliko magično privlačna, ne, samo je prostačka, podla, krvnička, glupa i licemerna, i u periodima svojih vrhunaca je, u najboljem slučaju, samo dobro organizovana, rekao sam vrlo verovatno, da, a ponajpre je *neozbiljna*, jer od kad su i ovde, i tamo, i na bezbroj drugih mesta otkrivene fabrike smrti, od tada je i kraj, za jedno duže vreme je kraj svakoj iole ozbiljnije shvaćenoj ozbiljnosti, bar one koja se vezuje za predstavu vlasti, bilo kakve vlasti. I prestanite već jednom s tim, rekao sam još, da za Aušvic nema objašnjenja, da je Aušvic plod iracionalnih, zdravoj pameti neshvatljivih snaga, jer za svako zlo postoji racionalno objašnjenje, moguće je da je i sam Sotona, kao Jago, iracionalan, ali njegovi stvorovi su i te kako racionalna bića, svaki njihov postupak, svaki potez moguće je razjasniti, razrešiti poput matematičke jednačine, svesti na neki interes, koristoljublje, tromost, na bolesnu želju za vlašću, na sladostrašće, kukavičluk, na udovoljavanje ovakvih ili onakvih nagona, na ludačku paranoju, depresivne manije, piromaniju, sadizam, mazohizam, ubistva iz strasti, demijurške ili megalomanije druge vrste, nekrofiliju, šta ja

znam, na kakve perverzije od mnogih, a možda i na sve istovremeno, međutim, rekao sam verovatno i to, obratite sad pažnju, jer ono što je stvarno iracionalno, i za šta zaista nema objašnjenja, to nije zlo, već naprotiv: dobro. Baš zbog toga mene već odavno ne zanimaju vođe, kancelari i drugi titularni uzurpatori, bez obzira na to kakve sve zanimljivosti možete da ispričate o njihovom duševnom svetu, ne, umesto života diktatora mene već odavno zanimaju isključivo životi svetaca, smatram da su njihovi životi zanimljivi i neshvatljivi, i naprosto ne nalazim za njih racionalno objašnjenje; a Aušvic, koliko god da to sad crnohumorno zvuči, Aušvic se i sa tog stanovišta pokazao kao plodotvorni poduhvat, tako da bih, koliko god vam bilo dosadno, ispričao jednu priču, pa mi je onda objasnite, ako znate. Biću kratak, jer pred sobom imam sve same matore, prevejane lisce, i ako kažem logor, ako kažem zima, transport bolesnika, stočni vagoni, jedno jednokratno sledovanje suve hrane, iako put ko zna koliko će dugo da traje, sledovanja se dele na po desetoricu i, ležeći na nekakvim drvenim nazovi nosilima, upirem svoje pseće oči u jednog čoveka, bolje reći ljudski skelet koji svi, pojma nemam zašto, pominju kao „gospodina Učitelja” kod koga je dospelo i moje sledovanje; utom odmah sledi i ukrcavanje u vagone, brojno stanje se uvek iznova ne slaže sa onim u spiskovima, dernjava, komešanje i jedan udarac u rebra vrhom čizme, potom osećam da me dižu i prenose ispred sledećeg vagona, i već odavno ne vidim ni „gospodina Učitelja”, ni svoje sledovanje: toliko je valjda dovoljno da zamislite situaciju. Ali i to šta sam ja osećao: prvo, nisam mogao da namirim svog večitog mučitelja - glad, tu već odavno otuđenu zver koja je razjareno tražila svoje, a sad je zarežala i druga zver, nada, koja je do sada, mada tupo, prigušeno, ali ustrajno prela o tome da, uprkos svemu, uvek ima šanse da se preživi. Samo što je bez sledovanja hrane to najednom izgledalo gotovo nemoguće, s druge strane, i to sam hladno sagledao, moje sledovanje tačno udvostručuje šanse „gospodina Učitelja” - toliko o tome, pomislih, šta da kažem, bez i trunke radosti, ali utoliko racionalnije. Međutim, posle nekoliko minuta, šta vidim? Uzvikujući moje ime i unezvereno šarajući pogledom levo-desno, približava mi se teturavo „gospodin Učitelj”, s mojim sledovanjem suve hrane u ruci, i kad me spazi na nosilima, hitro mi ga spušta na

stomak; zaustio sam da kažem nešto i čini se da mi je na licu primetio zeprepašćenje jer, mada bi već trčao nazad - ako ga ne nađu na njegovom mestu, jednostavno će ga zatući - on je, dakle, s jasno prepoznatljivim izrazom sablaženosti i uvređenosti na uskom, za susret sa smrću već spremnom licu, rekao ovo: „Pa šta si ti mislio?!...” To je ta priča, i premda je tačno da na svoj život ne želim da gledam kao na niz proizvoljnih slučajnosti koji je usledio nakon proizvoljne slučajnosti mog rođenja, jer to bi u svakom slučaju bio jedan prilično nedostojan pogled na život, ali još manje želim da na njega gledam kao da se sve dešavalo zbog toga da bih ja ostao živ, jer bi to verovatno bilo još nedostojnije shvatanje života, mada je činjenica da je „gospodin Učitelj” učinio ono što je učinio da bih ja ostao živ, ali, razume se, isključivo iz mog ugla gledanja, jer njega je očito vodilo nešto drugo, on je očito pre svega radi vlastitog preživljavanja učinio ono što je, uzgred, učinio radi mog preživljavanja. I to je pitanje, na njega mi odgovorite, ako znate, zašto je to učinio? Ali nemojte ni pokušati s rečima, jer znate i sami, pod izvesnim okolnostima, slikovito rečeno, na određenoj temperaturi reči gube svoju supstancu, svoj sadržaj, značenje, jednostavno se ponište, tako da u tom gasovitom agregatnom stanju jedino dela pokazuju izvesnu sklonost da ostanu čvrsta, jedino dela možemo uzeti u ruke i ispitati, poput kakvog nemog minerala, ili kristala. I ako pođemo od toga, a u ovom slučaju, jasno, ni od čega drugog ne možemo poći, da u jednoj ekstremnoj situaciji, kakav je jedan koncentracioni logor, te imajući posebno u vidu telesnoduhovnu ruiniranost i, kao posledicu toga, skoro patološko zakržljavanje sposobnosti rasuđivanja, kad uglavnom svako sam za sebe gleda da preživi, nadalje, ako promislimo da se „gospodinu Učitelju” ukazala udvostručena šansa da preživi, i da je on tu udvostručenu šansu, ili sasvim precizno, još jednu šansu koja se ukazala povrh njegove šanse, a koja bi, zapravo, trebalo da bude šansa nekog drugog - *odbacio*, ukazuje na to da bi upravo, kako da kažem, prihvatanje te druge šanse uništilo i *njegovu jedinu* šansu koja mu još daje kakve-takve izgleda da živi i da preživi; i da, prema tome, *postoji* nešto, i opet vas molim, ne pokušavajte s imenima, postoji jedan kristalno čist, ni od bilo kakve strane materije: našeg tela, naših zverova zagađeni pojam, jedan ideal koji u umovima svih

nas prebiva kao jedna ista predstava, da, jedna ideja čija je, kako bih rekao, nepovredivost, nedodirljivost, kako vam drago, zapravo njegova *jedina stvarna šansa*, jedina stvarna šansa „gospodina Učitelja” da ostane živ, odnosno, šansa da preživi, bez toga uopšte nije šansa, naprosto zato što bez očuvane nedodirljivosti ovog pojma, bez njegove kristalno čiste, ničim ometane jasnoće on i ne želi, štaviše, verovatno i ne *zna* da živi. Da, smatram da baš za *to* nema objašnjenja, jer naprosto nije racionalno, u poređenju sa veoma opipljivom racionalnošću jednokratnog sledovanja suve hrane koje, u jednoj ekstremnoj situaciji zvanoj koncentracioni logor, može da bude - kad bi bila - od koristi za izbegavanje kraja, ukoliko ne bi naišla na otpor jednog nematerijalnog pojma, na otpor koji je iznad čak i krajnje egzistencijalnih interesa, i to je, po mom mišljenju, značajno svedočanstvo u onoj velikoj razmeni materija sudbine koja je, zapravo, život - mnogo, mnogo značajnije od svih onih opštih mesta i racionalnih zločina kojima je bilo koji vođa, kancelar ili drugi titularni uzurpator ikad bio, ili mogao da bude od bilo kakve koristi, kako sam i to, vrlo verovatno, rekao... Ali dojadile su mi sve ove priče, mada ne mogu ni da ih se odreknem, niti da ih prećutim jer moj je posao da ih ispričam, iako ne znam zašto je to moj posao, tačnije, zašto mi se čini da bi to bio moj posao kad, naravno, nikakvog posla pod ovim nebom nemam od kad su se svi moji poslovi na ovoj zemlji završili, imam samo još jedan zadatak, znamo svi dobro koji, i ja od toga ne bežim, ne, zaista ne; i sad, gledajući na neki način u leđa tim mojim pričama, sa prilične distance, i unekoliko sanjalački, kao u dim koji se lagano vije iz moje cigarete, primećujem jedan u mene uprti ženski pogled, oštar, kao da hoće da načini izvor iz mene, i u svetlosti ovog pogleda najednom razumem, razumem i skoro da i vidim kako se moje priče upredaju u krivudavu nit, u meke, od šarenih niti upletene omče koje, potom, nežno zatežem oko struka, oko grudi, oko vrata moje (tada još buduće, sada već bivše) žene, isprva ljubavnice, čija svilenkasta glava počiva na mom ramenu, zaplićem je i vezujem je za sebe, finim zaokretima, obrtima, dvoje okretnih, hitrih cirkuskih artista koji se potom, blede kao smrt, praznih ruku klanjaju pred pakosnom publikom, pred porazom. Ali - ne sumnjam - *bar porazu treba težiti*, kao što Bernhardov naučnik kaže, jer poraz, jedino poraz ostaje kao jedini doživljaj koji možemo

da iskusimo u svoj njegovoj punoći, kažem ja, pa tako i ja težim porazu, ako već moram da težim nečemu, a moram, jer živim i pišem, a obe težnje - život je prevashodno slepa, a pisanje više vidovita težnja, stoga je naravno drugačija težnja od života - valjda teže da vide čemu teži život, i zato, pošto nema druge, prepričava životu život. Dakle, ponavlja život, kao da je i samo pisanje život, premda nije - u osnovi, nemejljivo, štaviše, neuporedivo nije, i tako - kad se latimo pisanja, i ako se još rešimo da pišemo o životu, poraz je garantovan. I sad, kad u ovoj dubokoj, ali munjama, grmljavinama, razdirućim bolovima ispresecanoj noći tragam za odgovorima na krajnja, velika pitanja, a pri tome dobro znam da na sva krajnja, velika pitanja postoji samo jedan, krajnji i veliki odgovor: onaj koji sve rešava, jer učutkuje svako pitanje, a i svakog ko se usudi da postavi bilo kakvo pitanje, i u krajnjoj liniji, za nas postoji samo to jedno rešenje, to je krajnji cilj svih naših težnji, pa i ako uopšte i ne pomišljamo na njega, i ako uopšte i ne težimo tome, jer inače se ne bismo ni trudili, mada, što se mene tiče, ne vidim zašto bismo još okolišali: ipak, dok svoj život - Gospode Bože! - ovaj svoj život ovde stalno iznova ponavljam, i dok se pitam zašto to činim, osim toga što moram da radim, manijački, ludačkom marljivošću i neprestano, s obzirom na to da između mog postojanja i moga rada postoje veoma ozbiljne uzajamne uzročno-posledične veze, to je sasvim očigledno: ipak, po svemu sudeći, ponavljam svoj život podstaknut tajanstvenom nadom mojih tajanstvenih težnji, odnosno, da ću jednom možda moći da upoznam tu nadu, i pretpostavljam da ću pisati, manijački, ludačkom marljivošću i neprestano, sve dok je ne budem upoznao, jer potom više ne bi ni bilo razloga da pišem. I kad me je kasnije moja žena (buduća i bivša), kad smo već zajedno šetali mračnim i manje mračnim ulicama, upitala kako bih, ipak, nazvao taj kristalno čisti, ničim zagađeni pojam o kojem sam maločas u društvu pričao u vezi s „gospodinom Učiteljem”, kojeg je ona, uzgred, pomenula kao „veoma dirljivu figuru”, dodavši da se nada da će ga još sresti u nekom od mojih tekstova - nad ovom opaskom, kao nad nekom stilskom greškom, koja ipak ne srne da poremeti čaroliju, bar trenutno, dok je čarolija još čarolija, prešao sam ćutke, takoreći zažmurio, pa sam bez oklevanja rekao da je ime tog pojma po mom mišljenju sloboda, a zbog toga u prvom redu

sloboda, jer „gospodin Učitelj” nije učinio ono što bi *morao* da učini, to jest, ono što je prema svim racionalnim računicama gladi, životnih nagona i sveopšteg ludila, i krvnog savezništva gladi, životnih nagona i sveopšteg ludila *morao* da učini, već je, demantujući sve to, učinio nešto drugo, nešto što nije morao da učini, i što od čoveka niko zdrave pameti ne očekuje. Moja žena (tada još nije bila moja žena), na to je malo oćutala, a onda je iznenada, i sećam se njenog meni okrenutog lica pod uskomešanim noćnim svetlima, mekog, staklasto zamagljenog i ujedno blistavog sjaja njenog lica, nalik na neki premijer plan iz tridesetih godina, i sećam se i njenog glasa koji je podrhtavao od uzbuđenja i ohrabrenosti, bar sam ja to tada tako mislio, i valjda je to tako i bilo, mada ne znam zašto bi tako bilo, jer ništa nije onako kako verujemo, ili želimo da verujemo da jeste, svet nije naša *predstava*, nego priviđenje, prepuno nezamislivih iznenađenja, dakle, iznenada je rekla da mora da sam veoma usamljen i tužan i, uprkos svakojakim iskustvima, veoma neiskusn čovek ako toliko ne verujem u ljude, toliko da sam prinuđen da smišljam ovakve teorije ako hoću da objasnim jedan posve prirodan (da, baš je to rekla: prirodan), jedan *prirodan* i častan ljudski gest; i sećam se koliko su me uzrujale ove reči, ova izrazito diletantska i u svojoj neodrživosti dirljiva opaska, sećam se, da, kao što se sećam i njenog najpre bojažljivog, zatim upitnog i u sledećem trenu već poverljivog osmeha posle tih reči, sećam se tih brzih promena izraza njenog osmeha koji sam kasnije toliko puta pokušao ponovo da izazovem, jer me je u izvesnom smislu uvek oćaravao, najpre je to bilo uživanje, kasnije pak, kad više nisam uspevao da ga izazovem, bol - u prvo vreme stvarnost tog osmeha, zatim njegovo odsustvo i, još kasnije, samo uspomena na njega, kao što to obično biva, i kao što, izgleda, i mora da bude, jer nikad i ne bude drugačije, sećam se dobro svega toga, svojih iznenada zgusnutih, skoro već i neprijatno prisutnih i zbrkanih osećanja i, još više, njenog pitanja koje je glasilo: dopuštam li joj da me uzme pod ruku. Kako da ne, odgovorio sam. Ali na ovoj tački mislim da bi bilo uputno da ispričam kako sam otprilike živeo u to vreme, kako bih razumeo i prepoznao ono što moram da razumem i da prepoznam: po čemu se razlikovao ovaj trenutak od drugih, sličnih trenutaka; u kojima je, isto kao i u ovom trenutku, bilo odlučeno da ću uskoro poći u postelju s jednom

ženom. Nisam slučajno rekao baš ovako: „bilo odlučeno”, jer, iako je doduše istina, niti u tome naravno ima nečeg neprirodnog, da u ovakvim odlukama u velikoj meri uvek i sam učestvujem, štaviše, najčešće nastupam kao inicijator, ili bar težim takvom prividu, ipak se sve to preda mnom nikad ne pojavljuje kao odluka, već naprotiv, kao pustolovina koja zatire svaku mogućnost za odlučivanje, kao kakav vrtlog koji se iznenada pojavljuje pred mojim nogama, kad vodopadima sličan huk moje krvi ućutkuje, nadjačava svaki drugi promišljaj, bez obzira na to što mi je već unapred savršeno poznat uobičajeni ishod te pustolovine, tako da, što se odlučivanja tiče, ako bih i bio u prilici, jedva da bih odabrao ovakvu vrstu pustolovine. Ali možda me baš to i privlači, ova protivrečnost, ovaj vrtlog. Ne znam, zaista ne znam. Jer, ne jednom mi se to već desilo, uvek isto i uvek na isti način, tako da bih u svemu tome mogao da uočim i neku zakonomernost koja me, podmuklo, pokreće i usmerava: žena blagog, bojažljivog osmeha, hitrih, gipkih pokreta, kao pod arhaičnom maskom dugokose, bosonoge mlade sluškinje, tiho i skromno moli da bude primljena, kako da kažem, a da ne moram da kažem onu banalnost koju ću ipak kazati, jer šta bih drugo inače mogao da kažem ako ta otrcanost od pamtiveka uspeva, i to uspeva odlično: moli, dakle, da joj se dopusti pristup u moj ultimum moriens, to jest u moje srce, tamo se pak s jednim ljupkim i radoznalim osmehom osvrne oko sebe, nežnim rukama sve dotakne, tu i tamo obriše prašinu, provetri ustajali vazduh iz ormara i plakara, poneke stvari lake ruke izbacila, umesto njih poređa svoje, lepo, uredno i neodoljivo se smesti, da bih na kraju mogao samo konstatovati da me je iz njega posve istisnula, tako da sa strepnjom, poput prognanog tuđinca obilazim oko vlastitog srca koje se preda mnom već pomalja u nekoj daljini, sa zamandaljenim vratima, poput toplih domova nepoznatih ljudi u očima beskućnika; i da se u njega ponovo uselim, veoma često mi je uspevalo jedino ako bih se pojavio ruku pod ruku s nekom drugom ženom, uselivši, ovoga puta, nju. Sve sam to ovako temeljito promislio nakon prekida jedne trajnije, skoro već mučno i nedogledno trajne veze, mogao bih reći, plastično, kao što to već i priliči mom književničkom i književno-prevodilačkom zanimanju - ta veza me je u to vreme, bar sam ja tako verovao, prilično iscrpela, i, pošto sam uvideo da ona ugrožava za moj rad

neophodnu, šta neophodnu: nasušno potrebnu *slobodu*, to me je navelo da u budućim vezama budem kranje oprezan, ali istovremeno i na neka druga promišljanja. Pre svega zato što sam morao da primetim da mi ponovo pridobijena, toliko željena sloboda uopšte nije podarila radni elan koji sam od tog obrta ponajviše očekivao, štaviše, s ne malim zaprepašćenjem morao sam priznati da sam u razdobljima mučne borbe za slobodu, nesposoban da se odlučim, čas prekidajući vezu, čas joj se vraćajući - radio poletnije, rekao bih čak gnevnije, sledstveno tome i uspešnije nego kao sad, kad sam doduše ponovo bio slobodan, ali ta sloboda me je ispunjavala samo prazninom i dosadom; kao što je mnogo kasnije jedno drugačije stanje, stanje sreće koje sam doživeo tokom naše veze i na početku braka sa svojom ženom, takođe naučilo tome da i ovo stanje, to jest sreća, takođe nepovoljno utiče na moj rad. Zato sam najpre i usredsredio pažnju na svoj rad pokušavajući da dokučim u čemu je njegova suština i zašto postavlja ovako mučne, u svakom slučaju umarajuće, a često upravo neostvarive, skoro već i samoubistvene zahteve, i ako sam u to vreme još bio daleko - Gospode Bože! - koliko sam daleko bio od pravog, jasnog viđenja stvari, od pravog spoznavanja prirode mog posla koji, u suštini, nije ništa drugo do kopanje, nastavak, dovršavanje kopanja onog groba koji su drugi počeli da mi kopaju u vazduhu, ali sam toliko ipak shvatio da, dok radim, jesam, a kad ne bih radio, ko zna da li bi me bilo, da li bih umeo da budem, tako da se ovde uspostvaljaju najozbiljne uzajamne uzročno-posledične veze između mog postojanja i mog rada, a sva je prilika da je jedan od preduslova mog rada, mislio sam - jer, koliko god to bilo tužno što se mene tiče, ali nisam mogao drugačije da mislim - upravo odsustvo sreće, odnosno nesreća, ali naravno ne ona vrsta nesreće koja bi me odmah lišila i mogućnosti za rad, kao što je bolest, nemaština, svaka vrsta bede, da o zatvoru i sličnim stvarima sad i ne govorim, već ona vrsta nesreće, ili unesrećenosti, koju mogu da mi podare jedino žene. Pa tako, a uz to sam baš u to vreme čitao Šopenhauerov tekst o *hotimičnosti koja se promalja iz naše sudbine*, iz jednog od tomova *Parerge i Paralipomene* na koje sam nabasao u nekoj antikvarnici u vreme rasturanja privatnih biblioteka posle velike nacionalne uskomešanosti i potonjeg talasa iseljavanja, a dobio sam ih tako jeftino da sam ove četiri pozamašne,

u crnu kožu uvezane tomove koji su preživeli sve cenzure, zabrane, indekse, lomače, svakojake aušvice za knjige, čak i ja mogao da platim: pa tako, kažem, nisam mogao posve da isključim mogućnost da - hajde da upotrebim jedan sasvim zastareli izraz sasvim zasterale psihoanalize - imam neku vrstu Edipovog kompleksa što, u krajnjoj liniji, imajući u vidu ne baš sređene okolnosti moje najranije mladosti, ne bi bilo ni čudno. E sad, pitanje je samo to, pitao sam se, da li na mene utiče šema otac-sin ili majka-sin (ako i ne baš kao isključivo određenje, jer je već i puka mogućnost ove samoanalize, kako sam verovao, dobar razlog za optimizam), i odgovorio da se najverovatnije kroz moje ponašanje promalja uloga od majke odbačenog sina. Otišao sam čak tako daleko da sam o tome smislio i teoriju, o čemu svedoče i moje tadašnje beleške. Po toj teoriji, uloga od oca odbačenog sina više naginje transcendentnoj problematici, dok je uloga od majke odbačenog sina, u koju sam sebe morao da postuliram, više osetljiva na čulne, oblikovanju lako podložne materije, plastičnosti, za prvo sam odmah našao primer Kafke, a za drugo primer Prusta ili Josefa Rota. I ako je ova teorija bila na više nego staklenim nogama, toliko da bih se danas libio ne samo da je ovako bacim na papir nego i da je kao temu pomenem u nekoj već posustaloj, pretponočnoj konverzaciji, utoliko pre što me više jednostavno i ne zanima, ojoj, gde sam ja već od toga, i ako je se još uopšte i sećam, to je samo sećanje na jedan mali, još uistinu neusmereni, kolebljivi korak na dugom, ko zna koliko dugom putu prosvetljenja, odnosno svesnog samoukidanja; u svakom slučaju, ostaje činjenica da se, kako da kažem, korist iz tog mog kompleksa iz mene pretakala u moj rad, a šteta se iz moga rada pretakala nazad u mene, tako da se iz one hotimičnosti koja se promaljala, ako i ne iz moje sudbine, ali svakako iz mog tadašnjeg ponašanja, moglo zaključiti da sam kradom uspostavio, uistinu stvorio situaciju i ulogu od majke odbačenog sina, po svemu sudeći zbog onog njemu imanentnog, da me malo nije sramota, rekao bih: slatkog bola koji mi je, čini se, sa stanovišta moga rada, bezuslovno neophodan (naravno, posle *slobode* koja mi je u prvom redu potrebna). Da, jer ovako se čini da baš iz bola crpim stvaralačku energiju, sasvim je svejedno po koju cenu, i sasvim je svejedno što se ovde u stvaralačkoj energiji otelotvoruje samo obična kompenzacija, suština

je ipak u tome, da se otelotvoruje, i da kroz bol živim u nekoj vrsti istine, a da ne živim u njoj, ta istina bi me možda, ko zna, ostavila hladnim: ovako, međutim, slika bola se intimno i stalno prepliće u meni sa licem života, sa - u to sam sasvim siguran - stvarnijim licem života. I tako sam našao objašnjenje i za onu pojavu o kojoj sam maločas govorio, naime, zbog čega je splašnjavao, kad sam imao punu slobodu, a zbog čega je, s druge strane, u borbi za slobodu, usled svakojakih muka, rastao moj radni elan: sva je prilika da neuroza, prouzrokovana mojim kompleksom (ili koja izaziva taj kompleks), deluje na mene veoma jednostavno: kad je neuroza u fazi stišavanja, opada i moja volja za radom, ali čim doživim novu traumu koja aktivira u meni tinjajuću neurozu, rasplamsava se i moj radni elan. To je sasvim jasno i, kako rekoh, jednostavno, pa prema tome, mogao bi čovek da pomisli, treba samo da se pobrinem za ravnomerni sled uzročnika koji bi potom neprestano podjarivao vatru rada - i ovaj stav sam valjda baš zbog toga u tolikoj meri izoštreo formulisao, kako bi mi odmah pala u oči njegova besmislenost. Jer čim sam obavio tu samoanalizu, neutralizovao sam i taj kompleks, štaviše, po prirodi stvari, smesta mi se i ogadio, tačnije, ne samo kompleks, nego sam se i sam sebi ogadio, jer sam i od samoga sebe krijući, i sve se pretvarajući, negovao, hranio taj kompleks, i to baš ovaj nedotupavni, infantilni kompleks koji ukazuje na duhovnu nezrelost i svedoči o nedopustivoj povredivosti, i to kad se ničega ne užasavam toliko kao infantilnosti. Ovako sam se, bar od ovog kompleksa, izlečio, tačnije, proglasio sebe izlečenim, naravno, ne toliko radi samog zdravlja već, prvenstveno, povraćaja samopoštovanja, tako da, kad sam se uskoro našao u novoj vezi s jednom drugom ženom, postavio, možda će da zvuči nemilosrdno, ali veoma praktičan uslov, da se među nama reč „ljubav”, niti njeni sinonimi, nikad neće pomenuti, odnosno, da će naša ljubav trajati samo dok se ne budemo zaljubili, bilo uzajamno, bilo jednostrano, svejedno, jer u tom momentu kad bi se ova nesreća dogodila bilo kome od nas dvoje, ili oboma istovremeno, našu vezu moramo smesta prekinuti; i moja partnerica, ili kako da je nazovem, koja se u to vreme oporavljala od jedne teške ljubavne nesreće, ovaj uslov je bez daljeg prihvatila (bar prividno), premda bi nepomućenost naše veze, u to ne sumnjam, ubrzo pomutila i podlokala našu vezu da u

međuvremenu nisam upoznao moju bivšu, odnosno tada još buduću ženu koja se na kraju (bar što se mene tiče), pojavila kao radikalno rešenje. U to vreme sam inače još bio podstanar, što se činilo takoreći besmislicom u okolnostima bezmalo već druge decenije sveukupne konsolidacije, kada su već skoro svi moji prijatelji, poznanici, ili kako da ih nazovem, doduše uglavnom po cenu infarkta, šećerne bolesti, hronično zapaljenog čira na želucu, duševnog i fizičkog rastrojstva, moralne i materijalne korumpiranosti ili, u boljem slučaju, samo potpunog raspada porodičnog života, obezbedili sebi svoj dom; što se mene tiče, na to nisam ni pomišljao, a ako sam i pomišljao, pomišljao sam na to kao da na to ne treba ni da pomišljam, naprosto jer bih zbog toga morao drugačije da živim, i to iznad svega u znaku zarađivanja novca, a to bi podrazumevalo toliko ustupaka, stranputica, kompromisa i, sve u svemu, toliko *neudobnosti*, pa čak i ako bih pritom zavaravao sebe da se sve to dešava samo *privremeno*, dok se ne postigne cilj, jer kako bismo mogli makar i *privremeno* da živimo drugačije no što stalno i obično živimo, a da nam se mučne posledice tog iskoraka ne vrate pogubno za naš normalan život, odnosno za život koji smo manje ili više mi izabrali, u kojem smo ipak mi gospodari i zakonodavci, pa stoga jednostavno nisam mogao da prihvatim, nisam ni bio voljan da preuzmem na sebe sve besmislene tegobe mađarskih uslova rešavanja stambenog pitanja, što bi ugrozilo pre svega moju *slobodu*, moju, u odnosu na spoljne okolnosti, duševnu nezavisnost, ugrozilo totalno, tako da sam se i pretećoj opasnosti morao suprotstaviti totalno, to jest celim svojim životom. I zapravo moram dati za pravo mojoj ženi koja je, upornim propitkivanjem, stekla puni uvid u moje tadašnje životne okolnosti, pa je u pratnji svog, meni tada već poznatog i dragog osmeha koji je, mislio sam tada, na mene delovao poput uvek neočekivanog i čudesnog izlaska sunca, rekla da ja, zapravo, u interesu očuvanja svoje slobode - živim u zatvoru. Da, nema sumnje da je u tome bilo neke istine. Tačnije, to je bila cela istina. To da je od dve dušegupke - dušegupke tadašnjih mađarskih uslova rešavanja stambenog pitanja i dušegupke mađarskog podstanarstva meni više odgovarala ova potonja, kao što mi je u njoj - u dušegupki mađarskog podstanarstva - više godilo, tu sam više mogao da živim za sebe, zaštićen, skriven i neiskvaren,

sve dok se ovaj zatvor, ili, ako smo već skloni poređenjima, možda ipak konzerva nije, na bez sumnje čarobni dodir moje žene otvorila, i moje podstanarstvo nije najednom postalo nezaštićeno, razotkriveno i kvarenju sklono, pa se sledstveno tome pokazalo i kao neodrživo, kao što se pokazao neodrživim i moj kasniji, pa i sadašnji život, i kao što se pokazuje, mislim, svaki život, ako ga posmatramo u svetlu spoznaja, jer našim spoznajama vodi upravo neodrživost našeg života, to, da je naš život neodrživ - i stvarno jeste neodrživ, jer nam ga naprosto oduzimaju. Da, živio sam svoj podstanarski život, kao da ne živim sasvim, već redukovano, privremeno, rasejano (uzimajući ozbiljno samo svoj rad), s onim nerazjašnjenim, ali sigurnim osećanjem - i ako je sigurno, ne iziskuje razjašnjenje - posve sigurnim osećanjem, dakle, da ono neizvesno dugo vreme čekanja između dve moje stvarne preokupacije: časa mog nastanka i časa uminuća, nekako moram da prekratim (po mogućnosti radom); premda je jedino to vreme čekanja uistinu moje vreme, jedino ću o ovom vremenu moći da podnesem račun, mada ne znam zašto bih morao i, pogotovu, kome bih taj račun morao da podnesem, možda pre svega samome sebi, da spoznam ono što još moram spoznati i da učinim što bih još mogao da učinim, a potom svima, to jest nikome, odnosno bilo kome ko će da se stidi zbog nas i (eventualno) za nas, jer ne mogu da podnesem račun ni o vremenu pre mog nastanka, niti o vremenu posle mog iščeznuća, ukoliko ova moja stanja uopšte i mogu da imaju ikakve veze s mojim *jedinim vremenom*, u šta baš i ne verujem. I sad, kad u svetlosti ove, na mene svom težinom polegale noći, doduše s hladnom objektivnošću svoje struke, ali ne i bez određenih pristrasnosti, dugo i podrobno preispitujem svoj podstanarski život, najednom mi se čini da prepoznajem njegov arhetip, i to u mom, po godinama ne tako davnom, ali već za čitavu večnost dalekom logorskom životu, da budem precizan, u onom periodu mog logorskog života kad moj logorski život više i nije bio pravi logorski život, utoliko što su vojnike čuvare zamenili vojnici oslobodioci, ali život je i nadalje bio logorski, s obzirom na to da sam i dalje živio u logoru. Drugog dana ove promene - kako su, naime, vojnike čuvare zamenili vojnici oslobodioci - desilo se da iz *Saale*, to jest sobe bolničke barake, gde sam u to vreme ležao, budući da sam bio, blago rečeno, bolestan,

što inače samo po sebi jedva da je mogao da bude razlog da ležim u bolničkoj baraci, međutim, sticajem određenih okolnosti, usled čega je uobičajena zla kob poprimila sliku tek nešto začudnije sreće, ležao sam, zar ne, ipak, u bolničkoj baraci, i kad sam se sutradan ujutro iz *Saale*, to jest iz sobe, oteturao u takozvanu umivaonicu, i kako sam otvorio vrata takozvane umivaonice, i hteo odmah da krenem dalje, prema umivaoničkom valovu ili prema pisoaru, jednostavno, i od ovog otrcanog obrta ništa bolje nisam u stanju ni da izmislim, jer su mi noge bukvalno pustile korene u pod, naime, *jedan nemački vojnik je stajao ispred umivaonika i, kad sam ušao, polako je okrenuo prema meni glavu*; i pre nego što bih se od straha srušio, pao u nesvest, upišao, ko zna šta uradio, kroz sivkasto-crnu izmaglicu straha primetio sam jedan pokret, pokret ruke nemačkog vojnika kako me poziva da priđem umivaoniku, jednu krpu koju je nemački vojnik držao u ruci, i jedan osmeh, osmeh nemačkog vojnika, pa sam polako shvatio da *nemački vojnik samo riba umivaonik*, da njegov osmeh izražava samo njegovu naklonost prema meni, to da *umivaonik riba za mene*, to jest, da se promenio poredak sveta, zapravo da se poredak sveta ni po čemu nije promenio, odnosno da se promenio samo utoliko, mada ta promena ipak nije zanemarljiva, da sam juče još ja bio sužanj, a da je danas on, i moju iznenadnu prestravljenost ta promena je okončala samo tako što je taj neposredni utisak vremenom pripitomila u trajnu i nepokolebljivu sumnju, reklo bi se, ona je u meni - sumnja - sazrela u temeljni pogled na svet, što je mom daljem logorskom životu, jer sam još jedno poduže vreme tako živeo, slobodni logoraš u logoru, što je, dakle, mom slobodnom logorskom životu dalo jedan specifičan štih i ukus, taj nezaboravno sladak i oprezan doživljaj ponovo stečenog života, to da sam živeo, ali sam živeo tako *kao da Nemci mogu svaki čas da se vrate*, dakle, ipak nisam živeo u potpunosti. Da, i moram da verujem da sam, tada verovatno nesvesno, ali i usled okolnosti, bez doma i porodice, u krajnjoj liniji ja sam zapravo u svom podstanarskom životu produžio taj doživljaj, nezaboravno sladak i oprezan doživljaj slobodnog logorskog života, doživljaj života pre i posle svake spoznaje, neopterećen nikakvim teškoćama, ponajmanje bremenom samog života, to da doduše živim, ali kao da Nemci mogu svaki čas da se vrate; i ako ovom shvatanju, ili, kako da

kažem, načinu života pridodam određeni simbolični smisao, on se odmah učini manje besmislenim, jer je činjenica, tu nema spora, u simboličnom smislu je to bezuslovno tačno, Nemci mogu bilo kad da se vrate, *der Tod ist ein Meister aus Deutschland, sein Auge ist blau*, Smrt plave oči ima, nemački je meštar i magistar, može bilo kad da dođe, bilo gde da te nađe, i kad te nanišani, ne promašuje, *er trifft dich genau*. Tako sam, dakle, živeo svoj podstanarski život, tako da ga nisam baš u potpunosti živeo, i, nema sumnje, ni taj život nije bio u potpunosti život već samo *preživljavanje*, da budem precizniji. Ta okolnost je potom očigledno ostavila dublje tragove u meni. Mislim da u tome treba tražiti korene mog često očigledno čudnog ponašanja. Pretpostavljam da bi sad trebalo da kažem nešto, na primer, o mom odnosu prema vlasništvu koje, o mom zapravo nepostojećem ili, u najboljem slučaju, posve negativno postojećem odnosu prema vlasništvu koje, je li, svakog vitalizuje, pokreće, izluđuje. Ne verujem, niti mogu da zamislim da je ova negativnost u mom slučaju urođena negativnost, neka vrsta urođene mane, jer kako bih inače objasnio moju zbilja grčevitu privrženost prema nekim, doduše sitnijim dobrima u mom vlasništvu (knjige), ili pak prema mom najvažnijem vlasništvu, to jest samome sebi, tu okolnost da sam to moje najvažnije dobro - sebe - uvek vrlo odlučno, rekao bih čak i radikalno sačuvao, s jedne strane od svakog vida praktičnog samouništenja, o čemu ne sudim po vlastitom, slobodnom uverenju, a s druge strane i od jeftine i perverzne zavodljivosti bilo koje kolektivističke ideje, što bih uzgred takođe mogao da svrstam u red poznatih vidova praktičnog samouništanja, i čuvam ga sve više, premda ga čuvam, naravno, za jednu drugu vrstu uništenja; ne, ne sumnjam da je moj negativni odnos prema vlasništvu uobličilo naprosto moje preživljavanje preživljavanja, taj toliko specifičan i, u izvesnom smislu, ne baš i sasvim neproduktivan ali, naravno, neodrživi način života koji je, čak, i moje podstanarstvo predstavilo kao nešto posve, samo po sebi, razumljivo. U toj podstanarskoj sobi, u koju sam se uselio još početkom onih najmračnijih godina, a koje smo, prema zlobnim zakonima pakla, glasno i u horu morali neprestano da glorifikujemo kao najsajnije, dakle, u tu sobu su me primili bezmalo kao spasioca, jer moje prisustvo je prividno onemogućilo da ovu prostoriju, uzgred

savim prijatnog stana u jednoj zabačenoj budimskoj sporednoj ulici, vlasti ne eksproprišu, rekviriraju, zaplene, zauzmu, nekome dodele, odvoje, pregrade, itd. itd. i zbog toga sam za nju plaćao samo takoreći simboličnu stanarinu, i ta stanarina je tokom godina takođe tek simbolično rasla, kažem, u toj podstanarskoj sobi ni tada, kad na bilo kakvo vlasništvo nisam mogao ni da pomišljam, a ni kasnije, kad sam već doduše mogao, štaviše, kad je već i trebalo da pomišljam, ali ipak nisam pomišljao, kažem, u tom podstanarstvu mi nisu pretile nikakve opasnosti u vezi sa vlasništvom, mučne i beznadežne intervencije zbog pucanja, zagušivanja vodovodnih ili drugih cevi, prokišnjavanja krova, razne brige koje vlasništvo samo po sebi vazda zadaje, da li je postojeće vlasništvo, na primer, zadovoljavajuće, da li bi možda trebalo steći i neka druga, ili bar proširiti postojeće, naravno, iskoristivši prednosti postojećeg, mada nedovoljnog vlasništva, na primer njegovom prodajom; ne, nisam ni najmanje robovao opsesiji promene, tom stalno peckajućem izazovu koji bi me neprestano postavljao pred mogućnost zamišljenog izbora, nikad mi ne bi davao mira i uz to obmanjivao da bih svoju ovdašnju egzistenciju mogao da promenim za neku tamošnju, da bih svoj industrijski proizveden i montiran stan, naravno, uz neophodnu doplatu, i po cenu ogromnog truda, nerviranja, obijanja pragova raznih nadležstava i nepredvidivih komplikacija zamenio za više zadovoljavajući, mada pojma nemam šta je to što bi me više zadovoljilo, pošto ni vlastite želje ne poznajem na zadovoljavajući način, a o nerešivim problemima nameštanja stana još ništa nisam ni rekao, zbog čega ni moj postojeći stan nije zadovoljavajuće namešten, jednostavno i ne znam kako bi trebalo da namestim svoj stan, nemam nikakve predstave o stanu koji bi mi odgovarao, nemam pojma kakav bih stan želeo, niti o tome kakve bih predmete voleo da vidim u njemu. U mojoj podstanarskoj sobi svaki komad nameštaja pripadao je stanodavcu, čekali su me već, svaki na svom mestu, meni je preostalo samo da se uselim među njih, i tokom dugih, dugih godina koje sam među njima proveo, nije mi valjda ni jednom palo na um da bilo kojem od ovih predmeta promenim mesto, a kamo li da ga zamenim drugim, ili da pored postojećih unesem druge, iz jednostavnog razloga, recimo, zato što sam video neki predmet, pa sam ga pozeleo i kupio (ne računajući knjige, moje

knjige koje sam najpre držao u ormaru, a kad se napunio, ređao sam ih po stolu, i kad više ni na stolu nije bilo mesta, jednostavno sam ih spustio na pod, na šta su stanodavci kao ispomoć uneli u moju sobu jednu onižu pomoćnu policu za knjige): ne, kažem, nisam ni poželeo, niti sam kupovao, štaviše, verovatno nisam ni zapažao predmete, ništa me toliko ne dovodi bezmalo do očajanja kao predmetima natrpani izlog, ovakvi izlozi me bukvalno sneveseljavaju, štaviše, demorališu, tako da se, kao što rekoh, koliko god je moguće, trudim da ih i ne vidim, što očigledno ukazuje na to da zapravo i nemam potrebe ovakve vrste, na tom planu - na planu predmeta - kao što se obično kaže, zadovoljan sam i sanajnužnijim, i verovatno sam onda uistinu zahvalan ako se nađem među već raspoređenim predmetima, i gde je moj posao samo to da tu konstelaciju prihvatim, da je upoznam i da se na nju naviknem. Mislim da sam rođen za idelanog hotelskog stanara ali, s obzirom na to da su se vremena promenila, mogao sam da doguram samo do logoraškog i podstanarskog statusa - kako sam to tada i zabeležio u svoj notes iz kojeg sad, decenijama kasnije, te rečenice prepisujem u jednu drugu beležnicu, donekle i iznenađen time što sam već u to vreme beležio takve stvari, što jasno pokazuje da ni tada nisam bio sasvim slep što se tiče mojih neodrživih životnih okolnosti, odnosno neodrživosti neodrživih životnih okolnosti. U to vreme, sećam se, mnogo sam patio od jednog osećanja, bolje reći povređenosti, što sam ja, za ličnu upotrebu, nazvao „osećanjem tuđinštine”. To osećanje mi je bilo dobro poznato još od najranijeg detinjstva, u suštini pratilo me je celog života, međutim, u to vreme me je iskušavalo na jedan krajnje opasan način, nije mi danju dozvoljavalo da radim, noću da spavam, činilo me je istovremeno prenapetim i do nemoći klonulim. Reč je o solidno utemeljenoj neurozi, a ne o nekakvoj uobrazilji, premda ja mislim da ona u suštini počiva na stvarnosti, na stvarnosti naše ljudske situacije. Mahom počinje onim najčešće iščuđavajućim, u drugim prilikama pak, a naročito u to vreme, nepodnošljivo žestokim osećanjem da mi život visi o jednom jedinom koncu, međutim, nije reč o tome da li ću da živim ili da mrem, nema ni pomena o smrti, reč je upravo, i isključivo, o životu, samo što život iznenada u meni poprima sliku i oblik, bolje reći bezobličnost najpotpunije nesigurnosti, tako da više uopšte nisam siguran u stvarnost,

obuzima me potpuno nepoverenje u tobož stvarna, ali zapravo nadasve sumnjiva iskustva mojih čula, ali i uopšte u *stvarno*, kako u moje lično, tako i u postojanje mog okruženja za koje, kao što već rekoh, u trenucima ovakvih doživljaja, ili bi možda trebalo da kažem ovakvih napada, dakle, doživljaja napada, za život, kako sopstveni, tako i mog okruženja, vezuje samo jedna, poput vlasi kose tanušna nit, a ta tanušna nit je moj razum, ništa drugo. Mada je moj razum ne samo sklon greškama, blago rečeno, već uopšte nije neki savršen instrument, ili čulo, ili, kako da ga nazovem, već povrh toga radi nasumice, sve bauljajući, teturavo, zastajkujući, ponekad zaista na jedvite jade. Moje postupke prati samo onako kako gripozni čovek, ležeći u krevetu, polusklopljenih očiju gleda kako se *drugi* oko njega bakću, skoro sve registruje tek naknadno, i mada pokušava u dve-tri posustale reči da usmeri mrcvoljenje, kretanje tog *tuđinca*, ali ako ga taj ne poslušaju, ili se napravi da ga i ne čuje, onda rezignirano odustaje od daljih zlopaćenja. Da, to je „osećanje tuđinštine”, stanje potpune prepuštenosti nečemu što je sasvim strano, tuđe, u kojem nema nikakve fantazije, ni najsićušnijeg momenta neke domišljatosti, iskre uobrazilje - čista rutina, načisto me ugnjavi dosadom svakodnevnosti, da, čista bezdomnost koja, međutim, ne zna ni za kakav napušteni, ili za nekakav daleki dom koji me tobož negde čeka, kakav bi recimo, a u takvim svojim duševnim stanjima to pitanje sam često postavljao sebi, kakav bi dom bio, dakle, na primer, smrt. Samo, odgovarao sam sebi svaki put, u tom slučaju bih morao da verujem u drugi svet, ali stvar je u tome što ja ne mogu da verujem ni u ovaj svet, ponajmanje kad zapadnem u ovakva stanja kad sam primoran da sebi postavljam ovakva pitanja, i kada postojanje jednog drugog sveta, odnosno onog sveta, smatram isto takvom besmislicom kao i postojanje ovog sveta, odnosno, uopšte ne smatram nezamislivim, mada ni zamislivim, da jedan drugi svet, to jest onaj svet postoji, samo, ako i postoji, sasvim je sigurno da ne postoji za *mene*, jer ja sam *ovde*. To jest, i *ovde* sam tek jedva, živim tek polovično, i to me ispunjava osećanjem neke neiskazive krivice. Često sam pokušavao - pokušavam - u takvim prilikama da se, da tako kažem, otreznim, ali uzalud, sve mi se čini da je u vezu sa životom moguće stupiti isključivo u formi neke logičke igre, kao što čovek igra šah, ili radi proračune na papiru, i iz nekih apstraktnih

rezultata, na posve nedokučiv način, najednom ispliva neka realnost; recimo, a tada je to bio jedan od mojih najomiljenijih primera, pa sam ga i zapisao u jednu svesku iz koje ga sad ovde prepisujem, kao kad, dakle, pisao sam, čovek recimo spoji dve žice, učvrsti ih zavrtanjem, drugi kraj gurne u rupu u zidu, pritisne jedno dugme, i upali se lampa; reč je o sasvim svesno izvedenom računu verovatnoće, pisao sam, rezultat je očekivan, uprkos tome stvar je ipak zapanjujuća i, u izvesnom smislu, nerazumljiva, napisao sam tada. Sve, ama sve se svodi na puko zaključivanje, na uslov i na verovatnoću, nigde nikakva sigurnost, izvesnost, nigde nikakva evidencija, pisao sam. Šta je moje bivstvo, zašto postojim, u čemu je moja suština: na sve to, pisao sam, zna se, beznadežno tražim, čak i ne odgovor, već samo pouzdane znakove; stranim, savršeno tuđim osećam čak i vlastito telo koje me održava i koje će me potom ipak ubiti, pisao sam. „Možda ako bi se u mom životu našao jedan, samo jedan jedini takav trenutak u kojem bih istovremeno, kako bih rekao, u istom ritmu živeo detoksikacione aktivnosti mojih bubrega i jetre, peristaltiku mog želudačnog i crevnog sistema, udisaje i izdisaje mojih pluća, sistolu i diastolu moga srca, kao i razmenu materija između mog mozga i spoljnog sveta, nastanak i uobličavanje apstraktnih misli moga duha, čistu svest o mojoj svesnosti o svemu i o samoj sebi, kao i prinudo, pa ipak krajnje milosrdno prisustvo moje transcendentne duše: ako bih samo na trenutak mogao ovako da *vidim*, da *znam*, da *posedujem* sebe, ni tada, naravno, ne bi se radilo ni o posedniku, ni o posedu, već bi se jednostavno samo uspostavio moj *identitet* koji nikad, nikad ne može da se uspostavi; ako bi se, dakle, ostvario samo jedan takav neostvarivi trenutak, možda bi taj trenutak, samo taj trenutak, ukinuo moje „osećanje tuđinštine”, i našao me *znati*, tada bih tek znao šta znači biti”. Ali, pošto je to samo puka nemogućnost jer, kao što znamo, ne možemo znati, niti ikad možemo saznati šta *uzrokuje uzrok* našeg prisutva, kao što ne znamo ni cilj našeg prisutva, a ne znamo ni to zašto moramo odavde da nestanemo, ako smo se već jednom pojavili, pisao sam u to vreme. Ne znam, pisao sam, zbog čega moram umesto života, koji valjda negde postoji, da živim samo onaj fragment koji mi je zapao: ovaj pol, ovo telo, ovu svest, ovu geografsku širinu i dužinu, ovu sudbinu, jezik, istoriju, podstanarstvo, pisao sam. I sad, kako

prepisujem to što sam tada pisao, neočekivano se prisećam jedne tadašnje noći, jednog sna, tačnije jave, ili možda budnog sna, ili usnule jave, ne znam, ali se svega sećam izuzetno precizno, kao da je juče bilo. Prenuo sam se na neobičan, do tada još nikad tako žestoki napad „osećanja tuđinštine”, ili sam utonuo u san, ne znam, ali to je sad nebitno. I ta noć je bila sjajna, kao što je sjajna i ova noć, poput sjaja crnog somota, i bila je prožeta nekakvom nepomičnom, nemom, ali nepokolebljivom svešću, i tada sam najednom shvatio da je takoreći potpuno nemoguće da ova bolna i patnička svest tek tako iznenada prestane i da iščezne iz sveta. Da, i kao da ta svest uopšte nije bila *moja* svest, već nekakva svest *o meni*, i premda znam za nju, ne mogu da raspoložem njome, kao da je bila, kažem, neka ne isključivo za mene vezana, nego nekakva uvek prisutna svest koje se naprosto ne mogu osloboditi i koja me, mene lično, sasvim uzaludno i nepotrebno muči do smrti. S druge strane, posve jasno osećam da ova patnička svest ipak nije nesrećna, i ako bih ja, ali samo kao predmet te svesti, u ovom času i bio nesrećan, bila bi to samo svest moje vlastite nemoći u odnosu na ovu nemilosrdnu, večnu, grozomornu i, pored svega, kako rekoh, na neki način u suštini ipak srećnu svest. Kasnije, potpuno se razbudivši, ili potpuno utonuvši u san, kao što rekoh, to sad nema nikakve važnosti, dakle, prosto nisam mogao a da u svojim razmišljanjima ne zađem u sferu misterija, odnosno, bilo je nemoguće da ne razmišljam bar o tome da je ova svest *deo* nečega, nečega što obuhvata i mene, da ne pripada mom telu, ali da ne pripada sasvim ni mom razumu, premda je moj razum posreduje, da nije isključivo moja i da je stoga, zaista, ova svest možda krajnje jezgro mog bivstvovanja, i da je to jezgro sve to, to jest moje bivstvovanje, začelo i razvilo. I bilo je takođe nemoguće da ne pomislim i na to da je ova svest posledično vezana za neki zadatak, i premda ja taj zadatak samo pretpostavljam, njegove imperativne zapovesti se ne mogu prekršiti, tačnije, naravno da se mogu prekršiti, ali samo s osećanjem da smo, ako smo prekršili zapovest, počinili greh; a istovremeno, i što se mene tiče nalazim da je to i najneobičnije, ova zapovest ipak nije isključivo, kako bih rekao, moralna zapovest, postoji u njoj neki momenat, neki zahtev direktno u vezi sa nekakavom zanatskom nadarenošću, to da svet „treba izgraditi”, da ga „treba prepisati”, da ga „treba naučiti” i,

kada za to dođe vreme, pokazati, svejedno zašto, svejedno kome, može bilo kome, ko će da se stidi zbog nas i (eventualno) za nas, dakle, da je razumevanje sveta čovekov religiozni zadatak sasvim nezavisno od unesrećiteljskih učenja unesrećiteljskih crkava, što znači da bih u krajnoj liniji u tome, i samo u tome: u razumevanju sveta i mog položaja u njemu mogao da tražim svoje, kako bih se opet izrazio, a da ne kažem ono što moram reći: spasenje - da, jer šta bih i tražio, ako već tražim nešto, ako ne bih tražio svoje spasenje. S druge strane pak pomislio sam i na to da su to sve samo neke takve misli koje čovek mora da misli; odnosno, da je čovek sve to primoran da smišlja upravo zbog situacije u kojoj se nalazi, i budući da je njegova situacija, bar u izvesnom smislu, unapred utvrđena i određena situacija, te čovek može isključivo da smišlja unapred određene misli, u najmanju ruku, može da razglaba, da razmišlja o unapred utvrđenim i određenim stvarima, temama, problemima. Stoga bih, pomislio sam tada, morao da mislim takve misli koje ne *moram* da mislim, mada se danas ne sećam da li sam potom i mislio takve misli, pored toga, naravno, što sam uopšte razmišljao, a što nisam *morao* da činim, i što sam postao pisac i književni prevodilac, a što sam još manje *morao* da postanem, štaviše, postao sam pisac i književni prevodilac uprkos okolnostima, izigravanjem okolnosti, prevarom, neprekidnim skrivanjem i bežanjem u lavirintu okolnosti od bikoglavog monstruma čija su me ubojita kopita ponekad ipak, u trku, zakačila, pa i pregazila, dakle, uprkos tim jezivim, tim sveuništavajućim okolnostima koje nikakvu misao, ni u kakvoj formi nisu trpele, izuzev možda u formi zarobljene misli, odnosno nikako, uprkos okolnostima koje su glorifikovale, uzdizale i praznovale jedino robovski rad, i u kojima sam ja mogao da preživim, uopšte da budem, i da opstanem, takoreći samo u tajnosti, tako što sam naglas poricao sebe, i bojažljivo, nemo čuvao u sebi svoju poput somota crnu noć i onu beznadežnu nadu koja mi je mnogo, mnogo godina kasnije izletela iz usta, kad sam one večeri govorio, povremeno zapažajući jedan u mene uprti ženski pogled, oštar, kao da je hteo da načini izvor iz mene, o „gospodinu Učitelju”: da *postoji* jedan kristalno čist, ni od kakve strane materije: našeg tela, naših zverova zagađeni pojam, jedan ideal koji u umovima svih nas prebiva kao jedna ista predstava, da, jedna ideja, ali to već

nisam rekao, već samo pomislio, koju bih možda i ja mogao da izvidim, da joj pristupim, štaviše, moglo bi mi jednom poći za rukom da je možda i opišem, jedna misao koju mislim tako što je ne *moram* misliti, već je mislim takoreći nezavisno od sebe, i mislim je čak i kad ta misao govori protiv mene, i ako ona teži mom uništenju, štaviše, možda je tada i najstvarnije mislim, jer je možda po tome i prepoznajem, možda će baš to da bude i mera te misli... Da, tako sam živio u to vreme. I sad, pričajući o tome, manje-više sam i razumeo i prepoznao ono što sam morao da razumem i da prepoznam. A na to pitanje, da li se ovaj trenutak razlikovao od drugih, sličnih, odnosno ni malo sličnih trenutaka iniciranja odnosa ili veza, moram da odgovorim: da, korenito se razlikovao. Kao što sam se, bar u izvesnom smislu, i sam korenito razlikovao od samoga sebe. Sumirajući, naime, moj tadašnji podstanarski život, moje tadašnje misli, sklonosti, motive, moje sveukupno, dakle, podstanarsko preživljavanje, moram uvideti da je, po svemu sudeći, već u to vreme u meni bilo sve spremno, dozrelo za *promenu stanja*. Sigurno ne grešim ako kažem da sam baš u to vreme počeo da pomišljam i na o da posve pogrešno, dakle, neodrživo i nepodnošljivo razmišljam o svom životu. A da svoj život više ne posmatram samo kao niz proizvoljnih slučajnosti koje su usledile nakon proizvoljne slučajnosti mog rođenja, jer to ne bi bio samo nedostojan, pogrešan, dakle neodrživ, čak i nepodnošljiv - ali pre svega i neupotrebljiv i, bar što se mene tiče, nepodnošljivo i sramotno neupotrebljiv pogled na život koji bih, umesto toga, i morao i hteo da posmatram kao niz spoznaja, pri čemu bi moj ponos, bar bi moj ponos bio zadovoljen. Sledstveno tome, trenutak u kojem je bilo odlučeno da ću uskoro poći u postelju s jednom ženom, to jest s *njom*, koja je kasnije postala moja žena, pa još kasnije bivša žena: taj trenutak nije mogao da bude slučajan. Jer, sasvim je jasno da je sve ovo što sam ovde opisao, i što je, kako sam već rekao, bilo u meni već spremno i sazrelo za *promenu stanja*, sad se na neki način sabralo u ovom trenutku, bez obzira na to što ja sam, po prirodi stvari, tada još i nisam toga mogao da budem svestan, da, ako se sam i ne mogu setiti svega, osim njenog meni okrenutog lica pod uskomešanim noćnim svetlima, mekog, staklasto zamagljenog i ujedno blistavog sjaja njenog lica, nalik na neki premijer plan iz

tridesetih godina. Ko je tada mogao da pomisli kuda i čemu vodi to zavodljivo lice. I ako tome dodam, kako se kasnije pokazalo, da je i u njoj, da je i u mojoj budućoj (ili bivšoj) ženi takođe već bilo sve spremno i zrelo za *promenu stanja*, onda mogu izjaviti i to da naš susret ne samo da nije bio slučajan, nego upravo sudbonosan. Da, nije mnogo vremena prošlo, i već smo počeli da razgovaramo o našem zajedničkom životu: hteli smo zapravo sudbinu, svako svoju sudbinu, koja je uvek jedna i jedinstvena, ničijoj nije slična i ni sa čijom ne može da bude zajednička. I tako, o čemu god da smo razgovarali, sve je zapravo bilo samo puko okolišanje, samo izgovor i izbegavanje, mada to okolišanje nije bilo *svesno*, dakle, nismo se lagali. Jer kako bih i mogao znati, ono što već danas od svega bolje znam da sve što činim, i sve što mi se događa, da moja stanja i povremene promene stanja, i uopšte, čitav moj život - Gospode Bože! - meni služe samo kao sredstva spoznavanja u nizu spoznaja - moj brak, na primer, kao sredstvo spoznaje da ne mogu živeti u braku. I koliko je ova spoznaja bila *odlučujuća* spoznaja u nizu mojih spoznaja, toliko je bila i *fatalna*, naravno, što se mog braka tiče, jer objektivno govoreći, bez tog braka naravno nikad, ili bih do te spoznaje došao tek posredstvom niza apstraktnih zaključivanja. Ovako se čini da su sve optužbe i samooptužbe neotklonjive, i jedini argument u moju odbranu identičan je s argumentom optužbe koja bi se mogla podići protiv mene: da sam u brak, danas mi je to jasno, bez sumnje stupio radi vlastitog samouništenja, ali tada, kad sam stupio u njega, u to sam bar bio uveren, stupio iz dijametralno suprotnih razloga, u znaku budućnosti i sreće, u znaku one sreće o kojoj sam sa ženom toliko mnogo, i toliko bojažljivo razgovarao, mada i veoma intimno, i veoma odlučno, kao o nekoj strogo nametnutoj, tajnoj i skoro okrutnoj obavezi. Da, tako je bilo, i danas već čitav naš život, sve njegove glasove, događaje i osećanja vidim u nekoj izbledejoj, zbrkanoj celini, ili, kako god to čudno zvučalo, više ga čujem, poput kakvog muzičkog zapleta iz kojeg se sve više zgušnjava i sazreva, da bi potom, poput eksplozije nadjačavši sve ostale, preuzela impertivno samovlašće svemoćna, jedina tema: *moje postojanje posmatrano kao mogućnost tvog postojanja, a potom: tvoje nepostojanje posmatrano kao nužno i korenito ukidanje mog postojanja*. Puki je samo izgovor bio što sam odmah te večeri,

govoreći o „gospodinu Učitelju”, pa nastavljajući o poukama slučaja, tačnije čina „gospodina Učitelja”, otkrio i objasnio svojoj ženi, koja mi tada to još nije bila, a danas više nije moja žena, kažem, ukazao sam joj na šanse, na mogućnosti, odnosno nemogućnosti činova koji se mogu učiniti u takvim situacijama, to jest u situacijama totalitarizma. Jer, kazao sam joj, totalitarizam je bezumna situacija i, samim tim, sve situacije koje iz njega proističu takođe su, redom, bezumne situacije, mada, rekao sam, i možda je to u njemu i najbezumnije, suštinom naših života, već i time što nastojimo da preživimo, doprinosimo opstanku totalitarizma, u meri u kojoj smo, naravno, rekoh, privrženi našim životima; i to je ona primitivna prepredenost koja proističe, ni iz čega drugog nego iz puke organizacije. Hipoteze totalitarizma, takoreći prirodno počivaju na Ničemu, rekoh. Selekcija, kontraselekcija, i svi pojmovi imenovani da tome posluže kao osnova, od reda su nepostojeći i ništavni pojmovi, rekoh, i nemaju drugu stvarnost osim svog golog naturalizma - da, na primer, gurnu čoveka u gasnu komoru, rekoh. Bojim se da sve to nije bilo previše zabavno, i ako sad razmislim i o tome da li sam svojom pričom imao, osim priče same, i neki drugi cilj, koliko se sad sećam, rekao bih da nisam; čini mi se da je iz mene govorila još samo moja egzaltiranost i, imam utisak, koliko god to sad zvučalo čudno ili neobično, da je ovu ženu koja je hodala pored mene, kuckajući po trotoaru svojim visokim potpeticama, da ovu ženu pored mene koju sam ovako, sa strane i u noćnoj tami mogao samo maglovito da vidim, mada se nisam ni trudio da je gledam, jer pred sobom sam još imao njenu sliku kako je, pre manje od pola sata, pošla prema meni preko jednog zelenkasto-modrog tepiha, kao da je more prelazila, dakle, da ovu ženu koja hoda pored mene *zanima* to što govorim. Krvnik i žrtva, rekoh, u totalitarizmima oboje su u službi jedne iste stvari: u totalnoj službi Ništavila, iako, naravno, ova služba *ni izdaleka nije ista* služba. I da je čin „gospodina Učitelja” u totalitetu počinjeni čin, on jeste od totaliteta iznuđeni, pa stoga, u krajnjoj liniji, čin totaliteta, odnosno bezumlja, sam čin je, međutim, ipak bio čin totalne pobede nad totalnim bezumljem, jer je baš ovde, u svetu totalnog istrebljenja mogao da se otelotvori, kao *ispoljavanje*, neistrebljivost ideje - ili, ako vam se više dopada - opsesije, koja je živela u „gospodinu Učitelju”. I tada me je upitala da li sam, osim

toga što sam bio primoran da prepatim, da li sam patio, ili da li možda patim od samog svog jevrejstva. Odgovorio sam da bih o tome morao da razmislim. Neosporna je činjenica da odavno, od prvih treptaja mojih misli znam, osećam da se za moje ime lepi nešto tajanstveno, sramotno i nečasno, i da sam sve to odnekud doneo sa sobom, odnekud, gde nikad nisam ni bio, i da sam sve to doneo zbog nekog svog greha, koji jeste moj greh, mada ga nisam nikad počinio, i koji me proganja kroz čitav moj život koji, u to takođe ne sumnjam, i nije moj život, premda ga ja živim, ja patim od njega i ja ću od njega i da umrem: sve to, međutim, mislim, ne mora bezuslovno da proističe iz mog jevrejstva, može da proističe jednostavno iz mene samog, iz mog bića, iz moje ličnosti, iz moje transcendencije, da tako kažem, ili iz toga, recimo, kako su postupali prema meni, i kako sam se u tom kontekstu ja ponašao prema drugima, ili najkraće, iz društvenih odnosa i prilika, iz mog ličnog odnosa prema tim prilikama, jer, rekoh, *presuda ne stiže odjednom, sam postupak postaje polako presuda*, kao što je napisano. Utom je pomenut i moj „tekst”, onaj koji je pročitala i o kojem bi morala, kako reče, *neizostavno* da porazgovara sa mnom. Pa tako ću i ja biti prinuđen da kažem nešto o tome, bar u krupnim crtama, kakav je to tekst bio. Reč je, zapravo, o jednoj dužoj noveli, od one vrste koja se žanrovski obično određuje i kao „kratki roman”, nekako je baš u to vreme i objavljen u jednom pozamašnom zborniku novela i kratkih romana, kao u kakvom stogu sena, dakako ne bez prethodnih mučnih, ponižavajućih zapleta, ali na tome se sad neću zadržati, jer mi je predistorija objavljivanja te novele već dojadila i ispunjava me samo odvratnošću, uz to je, kao takva, tek skroman, takoreći zanemarljiv prilog prirodopisu gnusnog i ponižavajućeg mađarskog književnog bivstvovanja koje počiva na isključivostima, privilegijama, pred- i postubeđenjima, na sistemima poverljivo zvaničnih i poverljivo poslovnih lista, koji svaki kvalitet dovodi u sumnju, a u isto vreme ponizno pada ničice pred agresivnim diletantizmom kao pred genijalnošću; ispunjava me, dakle, gađenjem to sramno i u beščašću ogrezlo mađarsko književno bivstovanje čiji sam bio, i još jesam, čas prestrašeni, čas zaprepašćeni, čas ravnodušni, ali uvek spoljni posmatrač, ukoliko uopšte i jesam, ili moram da budem, mada - kakve ja veze imam s književnošću, s tvojom zlatnom kosom,

Margareto, jer pero je moj ašov, a pepeo je spomenik tvoje kose, Sulamko; da, i ta novela ili, neka bude, kratki roman, jeste zapravo monolog jednog čoveka, jednog mlađeg muškarca. I ovaj čovek, kojeg su njegovi roditelji odgojili i vaspitali u najstrožijem hrišćanskom duhu, bezmalo u nekoj vrsti zaslepljenosti, sad, u samo predvečerje apokalipse, doznaje da je i on žigosan već razbijenim žigom: u *duhu* zakona koji su preko noći stupili na snagu, smatra se Jevrejinom. I sad, pre nego što bi ga strpali u geto, ukrkali u stočni vagon i odvezli ko zna - a najmanje on sam zna - kud, da bude ko zna na kakvu smrt osuđen, uspeva da napiše svoju priču, „istoriju desetogodišnjeg kukavičluka i samoporicanja”, kako je napisao, odnosno, kako sam ja s njim napisao. U svemu tome pažnje je vredna okolnost da on u svom novopečenom jevrejstvu pronalazi oslobođenje, ne samo od svog jevrejskog kompleksa, nego i neku vrstu potpunog oslobođenja uopšte. Mora da shvati, naime, da ako bude izopšten iz jedne, čovek neće biti automatski član neke druge zajednice. Kakve on ima veze, pita se, odnosno pitam sa njim ja, s Jevrejima? Sad, kad je već i on to, baš nikakve. Dok je uživao privilegije nejevrejskog bivstva, veoma je patio, bio je duboko nesrećan zbog Jevreja, položaja Jevreja, tog čitavog pokvarenog, zagušujućeg, ubistvenog i u ubistvima ogrezlog, u celini samoubistvenog sistema privilegija i izopštavanja. Bio je nesrećan zbog nekih svojih prijatelja, kolega s posla, zbog svoje šire zajednice za koju je verovao da je njegova *domovina*, bio je nesrećan zbog njihove mržnje, ograničenosti, fanatizma. Naročito se užasavao neizbežnih rasprava o antisemitizmu, od mučne uzaludnosti tih rasprava, jer antisemitizam, počinje da shvata, to jest ja ga navodim da shvati, nije nikakvo ubeđenje, već naprosto pitanje naravi, karaktera, „moral očajnika, pomama samomrzitelja, vitalitet propadajućih”, kaže, odnosno, stavljam te reči u njegova usta. S druge strane, i prema Jevrejima se ponašao uzdržano, utoliko što je pokušao da ih voli, ali nikad nije bio siguran u uspeh svojih pokušaja. Imao je i poznanike, pa čak i prijatelje među Jevrejima, koje je voleo, ili nije voleo. Ali to je bilo nešto drugo, jer ih je voleo, ili ih nije voleo iz čisto ličnog ugla, ličnih razloga. Kako je moguće, međutim, osećati ljubav prema jednom takvom apstraktnom pojmu kao što je, recimo, pojam jevrejstva? Ili prema nekoj nepoznatoj masi koju trpaju u ovaj

apstraktni pojam? Ako mu je i uspevalo, to mu je nekako uspevalo onako kao što čovek voli izgladnelo pseto koje treba nahraniti, ali za koje se ipak ne zna šta sanja i na šta je spreman. Sad se oslobodio svih tih muka, celokupne svoje, tobožnje, odgovornosti. Sad već čista srca može da prezre one koje prezire, i ne mora više da voli one koje ne voli. Postao je slobodan, jer više nije imao domovinu. Treba još samo da odluči u kojem svojstvu će da umre. Kao Jevrejin, kao hrišćanin, kao heroj ili kao žrtva, ili pak možda kao stradalnik metafizičkog apsurdna, demijurškog novog haosa? I budući da ovi pojmovi za njega nisu ništa značili, odlučuje da bar čistu činjenicu svoje smrti neće uprljati lažima. Sve vidi jednostavno, jer je stekao pravo na jasnovidost: „Ne tražimo smisao tamo gde je nema: stoleće, taj streljački vod u neprestanoj službi, ponovo se sprema da desetkuje; i sudbina je htela da jedan od desetih budem baš ja - to je sve”, glase njegove poslednje reči, dakako s mojim rečima. Naravno, sve to nije ovako suvoparno napisano, ali ovde se ograničavam samo na suštinu, zanemarujući dijaloge, obrte, kontekste, druge protagoniste, njegovu dragu koja ga, je li, napušta. Poslednji put vidimo našeg čoveka kako sedi na zemlji, i kako ga kida, trese, nezajažljiv smeh. Otud i naslov: *Smeh*, međutim, ovaj naslov je izdavač, u liku *direktora* izdavačke kuće, za kojeg je bilo opšte poznato da se ni u kancelariji - dakle u izdavačkoj kući - ne odvajava od svog *službenog naoružanja*, mada inače nije nosio uniformu, da to svoje službeno naoružanje - jedan pištolj - ne nosi u futrolji na službenom opasaču, već samo onako, u zadnjem džepu pantalona; ovaj direktor je, dakle, odbio moj naslov nazvavši ga „ciničnim”, dodavši da „nogom gazi po našim svetim uspomenu”, i tako dalje; iako s prilično nagrđenim naslovom, ali, kako je zapravo sama novela uopšte objavljena, ni do danas ne razumem, niti više želim da razumem, jer se gadim da otpetljavam i da ispitujem neverovatni splet svakojakih zadnjih namera, kojem ništa nije sveto, koje razara sve oko sebe, a i ono što poštedi ostavlja u životu radi jednog kasnijeg, efikasnijeg razaranja, pa sam se i ja, poput lika koji sam stvorio, zadovoljio time da je prilikom desetkovanja - mada je u ovom slučaju stradala bezmalo svaka treća - moja novela, začudo, izvukla srećan broj. Moju ženu je u ovoj priči najviše dirnulo to što, kako je rekla, *čovek može sam da odlučuje o svom jevrejstvu*. Jer sve do

sada, kad god je čitala nešto o Jevrejima ili u vezi sa Jevrejima, uvek se osećala *kao neko kome ponovo zabijaju glavu u mulj*. Sad je prvi put imala osećaj, rekla je moja žena, da može da *digne glavu*. Čitajući moj tekst, rekla je, imala je isti onaj osećaj koji je imao i moj „junak” koji, mada umire, pre toga ipak *doživljava unutrašnje oslobođenje*. Iako samo na kratko vreme, i ona je doživela to oslobađajuće osećanje, rekla je moja žena. Ovaj tekst, mnogo više od bilo čega do sada, *uči je da živi*, i, već drugi put te večeri, ponovo je prohujala njenim licem ona igra osmeha, ta - ne znam kako bih drugačije rekao - hromatika osmeha, pred kojim sam imao osećaj da ću se istopiti i u bilo šta pretvoriti. Uskoro sam, međutim, upoznao i pozadinu tih njenih izjava, njeno detinjstvo i mladost. To detinjstvo i ta mladost, premda je moja žena rođena posle Aušvica, proticali su u znaku Aušvica. Tačnije, u znaku jevrejstva. U znaku mulja, da citiram malopredašnju reč moje žene. Njeni roditelji su prošli Aušvic, imao sam priliku da upoznam njenog oca, visokog, proćelavog čoveka koji je u prisustvu nepoznatih imao oprezno opori, a u krugu bližih prijatelja ili porodice opušteno gorak izraz lica. Majku je rano izgubila, umrla je od neke, u Aušvicu pokupljene bolesti, čas je oticala, čas mršavila, čas je imala stomachne kolike, a čas bi je obasule neke ospice, nauka se pokazala u suštini nemoćnom pred njenom bolešću, kao što se nauka pokazala nemoćnom i pred uzročnikom ove bolesti, Aušvicem: bolest majke moje žene bila je u stvari Aušvic, a od Aušvica nema izlečenja, od Aušviceve bolesti nikad niko ne može da se oporavi. Inače, u tome što je odabrala studije medicine, rekla je moja žena, odlučujuću ulogu je imala bolest i rana smrt njene majke. Kasnije, kad bi se poveo razgovor o sličnim stvarima, moja žena je navodila dve ili tri rečenice koje, kako je rekla, više i ne zna gde je pročitala, ali ih nikad nije zaboravila. Ne odmah, ali ubrzo sam shvatio da je ove rečenice najverovatnije pročitala u jednoj od studija *Nesavremenih razmatranja*, tačnije u onoj pod naslovom *O koristi i šteti istorije za život*, i to me je ponovo učvrstilo u veri da će one rečenice koje su nam potrebne, pre ili kasnije da nas pronađu - jer bez ove moje vere ne bih mogao da razumem kako su ove rečenice mogle da stignu do moje žene koja se nikad, koliko je meni poznato, nije zanimala za filozofiju, pogotovu ne za Ničea. Ove rečenice, koje sam ubrzo pronašao u jednoj

prastaraj, raskupusanoj Ničeovoj knjizi crvenih korica, koju sam izbavio iz mračnog kutka jedne antikvarnice, sasvim precizno, ako ne baš u mom, ali u valjanom prevodu Edena Vildnera, glase ovako: *Postoji izvestan stepen nesanice, preživljanja, smisla za istoriju, usled čega život biva oštećen i na kraju propada, bez obzira na to da li je reč o pojedincu, narodu ili čitavoj kulturi* . Zatim, ili pre toga, na brzinu i ne znam: *...onaj ko ne može, smetnuvši s uma svaku prošlost, da se zaustavi na pragu trenutka, onaj ko ne može da, bez straha i vrtoglavice, stane na neku tačku, kao boginja pobede - a odavde je moja žena već znala napamet: ...taj nikad neće znati šta je sreća, i što je i od toga gore: nikad neće ništa uraditi što bi moglo da usreći druge*. Mojoj ženi su već u ranom detinjstvu saopštili da je Jevrejka i objasnili joj šta sve to podrazumeva. Imala je jedan period - „bila sam pegava devojčica s konjskim repom”, rekla je moja žena - kada je zamišljala da bi *ostala deca morala zbog toga mnogo da je vole*, zbog svega toga. Sad, zapisujući njene reči, najednom opet vidim kako se smejala kad je to rekla. Njeno jevrejstvo se kasnije u njoj izjednačilo s osećanjem bezizglednosti. Pogruženost, klonulost, sumnjičavost, tinjajući strah, majčina bolest. Među drugima mračna tajna, a kod kuće geto *jevrejskih osećanja, jevrejskih misli*. Posle majčine smrti, očeva sestra se doselila k njima. „Ima tako aušvicovsko lice”, pomislila je odmah o njoj, rekla je moja žena. U svakom se ogleda samo nekadašnji ili budući ubica. „Pojma nemam kako sam se ipak razvila u relativno čitavu, zdravu ženu.” Kod kuće, čim bi se pavela reč o jevrejskim stvarima, smesta bi izašla iz sobe. „Nešto bi se u meni skamenilo i suprotstavilo.” Jedva da se i zadržavala kod kuće. Učenje je bekstvo, kasnije, na sličan način medicina, i ljubavi, nekoliko brzih i burnih veza. Ima „dva najgroznija doživljaja”, rekla je moja žena. Oba se seća iz svoje, otprilike, šesnaeste, sedamnaeste godine. Jednom, sva u vatri, govorila je o francuskoj revoluciji, o tome da ova revolucija, pričala je, nije bila mnogo bolja od nacizma. Njena tetka je na to rekla da ona, kao Jevrejka, ne sme ovako da govori o francuskoj revoluciji, jer da nije bilo francuske revolucije, Jevreji bi i danas živeli u getu. Tetka, nakon što je očitala ovu bukvicu, sećala se moja žena, danima, ali možda i nedeljama nije kod kuće prozborila ni reč. Imala je osećaj da ona sama više i ne postoji, da uopšte nema prava na vlastita osećanja,

na vlastite misli, i samo zbog toga što je rođena kao Jevrejka, može da ima isključivo *jevrejska osećanja* i isključivo *jevrejske misli*. Tada se u njoj uobličila, i tada je prvi put u sebi i izgovorila rečenicu: *svaki dan mi zabijaju glavu u mulj*. Drugi doživljaj: sedi, s knjigom u ruci, u knjizi fotografije najgorih užasa, iza ograde od bodljikave žice lice potpuno ispražnjenog, slepog pogleda, dečak s podignutim rukama, sa žutom zvezdom na grudima, glomazni kačket skliznuo mu je na oči, s obeju strana pod pratnjom naoružanih vojnika, gleda te slike, i nekakvo hladno, zlobno osećanje se migolji u njenom srcu, od kojeg se i sama prestravi, i pomišlja isto što je pomislio moj „junak” u mojoj noveli: „Šta me se to tiče? Pa i ja sam Jevrejka”, rekla je moja žena. Ali, dok ove, kao i druge, ovima slične misli nije pročitala u mojoj noveli, uvek je samo s izvesnom strepnjom pomišljala na njih, i potom se nije mogla osloboditi osećanja krivice. Zbog toga joj se i učinilo, rekla je moja žena, pošto je pročitala moju novelu, kako *može da dignu glavu*. I ponovila, ne jednom, da je ja *učim da živi*: da se pored mene, rekla je moja žena, oseća *slobodnom*. Da, u mojoj tamnoj i sveobasjavajućoj noći, iz spleta ovih nekoliko munjevitih godina, godina moga braka, izranjaju ovi glasovi, slike, motivi, dok nas najednom vidim pred prozorom, pred prozorom našeg stana, takođe je bila noć, više ne zimska, ali još ni prolećna, kad se kroz jezive smradove grada ipak, poput kakve poruke s onoga sveta, probije s vremena na vreme neki nežan miris, možda miris dalekih biljaka koje se, kao po nekoj navici, ponovo bude i, kao po navici, ponovo hoće da žive, iz obližnje krčme, teturajući se na suprotnoj strani ulice, trojica solidno pripitih sredovečnih ljudi zaputilo se kući, bela krznena kragna na kožnom kaputu jednog od njih, blesnula je sve do našeg prozora, zagrljeni, poluglasno su pevali, ulicom su promicali poslednji automobili, u jednom trenutku nastala je savršena tišina, i tada, kao posle pauze u nekom orkestarskom delu, jasno i čisto je doprla do nas njihova pesma, i dobro smo čuli šta pevaju: *Iz Aušvica sad stigismo, ima nas više, no što nas je bilo*, razlegla se pesma u noći, u prvi mah zapravo nisam ni čuo, onda sam čuo, i shvatio, ali šta se to mene tiče, pomislih, takozvani antisemitizam je samo, što kažu, privatna stvar koja, doduše, meni lično, bilo gde, bilo kad, može da dođe glave, ali danas, posle Aušvica, razmišljao sam dalje, to bi bio ipak samo puki anahronizam, nesporazum, u kojem,

kako bi H. rekao, ne H. vođa i kancelar, nego H. filozof i oberkelner svagdašnjih vođa i kancelara, više nije prisutan *svetski duh*, bio bi to, dakle, običan provincijalizam, ništa drugo, genius loci, lokalni idiotizam, i ako hoće da me zatuku ili da ustrelje, mislio sam, ionako će se najaviti, mislio sam, kao što se obično prethodno uvek najave. I tek tada sam skrenuo pogled na moju ženu, oprezno, jer je sumnjivo ćutala, i u preseku hladne ulične, i toplije, iza nas rominjajuće svetlosti sobe, dobro sam video kako joj niz obraze teku suze. Ovome nikad neće biti kraja, rekla je moja žena, od ovog prokletstva, rekla je, nema spasa, i samo da joj je znati, rekla je, šta je to što je čini Jevrejkom, ako već jednostavno nije u stanju da se prepusti veri, ako, možda iz nemara, iz kukavičluka, ili zbog nekih drugih sklonosti, ne poznaje specijalno jevrejsku kulturu Jevreja, i ako nije u stanju ni da se zainteresuje za nju, jer je to naprosto ne zanima, rekla je, šta je onda čini Jevrejkom, kad je ni jezik, ni način života, ništa, ama baš ništa je ne čini drugačijom od ostalih, možda, rekla je, nekakva tajna, iskonska, u genima skrivena poruka za koju ona nema sluha, pa je ne čuje i zbog toga je i ne poznaje? I ja sam joj tada, hladno, staloženo, odlučno i skoro proračunato, poput kakvog dobro usmerenog uboda bodežom, ili naglog, čvrstog zagrljaja, rekao da je sve to uzaludno, da uzalud traga za pogrešnim razlozima, lažnim objašnjenjima, Jevrejkom je čini jedna jedina stvar, samo ta jedna, i ništa drugo: *to, da nisi bila u Aušvicu* - rekao sam joj, na šta je ona ućutala, prvi put, kao neko uplašeno dete, ali ubrzo je njeno lice ponovo poprimilo svoj uobičajeni izraz, izraz lica moje žene, koji sam poznavao, ali i još nekoga, koga sam tek sad otkrio u dobro znanom licu moje žene, tako da me je to otkriće skoro potreslo; i tada su se ponovo užarile naše, u to vreme već ne toliko vrele noći. Da, jer u to vreme su već počele da se ispoljavaju protivrečnosti moga braka, tačnije, moj brak je počeo da se sve jasnije izdaje za ono što je i bio: protivrečnost. Prisećajući se tih vremena, najviše se zapravo sećam nekih svojih refleksa koji su me tada držali u stalnoj napetosti, u stanju neke unutrašnje mobilnosti, možda na način, tako sam bar zamišljao, na koji dabrove, te zapravo pacovima slične životinje, njihovi nagoni pokreću da grade i uobličavaju svoje složene sisteme brana, skrivenih hodnika i tunela-ponornica, štaviše, čitavih tvrđava. U to vreme, naravno osim

književnog prevođenja, koje je značilo hleb nasušni, dakle osim svakojakih prevodilačkih poslova, sve više me je opsedala jedna zamisao, plan jednog složenijeg književnog dela, jednog romana - predmet romana, da preskočimo sad detalje, bio bi put jedne duše, njena putanja od mraka prema svetlosti, njena borba za radost življenja, pa ova borba kao zadatak, *sreća posmatrana kao obaveza*. U to vreme sam mnogo - ne, time ništa ne kazujem - u to vreme sam skoro neprekidno razgovarao o tom planu sa mojom ženom koja je u tim razgovorima, a naročito u samom planu, očigledno uživala, jer je u tome, i naravno uopšte ne bez osnova, videla svojevrstni spomenik našeg braka, stoga nisam prestajao da joj pričam, da joj opisujem u početku još, razume se, samo glavne niti, a potom, iz dana u dan sve razuđenije tokove radnje, sve brojnije, sve zgusnutije motive, ideje koje je ona, kroz hromatičnu igru svog osmeha bojažljivo komentarisala, a ja sam poneke njene opaske, nadajući se upravo toj hromatičnoj igri njenog osmeha, s odobravanjem prihvatao, ohrabrivao je i uvažavao, takoreći zajedno smo odnegovali taj plan, tetošili ga i mazili, kao da je naše dete. Naknadno razmišljajući o tome, moram reći da je, bez sumnje, sve to bila greška, bila je greška pustiti ženu u ovu najosetljiviju, najskriveniju, najranjiviju sferu mog života, mog bivstva, ukratko, u sferu mog *rada*, naprotiv, tu sferu sam morao da zaštitim i da sačuvam, kao što to od tada i činim, i kao što sam i pre toga činio, opkolivši je takoreći bodljikavom žicom, kako bih sprečio svaki prodor, pa čak i svaki pokušaj prodra u nju; kao što je izvan svake sumnje i činjenica da sam u ovoj intenzivnoj, što se čitavog mog života tiče, sveobuhvatnoj i dubokoj, istovremeno veoma živoj, ali i treperavo nežnoj zainteresovanosti moje žene osetio opasnost, s druge strane, i to je istina, nisam želeo da se odreknem te zainteresovanosti, kao što ni posle dugih, mračnih dana zime ne želimo da se odričemo toplih jutarnjih sunčevih zraka. Naime, čim sam pristupio realizaciji plana, to jest pisanju romana, ispostavilo se da je plan neostvariv; ispostavilo se da moje pero, kao žarište kakve zaraze, u tkivo planirane celine luči materiju koja potom natapa i sve ćelije tkiva, materiju od koje se tkivo i sve njene ćelije, da tako kažem, patološki deformišu; ispostavilo se da o sreći nije moguće, ili bar ja ne umem, što u ovom slučaju izlazi na isto, dakle, nije moguće pisati, da je sreća možda

previše jednostavna da bi se moglo pisati o njoj, pisao sam, kao što pišem sad, čitam i prepisujem s jedne tada ispisane cedulje: srećno proživljeni život je, dakle, bezglasno proživljeni život. Ispostavilo se da je pisati o životu isto što i razmišljati o životu, razmišljati o životu isto što i osporiti život, a svoj vitalni element osporava samo onaj koga taj element guši, ili se u njemu ponaša neprirodno. Ispostavilo se da ne pišem zato da bih pronašao radost života, naprotiv, pokazalo se da pisanjem tražim bol, što oštriji, skoro nepodnošljiv bol; da, verovatno zbog toga što je bol istina, a na pitanje šta je istina, odgovor je veoma jednostavan: istina je to što te razjeda. Sve to, naravno, nisam mogao da saopštim ženi. S druge strane, nisam hteo ni da je lažem. To je dovelo do toga da smo u razgovorima nailazili na sve veće teškoće, naročito kada bi se pavela reč o mom radu ili, još gore, o očekivanim *rezultatima* mog rada, dakle, o meni stranim, dalekim i nemerljivo nezanimljivim pitanjima pisanja i *literature*, dopadanja i nedopadanja, o pitanju *smisla* mog rada, a sva ova pitanja bi se na kraju uglavnom svela na sramno, prljavo, odvratno i ponižavajuće pitanje uspeha i neuspeha. Kako sam mogao da objasnim mojoj ženi da je pero moj ašov? I da pišem samo zato što moram da pišem, a moram da pišem jer me svakodnevno, jednim kratkim zviždukom upozoravaju da zabijem dublje svoj ašov, da tamnijim, slađim tonovima prebirem po žicama smrti? Kako da okončam sebe, kako da obavim taj moj jedini posao na zemlji s nekim pretvornim, zadnjim mislima o *rezultatu*, *literaturi*, možda i o *uspehu*; kako bi moja žena i mogla, ili bilo ko, tražiti od mene da se poslužim ovim spektakularnim samoukidanjem kao lopov sa kalauzom, da bih se ušunjao u neku književnu, ili bilo kakvu drugu budućnost, iz koje su me već i samim mojim rođenjem izopštili, iz koje sam, uostalom, i sam sebe izopštio, kako bih u toj budućnosti obavio neke temeljne radove, s istim onim ašovom s kojim ću morati da iskopam sebi grob, ušuškan u oblake, u vetrove, u ništa? Pitanje je sad da li sam ja svoju situaciju video ovako čisto, ovako jasno kako je sad opisujem. Možda ne baš sasvim, ali sam se trudio, bez sumnje, s najboljim namerama. Kako sam u to vreme razmišljao, i s kakvim sam se osećanjima borio, dobro pokazuje i odlomak na listu hartije koji sam našao prebirajući među odlomcima mog braka. Posve je izvesno da sam i ovu cedulju nameravao da

ostavim pored šolje moje žene za čaj, kao što sam obično činio kad god bi se moj *rad* odužio do duboko u noć, pa zbog toga ujutro ne bih ustao da zajedno doručujemo. Evo tih redova: „...da bismo se voleli, a da bismo ipak mogli da ostanemo *slobodni*, mada dobro znam da mušku sudbinu i žensku sudbinu ni jedno od nas dvoje ne može da izbegne, i zato ćemo oboje biti izloženi mukama koje nam je namenila jedna tajanstvena i, u to nema sumnje, ne previše mudra priroda: ja ću uvek iznova pružati ruke prema tebi i želeti, želeti samo to da budeš moja; ali istovremeno, dakle, kad i ti budeš pružila ruke, i kad si već konačno moja, ja ću te ipak ograničavati u tvojoj predanosti, da bih sačuvao ono što zamišljam kao svoju *slobodu*...” To je taj odlomak, i budući da sam ga pronašao na ceduljici koja se zaturila među druge moje spise, siguran sam da je nisam prislonio uz šolju moje žene, već da sam se zbog nečega predomislio i tutnuo među ostale svoje papiriće, listove; ali sigurno je i to da sam u potaji baš ovako razmišljao, da sam živeo po tim mojim mislima, štaviše, da sam živeo te svoje misli, kao što sam *uvek* i *imao jedan tajni život, i da je taj tajni život bio uvek pravi*. Da, u to vreme sam počeo da gradim svoje brane, tunele-ponornice, svoj sistem utvrđenja sličan dabrovskim staništima, skrivajući ga i čuvajući od pogleda, od ruke moje žene, tako da sam ponekad, čini mi se, opažao izvesnu povređenost u njenom ponašanju, izazvanu, bio sam siguran, mojim odbrambenim ustavama, preprekama, i to opažanje se posle u meni pretvorilo u kontrapovređenost, zatim u ustrajan bol koji je prolazna raspoloženja moje žene predočavao, nastojao da mi predoči, kao mnogo težu povređenost no što je ona zaista bila, jer ne bi me stajalo previše napora da je odobrovoljim, bila bi dovoljna jedna prikladna, tačna i dobro izabrana reč, pa čak i jedan takav pokret, ali ja sam bio privržen svom bolu, očigledno zbog toga što sam u njemu prepoznao svoju odbačenost, a nepodnošljivo osećanje odbačenosti tražilo je kompenzaciju, ta usamljениčka kompenzacija se potom u meni otelotvorila kao stvaralačka energija, to jest, aktivirala je moje neuroze, što će reći moj radni elan, radnu groznicu, često i na rubu pravog besa koji je nadmoćno brisao sve drugo sa scene, ali je u meni izazivao nove i nove, sve intenzivnije odbrambene reflekse, ukratko, pokrenut je čitav taj đavolski mehanizam, ta ubistvena vrteška koja te najpre utapa u bol, da bi te potom izdigla visoko iznad

njega, ali isključivo, samo zbog toga da bi te uskoro bacila još dublje u njega... i sigurno, sasvim sigurno je i to doprinelo da u jednoj od naših ponovo užarenih noći, u jednoj od tih noći tamnoga sjaja, čiji se tamni, somotski sjaj ipak toliko razlikovao od tamnog, i u tamu zagubljenog, crnog sjaja mojih sadašnjih noći, dakle, u jednoj od tih tamno usijanih noći moja žena je rekla da na sva ova naša pitanja i odgovore, na sva pitanja i na sve odgovore koji dotiču celinu našeg života, možemo da odgovorimo isključivo celinom naših života, tačnije našim potpunim životom, jer sva od sada postavljena pitanja, svi od sada dati odgovori, bili bi nedovoljni, i da potpunost, punoću, ona može da zamisli samo na jedan način, jer, bar što se nje tiče, nikakva druga potpunost ne može da nadoknadi onu jedinu, apsolutnu, *stvarnu* potpunost koju otelotvoruje dete, da, želi dete od mene, rekla je moja žena. Da, i

„Ne!” - rekao sam ja odmah i smesta, bez kolebanja i, takoreći, nagonski, jer već je posve prirodno da nam nagoni deluju protivno našim nagonima, da umesto naših nagona deluju protivnagoni, štaviše, izdavajući se kao da su oni naši stvarni nagoni; i kao da je to

„Ne!” bilo nedovoljno odlučno

„Ne!”, ili zato što je možda bila sigurna u moju nedoslednost, moja žena mi se samo smejala. Da me ona razume, rekla je kasnije, zna odakle, iz čega izbija iz mene to

„Ne!”, i zna šta moram da savladam u sebi da se pretvori u *da*. A ja sam joj na to odgovorio da mislim da i ja razumem nju, da znam šta misli, ali da je ovo

„Ne!”, uistinu

„Ne!”, a ne nekakvo *jevrejsko ne*, kako, pretpostavljam, ona misli, nije, u to sam sasvim siguran, toliko siguran koliko sam, s druge strane, nesiguran u to, kakve je, zapravo, prirode ovo

„Ne!”, već da je samo jedno, najjednostavnije

„Ne!”, rekoh, mada, i što se *jevrejskog ne* tiče, i za njega bi bilo mnogo razloga, rekoh, jer dovoljno je zamisliti jedan očajnički i sramni razgovor, rekoh, recimo, rekoh, zamisliti vrisku deteta, našeg deteta - ili tvoje vrištanje, recimo, rekoh, dete je nešto načulo, i sad vrišti, recimo, rekoh, „neću da budem Jevrejin!”, jer je to i te kako zamislivo, i s razlogom zamislivo, rekoh, da, recimo, dete ne želi da bude Jevrejin, i da bih se ja ustručavao da mu odgovorim, jer kako bi

i bilo moguće prinuditi bilo kojeg živog stvora da bude Jevrejin, u tom pogledu, rekoh, uvek bih pognuo glavu pred njim - pred tobom - jer ne bih mogao da mu pružim - da pružim tebi - ništa, ni objašnjenje, ni veru, ni oružje, jer moje jevrejstvo za mene ništa ne znači, tačnije, ne znači kao jevrejstvo, ali kao iskustvo, znači sve, kao jevrejstvo: ćelavu ženu pred ogledalom u crvenoj kućnoj haljini, a kao iskustvo: moj život, odnosno moje preživljavanje, formu duhovnog bivstvovanja, ono što živim i ono što kao formu duhovnog bivstvovanja održavam, i meni je to dovoljno, to mi je savršeno dovoljno, pitanje je, međutim, da li bi to i njemu - tebi - bilo dovoljno. Pa ipak, rekoh, neću reći *jevrejesko ne*, uprkos svemu ovome, jer nema gnusnijeg, nema sramnijeg, razornijeg i samoodrečnijeg od ovakvog, takozvanog racionalnog *ne*, od ovakvog *jevrejskog ne*, nema od njega jeftinijeg i kukavnijeg, rekoh, dosta mi je već da ubice, i oni koji poriču život, proglašavaju sebe otelotvorenjem života, suviše često se to događa, rekoh, a da bi u meni probudio makar i neki inat, nema ničeg groznijeg, ničeg sramotnijeg od poricanja života u ime onih koji taj isti život satiru, pa čak i u Aušvicu su se rađala deca, rekoh, i mojoj ženi, sasvim razumljivo, dopala se ova argumentacija, mada baš i ne verujem da ju je do kraja i razumela, kao što verovatno u tim trenucima ni sam nisam razumevao sebe. Da, i nedugo potom se desilo, da sam morao poći nekud tramvajem, ko zna kud, jurio sam valjda za nekim poslom, kao da još imam bilo kakav posao, budući da su svi moji ovozemaljski poslovi već bili obavljeni, i zurio kroz prozor u rastegnuto promicanje, u iznenadna ustuknuća stanica. Jezdili smo uz jezivo tandrkanje usred utanjenih vrisaka strašnih kuća i tu i tamo ponekog kržljivog bilja kada se, najednom, poput kakvog atentata, u tramvaj popela jedna porodica. Zaboravio sam da napomenem da je bila nedelja, diskretno zamiruće nedeljno popodne, rano letnje doba. Petoro ih je bilo, roditelji i tri devojčice, najmlađa se valjda tek ratosiljala pelena, blistala je u svetloružičastim, plavim i zlaćanim bojama, slinila je i odlučno, ustrajno vrištala, valjda joj je bilo pretopio, pomislih. Njena smeđokosa, pitoma, izmoždena mati uzela ju je u naručje, njen dugi, vitki vrat u finom luku pokreta dostojnog jedne primabalerine, savio se iznad deteta. Srednja devojčica je stajala nadurenog lica pored majke zaokupljene smirivanjem, maženjem najmanje, a najstarija,

mislim da je mogla imati sedam ili osam godina, pomirljivo, i s jadnom empatijom odbačenih, obgrlila je rame mlađe sestre, ali ona je mrzovoljno otresla sa sebe njenu ruku. Htela je da ima majku samo za sebe, ali znala je da je ostala bez ikakvih izgleda i sredstava, nezajažljivo vrištanje sad je već privilegija najmlađe sestre. Najstarija devojčica je sad ostala usamljena, ovog blistavog nedeljnog popodneva ponovo je proživela jade zapostavljenosti, samoće i ljubomore. Hoće li ti jadi sazreti u njoj u širokogrudno opraštanje, razmišljao sam, ili pak u neurozu, sabijenu u neku crnu rupu, razmišljao sam, dok će joj otac i mati nametnuti neku sramnu egzistenciju, razmišljao sam dalje, s kojom će se ona pomiriti, i koju će stidljivo i ispuniti, ako se pak ne bude stidela, to bi bilo još sramnije, kako za one koji su je slomili, tako i za nju samu, koja se slomila. Otac: žilav, smeđokos čovek s naočarima, u letnjim platnenim pantalonama, na bosim nogama sandale, adamova jabučica mu štrči kao kakva oteklina, ispružio je žute, koščate ruke, između njegovih šiljatih kolena malena se najzad smirila; i utom se na njihovim licima, poput kakve transcendentne poruke, pojavila neka izvan njih bivstvujuća sličnost. Bili su ružni, izmučeni, jadni i obesmrćeni, u meni su se komešala pomešana osećanja, ustezanje, empatija, naježene uspomene i potištenost - video sam im, takoreći na njihovim čelima, i na zidovima tramvaja, plamećim slovima ispisano;

„Ne!” - nikad ne bih mogao da budem otac, sudbina, Bog drugog ljudskog bića,

„Ne!” - nikad ne može drugom detetu da se dogodi ono što se meni dogodilo, onakvo detinjstvo

„Ne!” - vrištalo je, zavijalo je nešto u meni, nije moguće da mu se - tebi - i meni, ponovi onakvo detinjstvo; da, i tada sam svojoj ženi, ili sebi, ne znam, počeo da pričam o svom detinjstvu, ali sam joj pričao, sa svom opširnošću i pod pritiskom svoje logoreje, pričao sam nezajažljivo, danima, nedeljama, pričam zapravo i sad, mada već odavno ne pričam svojoj ženi. Da, i ne samo da sam tada počeo da pričam, nego i da se skitam, isti onaj grad u kojem sam se kretao sa relativnom sigurnošću relativne naviknutosti, nekako je u to vreme počeo da se pretvara u stupicu za mene i da se, s vremena na vreme, poput provalije otvori pod mojim nogama, tako da nisam

mogao znati na kojim ću se njegovim, neizrecivim, bedom i sramotom prožetim poprištima iznenada naći, kakvim se, na primer, izazovima prepuštam kada, pored malih, invalidnih palata, tih ruševina sna, skrenem u neke, poput otmenih bolesnika zadremane sporedne ulice, i kad promičem u senci kulama, kupolama, vetrokazima načičkanim, čipkastim, bajkovitim kućama, pored tričavih, crnim gvođenim rešetkama ograđenih vrtova u kojima sad sve deluje tako očerupano, tako golo, providno, jeftino i racionalno, poput kakve napuštene zone iskopavanja. Ili, kako sam se jednom drugom prilikom našao u tom delu, ne znam ni kako bih ga nazvao, dvanaestopalačnom crevu grada, u koji sam se inače odskora kao stanovnik ponovo vratio, reklo bi se sudbinski, ili iz čiste nespretnosti, ako vam se tako više dopada, ali ostanimo ipak kod sudbinskog, ako je već ionako svejedno, i ukoliko već i u našim nespretnostima prepoznamo sudbinu, ukoliko je uopšte i prepoznamo, ukoliko imamo za to oči, da, možda sam tada verovao, tačnije, zavaravao sebe da sam se bez svoje namere našao ovde, u samom paklenom bezdanu kvarta Jožefvaroš, tamo gde se taj bezdan dodiruje sa bezdanom susednog kvarta, Ferencvaroša, i gde otprilike i danas stanujem, premda je taj panel-stan u panel-zgradi tada još mogao da bude samo neki skaredni nacrt u sklopu nekog skarednog projekta. Bilo je pozno letnje predvečerje, sećam se, ulica se kupala u teškim, prezrelim mirisima, pored samog trotoara teturale su se, sa svojim malim prozorima žmirkave, pijane i neumivene kuće, po njihovim zidovima cedilo se propadajuće sunce, poput žute, lepljive, prevrele vinske šire, kapije su tamno razjapljene, krastama pokrivene rane, i ja sam se, u trenutku vrtoglavice, iznenadnog dodira - o, ne, ne *misterije odlaska*, već naprotiv, *misterije ostanka*, uhvatio za neku kvaku, ili ko zna za šta; da, ubica mora da oseti nešto slično, pomislih, pa sam to kasnije i ispričao ženi, a zbog čega sam baš to pomislio, to je, mislim, mada deluje nelogično, ipak razumljivo, jer verujem da sam na to pomislio zbog mrtvih, pričao sam kasnije ženi, zbog svojih mrtvih, zbog svog mrtvog detinjstva i mog besmislenog, bar u odnosu na moje mrtve i na moje mrtvo detinjstvo besmislenog preživljavanja, da, ubica se valjda ovako oseća, koji, recimo, pretpostavljam, pričao sam kasnije ženi, već davno zaboravivši svoj zločin, jer je to posve zamislivo, niti

je to velika retkost, posle nekoliko decenija, recimo, iz zaboravnosti, ili se samo mehanički prepustivši nekoj svojoj nekadašnjoj navici, iznenada se ponovo nađe na mestu počinjenog zlodela, i tamo nalazi sve netaknuto, nalazi leš koji je već, doduše, samo skelet, nalazi otrcane delove kulisa, i samoga sebe; i uzalud je evidentno da više ništa ni sa čim, i niko ni sa kim nije identičan, s druge strane, isto tako je evidentno da, posle kratkog intermeca koji je potrajao čitav jedan životni vek, sve ostalo isto, štaviše, *potencirano* isto. I sada već zna ono što mora znati, da ga ni izdaleka nije *slučajnost* vratila na mesto zločina, štaviše, možda ga nikad nije ni napustio, jer *to je ono mesto gde mora da ispašta*. I nemoj da me pitaš, rekao sam ženi, zašto mora, jer greh i ispaštanje su pojmovi među kojima samo bivstvovanje uspostavlja živu vezu, ukoliko je uopšte i uspostavi; i naravno, ako je već uspostavi onda je već i samo bivstvovanje sasvim dovoljan greh, *el delito mayor del hombre es haber nacido*, kao što je napisano, rekao sam ženi. Ispričao sam joj i jedan svoj san, jedan svoj stari, često sanjani san koji u to doba već neko duže vreme nisam sanjao, pa mi se tih dana nenadano ponovo vratio. Dešava se tamo, da, uvek *tamo*, na tom poprištu, u toj kući na uglu. Mada ne vidim okruženje, ali ipak pouzdano znam. Možda zidovi dopuštaju da to zaključim, debeli, avetinjsko sivi zidovi jedne vremešne kuće. I trafika, kojoj vodi nekoliko strmih, nejednakih stepenica. A onda tamo gore, kad otvori vrata, čovek kao da stupa u pacovski brlog: crvotočni polumrak i zapah crkotine. Ali, trafika je ovog puta pomerena na sam ćošak kuće. Nema nikakvog razloga da uđem. Ulazim. Ispostavlja se, međutim, da to i nije trafika: ovde je malo prostranije, malo svetlije, suvo je i toplo, kao u nekom potkrovlju. I sede tamo, naspram nesigurnog izvora - da li naspram nekog krovnog prozora? - snopova svetlosti u kojima se poigravaju čestice guste prašine, sede na prastarom *rekamijeu* postavljenom na cementnom podu. Sve ukazuje na to da su se sad uspravili, da su sve do sada ležali, decenijama čekajući tako moju posetu, posetu raspusnog unuka, *ubice njihovih nadanja*. Dvoje starih, u prašnjavom snopu svetlosti, puni bezglasnog prekora. Toliko su slabi da se jedva i miču. Predajem im šunku koju sam doneo. Raduju se, ali s jednakom uvređenošću. Govore, ali ne razumem šta. Oslobodivši je papirnog omota, držeći je među dlanovima, deda naginje svoje sivo,

čekinjavo lice nad šunku. Na bakinim obrazima jasno su uočljive mrtvačke pege. Žali se na večitu glavobolju, na nesnosno zujanje u ušima. I na čekanje, na dugo, veoma dugo čekanje. Moram da uvidim koliko je malo ono šunke što sam im doneo. Strašno su gladni i zapušteni. Učinim nekoliko zaludnih pokreta, poput đaka koji pokušava da objasni svoje loše ocene. Srce mi je teško, poput kamenih blokova stepenica. Zatim sve potone, sve se rasprši, kao kakva sramna tajna. Zašto moramo živeti večito licem okrenuti prema nekakvoj grdnoj sramoti? - pribeležio sam tada. U to vreme je nastala i ona, i danas narastajuća kolekcija citata koja se, na ceduljicama spojenim spajalicom, i sad povlači, među ostalim papirima, na mom stolu. *Sticajem okolnosti, prijatelji, imali smo grubu mladost: patili smo, trpeli, od same mladosti, kao od kakve teške bolesti*, čitam na jednoj cedulji. *Porodice, mrzim vas!* - čitam na drugoj. *Izručiti sebe detinjstvu, kao smrti*, čitam dalje. Često sam već u detinjstvu razmišljao o tome, čitam, *pojam vlasti u svakom slučaju znači strahovladu*, i čitam ovoj rečenici (Tomasa Bernharda) dodatu, vlastitu opasku: „i strahovlada u svakom slučaju znači očinsku vlast”. Potom slede samo moje, na ceduljicama pribeležene opaske, ovakve: „Obaveza vaspitavanja, koju nikad ne bih bio u stanju da uskladim...”, ili „Poput kakve more uticati na snove bilo koga drugog, igrati u nečijem životu ulogu, ulogu oca, dakle, jednu *fatalnu* ulogu, jeste jedan od užasa čiji su strašni aspekti...”, „Da je uvek (u detinjstvu, dakle, od tada) greh bio sve ono što je bilo u vezi sa mnom, a da je vrlina uvek bila ako sam svojim postupcima sebe poricao i ubijao...”, „Baka je uvek imala *neprijatan dah iz usta*. Zaista, imala je zadah naftalina. Anahroni zadah monarhije. Mračne sobe stana, kao mrak toga doba, nasleđen iz tridesetih godina, mrak koji se pretvorio u bolest. Tamni nameštaj, kuća sa *gonkom*, životi koji su se odvijali svima pred očima, bela kafa za večeru, u lončić *udrobljeni maces*, zabrana paljenja svetla, deda, kako u polumraku čita novine, pa *alkoven*, u čijim tajanstvenim budžacima kao da se uvek povlače neke mračne, memljive i ubistvene misli. A noću, trebljenje vaški...”, „Malo po malo, i ja bih te opkolio svim ovim pričama koje se tebe, zapravo, i ne tiču, ali vremenom bi se ipak oko tebe uzdigle kao nesavladive prepreke...”, „I kakva je to samo beda, to detinjstvo, i s kakvim sam nestrpljenjem nastojao da odrastem, jer sam verovao u

tajni savez odraslih, verovao sam da u ovom sadističkom svetu oni žive u sigurnosti...”, i tako dalje. Pa ona jutro, pričao sam ženi. Kišovita jutro, kišoviti jutarnji ponedeljci, u kojima bi me otac ponovo vraćao na čitavu nedelju u zavod. Svaki ponedeljak ujutro u mom sećanju živi kao kišovito jutro, što je dakako besmislica, ali je karakteristično, rekao sam ženi. Sećam se, jednog istog takvog ponedeljka ujutro naprasno sam se pokupio i, ni pet ni šest, ostavio sve, čak i svoj *posao*, i krenuo u onu rezidencijalnu četvrt, tačnije, u onu rezidencijalnu četvrt koja je nekad bila rezidencijalna četvrt, odnosno, u četvrt koje sam se sećao kao rezidencijalne, kao četvrt kulama, kupolama, vetrokazima načičkanih, čipkastih, bajkovitih kuća, gde je, dakle, u jednoj od ovakvih, kulama, kupolama, vetrokazima načičkanih, čipkastih, bajkovitih kuća bio smešten zavod. Zatvorivši svoj kišobran, taj sjajni simbol naše zemaljske grotesknosti, u ovu propadajuću kuću mojih haotičnih duševnih nevolja i još haotičnijih radosti stupio je blago prosedi čovek prilično konsolidovane spoljašnjosti, s kariranim štofanim šeširom na glavi, mokrim kišobranom, pričao sam uveče ženi. Da li je to trijumf? Ili poraz? Kako bih, na primer, *ja* dočekao tog tipa, pokušavao sam da budem duhovit uveče sa ženom, da li bih ga uopšte i primetio, i ako bih ga primetio, sva je prilika da bih u njemu prepoznao nekakvog prosvetnog inspektora, ortaka zavodske uprave, nadležne vlasti, pričao sam ženi te večeri. Ili dozlaboga dosadnog nastavnika violine. Svakako bih odmah primetio i neku manu, nešto smešno na njemu, za šta oko odmah zapinje, kako razgovara, na primer, sa decom, odmereno, istančano, poput kakvog ubice, kako se kaže, iz niskih strasti i pobuda, pričao sam ženi. Ništa, ništa, baš ništa se na njemu ne podudara s mojim maštarijama o sebi kao odrasloj osobi, jedan potpuno stran, promašeni lik, jedino mu zavidim na suverenosti i ne sluteći koliko je to samo odrasli suverenitet, dakle, jedan privid koji suverenizuje nesuverenitet, rekao sam ženi. Čak sam i napisao nekoliko redaka o ovoj poseti u svoju beležnicu, iz nje sada prepisujem neke i u ovu beležnicu. „Bio sam u zavodu”, pisao sam. „Leži u ruševinama, kao i sve uostalom, kuće, životi, svet”, pisao sam. „Na zidu spomen-ploča, to me je prilično iznenadilo. Kaže: *Ovde je živio i stvarao* i tako dalje. Direktor. Diša. Dišomor (kako smo ga mi, deca, zvali). Ko bi verovao da je bio naučnik? Da,

opštem fušeraju u ovom veku nauka je ime... Vrt, takođe u ruševinama, rasturen. Sam zavod preuređen u stambenu zgradu. Svečano stepenište, sa širokom, uglačanom kamenom ogradom, niz koju smo se s radošću spuštali, i gde su se događale bezbrojne tajanstvene stvari, naročito uveče, kada se čovek, gurajući se među drugovima, penjao gore u spavaonicu, i kada je pospanost, koja mu je već zaklapala oči, poput mekog propadljivog snega, ublažila, potisnula, stišala sve glasove, doživljaje, želje (kad mi je jedne večeri iznenada skočila temperatura, pa me je Silvaši, od mene deset godina starije seljačko dete, na rukama poneo gore i upitao *u kojoj dvorani noćim*, a ja nisam znao da odgovorim, jer kao petogodišnjak još nisam čuo reč *noćiti*, tako da nisam razumeo njeno značenje): ovo stepenište, e pa, ostanimo jednostavno na tome da je - prljavo... Spavaonice su pregrađene, sustanarstvo pored sustanarstva... Direktorski stan. Stan koji je vazda bio nem, i pred kojim smo uvek zanemeli i prolazili na vrhovima prstiju. Na vratima, umesto blistavog dugmeta od žutog bakra, potamnela aluminijumska kvaka, poput kakvog pobedničkog šuta u tur... Učionice na poluspartu. Ovde su se na popodnevnim časovima *silenciuma* nad knjigama nadvijale glave drugorazrednih *juniora* i nadmenih *seniora*. Pa svagdašnji dežurni nastavnik, koji je nadgledao našu revnost. Teški, najdubljeg poštovanja vredan, ezoterični problem poneke algebarske funkcije. Ove učionice sad pružaju dom mnogim porodicama. Bučni, uzavreli, sočnim mirisima zasićeni porodični životi... Raspad, trulež svake zategnute, napete forme. Prostaštvo, ordinarnost kao rastakajuće sile, u krajnjoj liniji, kao smrt... *Suteren*. Trpezarija, zatim *karcer*, i fiskulturna sala (pingpong). I, ponajviše, poprište *raporta*. Ne može se ući. Tabla na kojoj piše: *Filmski klub*, *ulaznice* i tako dalje. Dobro, nema druge nego da zamislim trpezariju. Ovako je čak i bolje: neće mi smetati takozvana *stvarnost*. (Njihova stvarnost.) U ogromnoj suterenskoj dvorani, s visokim prozorima, paralelni redovi dugačkih, belo postavljenih stolova. Doručak! Jedini drag ritual dana (izuzev subotnjeg raporta), strog, ali ipak je u njemu bilo nečeg sanjalačkog. Na mestu koje je bilo određeno za mene, čekao me je uredno postavljen jutarnji pribor za jelo, u prstenu za salvetu, sa utisnutim rimskim brojem jedan, savijena salveta s izvezenim rimskim brojem jedan: to je bio moj broj ovde, kao što sam u druga vremena, na

drugim mestima dobijao druge brojeve (danas je, na primer, u moje ime u optičaju jedan jedanaestocifreni broj - struji u fugama nepoznatog lavirinta, poput mog, u duboku senku gurnutog života, onog drugog, tajanstvenog ja, o kojem gotovo da ništa ne znam, mada životom odgovaram za njega, i sve što čini sa sobom, ili što čine s njim, može da bude fatalno za mene). Ali to rimsko jedan, zaista, bio je to početak u velikom stilu, delovao je dirljivo i obećavajuće, poput osvita kulture. Jer, bio sam najmlađi pitomac zavoda... itd. Stajali smo, svako na svom mestu, umiveni, blistavi, budni, gladni. (Bio sam uvek gladan, gladan.) U čelu stola nastavnik, u čelu svakog stola jedan nastavnik. Odmrmljao bi molitvu. Kratku, opreznju, reklo bi se diplomatsku molitvu. Trebalo je voditi računa o tome da ne bude ni po jevrejskom, niti po nekom od hrišćanskih kanona, odnosno, da bude i jevrejska, i hrišćanska, na podjednaku radost svakog Boga. *Daj nam, Gospode, hleb naš svagdašnji* - recimo, nije sigurno, ali nešto tome slično. (A uveče sam se molio na nemačkom: *Müde bin ich zu Ruh...* itd.) Ni reč nisam razumeo, ali sam brzo naučio, a s njom i umirujuću monotoniju molitve, prinudni ritual ponavljanja, ovu specifičnu higijenu, čiji je eventualni izostanak ostavljao na mojoj duši težu ranu nego, recimo, da sam propustio oprati zube... Prizvati u sećanje tu snažnu, nametnutu i osobenu religioznost detinjstva koja se u početku, u suštini, ispoljavala u nekoj vrsti animizma, tek kasnije se tome pridružio svevideći, a nevidljivi, rendgenski pogled, ali, ako se dobro sećam, to se dogodilo tek negde posle moje desete godine, kad je brigu o mom *vaspitanju* najvećim delom preuzeo na sebe moj otac... Dalje. *Karcer*. Mračno, bubama krcato spremište starudija. Bio sam jednom tamo zatvoren. Stvar sam shvatio racionalno. I prizvati u sećanje ljubav prema samoći. Ljubav prema bolesti. Zanoše groznice. Rana dekadencija. Ili tek solidno utemeljena mizantropija? Leškariti sam u prostranoj spavaonici, uživajući u slatkoj dokolici, posmatrati kako se sunce penje na vrh kestena u vrtu, dok se jedna mačka, svojim ničim uporedivim hodom, uvijajući vrh svoga repa, šunja na slemenu susednog, dimnjacima i tornjevima ukrašenog, tajnim skrovištima prepunog, neizrecivo pustolovnog krova. Nagli grč želuca, uveče, kad ipak usledi ono od čega nam je stomak čitavog popodneva bio stegnut: najpre se čuju koraci na stepeništu, zatim njihova tutnjava

niz hodnik. Ostali. *Dolaze*, prošaputao sam u sebi, bled, poput vesti o kakvoj katastrofi. Uopšte, to stezanje, grčenje želuca. Bilo je u vezi sa prepodnevnim *dodatnim mlekom*, zbog moje *malokrvnosti*... (Lepota starih boca za mleko koja je, kako se ispostavilo, isto tako krhka i prolazna, kao što su sićušnim biserima slične kapljice pare na ovim, uzdužnim ivicama i ravnim površinama gusto raščlanjenim, na dodir nežno hrapavim bocama.) Trebalo ga je popiti. Posle me je dugo bolelo stomak. Želudačna usta. Presavio sam se, kao posle kakvog nokauta... U *karceru* me je naposletku ipak obuzelo samosažaljenje. Bilo je dobrodošlo, jer, znao sam, ionako moram da načinim žalostivo lice kad bude zaškripao ključ u bravi, i kad me budu pustili, neka uživaju u mukama koje su mi tobož zadali. (Instinktivno, valjda iz urođene podmuklosti, znao sam ove sitne trikove, ili sam ih samo jako rano naučio, dakle, *efikasno vaspitanje je donelo plodove?*)... Tada sam već davno bio prozreo koliko je svet gnusno mesto za jedno dete (jedino nisam znao da se to ni kasnije neće ni u čemu promeniti, osim ako se sam ne promenim)... Prizvati u sećanje glavobolju. Prizvati je bezuslovno. Migrenu, po njenom egzaktnom nazivu. Da, migrena. Nisam bio u stanju ni da pomerim glavu, bol je sevao kroz svetlost koja mi je dopirala do očiju. Nikad, nikome nisam smeo da je pomenem. Nisam verovao da će mi poverovati, da mogu poverovati, da se u to može poverovati. Verovao sam da je i to samo moj, poput drugih, poput svega drugog, tajni greh koji, kao takav, treba držati u tajnosti. Naposletku više nisam verovao ni vlastitoj glavi da boli. Ovde je takođe efikasnost vaspitanja... Nije na odmet razmisliti i o tome, kako sam uopšte i mogao da preživim to razdoblje od svoje pete do desete godine života. Skoro da je nezamislivo: kako? Verovatno kao što su preživeli i ostali, kao svi drugi, pomoću iracionalnih, kao maljem zadatih, teških udaraca po razumu. Pomoću ludila - pomoću ludila koje razdvaja podaničko ludilo od vlastodržačkog ludila (ili ga, naprotiv, s njim spaja). Prva iracionalna odrednica - razvod roditelja koji je bio zanimljiv pre svega sa aspekta njegove neposredne posledice: zavoda. Ako sam ih pitao o *razlozima* njihovog razvoda: *jer nismo mogli da se razumemo* - glasio je uvek odgovor, i očev, i majčin. Kako je to moguće? Kad oboje govore mađarski, razmišljao sam. Nisam mogao da shvatim, kako se *ne* mogu razumeti, kad savršeno

razumeju jedno drugo. To je, međutim, bila poslednja reč, krajnji argument, granica sa Ničim: iza svega sam, dakle, slutio nekakvu tešku, komplikovanu i, po svemu sudeći, prljavu tajnu koju su, evo, i meni nametnuli. Bila je nalik na sudbinu: morao sam da je prihvatim, utoliko pre (jer je utoliko sudbonosnija) ukoliko je manje razumem. Druga iracionalna odrednica jeste jedno učestalo putovanje tramvajem, s ocem. Kuda smo išli, kod koga, zašto, više se ne sećam. Čitava stvar je bila mnogo manje značajna od razvoda. Pa ipak. Od stanice, na kojoj smo uvek silazili, trebalo je još dosta pešačiti, napred, u smeru kretanja tramvaja. Jednom sam rekao da bismo mogli sići na sledećoj stanici, u tom slučaju bismo morali da se vratimo nazad samo nekoliko koraka. Odgovor: *Nazad ne idem*. Pitanje: *Zašto?* Odgovor: *Jer nazad ne idem*. Novo pitanje: *Ali zašto ne?* Novi odgovor: *Već sam rekao: jer nazad ne idem*. Osećao sam dubokosmislenost ove tvrde postojanosti, jedino nisam bio u stanju da je odgonetnem. Potpuna smetenost, nemoć mog razuma, kao pred nekom ispoljenom tajnom. Na kraju sam jedino mogao, i *morao* da zaključim da je reč o nekoj nedokučivoj, ali besprizivnoj zakonomernosti koju predstavlja moj otac i moć koju nada mnom ima. Neuroza i prinuda kao isključivi sistem vidova komuniciranja, prilagođavanje kao jedina mogućnost preživljavanja, poslušnost kao praksa, ludilo kao krajnji rezultat, pisao sam. *Ranija kultura se pretvara u gomilu ruševina, potom se raspršava u pepeo, ali iznad pepela lebdeće duhovi*, i to je jedna moja ceduljica (Vitgenštajn), „...i kako sam tamo stajao, pod kišobranom, i kako me je dotakla zagušujuća tajna ove ustanove, ovog nekad dobrostojećeg privatnog zavoda, nekadašnjeg *drž. odobr. muškog internata* - tajna koja ga još i danas oblepršava u vlažno memljivom, jesenjem vazduhu, kao što otkopane starovekovne grobnice oblepršava njihova pakosna nemoća i, najednom, kako da kažem, prožela me je, poput ove svenagrizajuće vlage, ta *ranija kultura*, ta očinska kultura, taj očinski kompleks svetskih razmera”, pisao sam. Kasnije, kad god sam čitajući nailazio na opise konvikta, semeništa, vojnih škola, ponekad bi mi se učinilo da prepoznajem „moj zavod”, iako je on bio ipak drugačiji, pitomiji, apsurdniji i, u celini, još perverzniji, mada sam to mogao da shvatim tek posle mnogo godina, u ogledalu sveispunjavajućeg beščasća, rekao sam ženi. U suštini, sistem je

počivao na veoma jednostavnom, autoritarnom, očinskom principu, rekao sam ženi. Naprosto je prekopirao principe spoljnog sveta, i ove principe je, iz navike, ili samo komičnom greškom, ili iz navike koja se pretvorila u komičnu grešku, smatrao pravnim temeljem svoje vlasti, rekao sam ženi. Zidove učionica krasilo je poprsje svagdašnjeg mađarskog oceuzurpatora, među kojima je bilo kraljevskih i carskih veličanstava, generalnih i prvih sekretara - tada je to bilo poprsje Preuzvišenog Gospodina Regenta, s admiralskom kapom i u tajanstvenoj uniformi sa zlatnim epoletama i zlatnim kićankama, pričao sam ženi. Kad ovako, naknadno, razmislim, rekao sam ženi, sve više mi se čini da su na način vođenja internata uveliko uticali anglosaksonski principi vođenja jedne takve vaspitno-obrazovne institucije, odnosno anglosaksonski vaspitno-obrazovni ideali, s izvesnim austro-nemačkim, ne, nego austro-mađarskim, ne, ni to, nego - nemačko-austro-mađarsko-asimilantsko-jevrejsko-manjinskim primesama, i to usled faktora koji se zove genius loci; pa šta, rekao sam ženi, naravno, jedino s tom razlikom što je ovde, umesto svetske elite, obrazovano malo-, srednje- i još manje građanstvo. Spartanski princip je ovde dolazio do izražaja uglavnom u oskudnoj ishrani, hranu je, naime, učena i anglosaksonskim idealima nadojena uprava *ukrala* od dece, takođe, po svemu sudeći, usled faktora koji se zove genius loci, rekao sam ženi. Pomenuo sam ženi i spomen-ploču. I koliko me je ona iznenadila. Nema sumnje, rekao sam ženi, kad bih samo hteo, mogao bih više saznati o tome, to jest o spomen-ploči, o motivima i tako dalje, ali, što se mene tiče, ne želim ništa da znam. Neosporna je činjenica: taj čovek, direktor našeg zavoda, ujedno u njegov vlasnik, bio je veoma ugledan građanin, ali u tom ugledu nije bilo ni traga uvažavanja, poštovanja nekog višeg reda: kao što dolikuje takvoj vrsti ugleda, i njegov se ugled temeljio isključivo na autoritetu, na dobro organizovanom strahu, rekao sam ženi, dok je on sam, u suštini, bio prilično smešna spodoba (ovde sam joj pomenuo i njegov nadimak koji je dobio od nas, dece: Dišomor) sitan čovečuljak sa dugim, zbijenim, žućkasto-sedim, oklembesanim brkovima, prosedom, umetnički razbarušenom kosom, a stomak, kao neki odvojeni deo tela, bio se ispupčio ispod sivog prsluka kao lubenica. Inače to je sve, ne treba ni na šta da pomišlja, rekao sam ženi, nikakva

brutalnost, čak ni gruba reč nije indukovala naš strah. Ali strah, draga, rekao sam ženi, funkcioniše s mnoštvom transmisija, i upravo kad poprimi razmere svetskog poretka, najčešće je već samo sujeverje. I nastavnici su se bojali, bar su se pretvarali da ga se boje. Stalno su se pozivali na njega, on je bio za njih etalon za sve, njegov nailazak bi uvek bio praćen sašaptavanjima, piskanjem, šušketanjem, opštom uzbunom. Diša! Dolazi Diša! Veoma je retko dolazio. Iz svog stana na spratu, kao iz neke citadele, stizala su njegova naređenja, poruke, njegove čak i neizražene, već samo njemu pripisivane, akontirane želje. Živeli smo u znaku te citadele, licem neprestano okrenutim, očiju stalno uprtih ka visovima te citadele, ali i podmuklo šćućureni u njenoj senci. U zavodu je vladala ozbiljnost u čiju utemeljenost niko nije sumnjao, ali jedna krajnje pritiskajuća ozbiljnost koja je, međutim, ujedno imala premaz zvanične vedrine. I vladao je duh pravila igre, sportski duh, duh nastupajućih ispita *seniora*, njihove mature. Moderni duh. Ali do srži prožet klasičnom tradicijom. Kao i nacionalnim sadržajima, dakako, nacionalnim recitacijama, nacionalnom žalošću, nacionalnim zakletvama. Sećam se legendi, pričao sam svojoj ženi, koje su među nama kružile o pladnjevima koji su iz kuhinje u suterenu iznošeni zadnjim, uskim stepenicama koje su neposredno vodile gore u citadelu; uvek bi se našao neko među nama ko je svojim očima video šta su sve nosili gore za ručak, za večeru, Diši i njegovoj porodici, dok smo mi jeduckali krompir-paprikaš sa četiri kolutića kobasice ili, pet komada keksa posluženih uz večernji čaj. Ali privilegija, draga, pričao sam svojoj ženi, kao što znamo, samo učvršćuje autoritet, a mešavina mržnje i zavidljenosti, s kojom smo mi, podređeni, primali ovakve demonstracije, i te kako je dolikovala opštoj ambivalentnosti našeg života. Mada, pričao sam ženi, ta ozbiljnost bi se s vremena na vreme urušila da je sve prštalo, i stropoštala bi se u neku duboku, opscenim smehom postavljenu provaliju, odakle bi do nas doprla besna podvriskivanja tamo nastanjenih demona, i odakle bi potom - doduše donekle očerupana, poput, iz dubokog mora izvađene olupine bojnog broda koji je, međutim, i kao olupina trijumfalna - uvek iznova izronio stari poredak vlasti, citadela, red. *Skandal*, pričao sam ženi, skandalom su zvali ovakva nepreduprediva, uvek neočekivana i takoreći lascivna

propadanja koja, pričao sam ženi, treba da zamisli otprilike kao kad neki pijani gospodin, nakon što se neko vreme stameno držao, nenadano popusti iskušenju da mu lakne, pa se prostre po zemlji, da, upravo su takva bila ta iskliznuća, pričao sam ženi, dodavši da ni trezvenost gospodina nije ništa drugo nego iskliznuće, gubitak tla, jer ovde je trezvenost samo viši stadijum pijanstva, rekao sam svojoj ženi. Ispričao sam joj jedan takav skandal. Jedan od najkarakterističnijih. Kad je „Čigra”, taj žgoljavac, već postariji, veoma strog nastavnik-vaspitač jednog jutra prohujao spavaonicama i ustanovio da neko od nas fali, jedan *senior*, jedan šesnaestogodišnji dečak, sećam se i danas njegovih belih zuba, žive mimike, duge, smeđe kose, smeha, pričao sam ženi. U isto vreme (ali možda i nešto ranije) otkrio je i to da se vrata male sobe na kraju hodnika ne mogu otvoriti, odnosno, da su zaključana, i to iznutra zaključana. U isto vreme (ali možda i nešto ranije) iz kuhinje je javljeno da fali „nova devojka”, sećam se još i te devojke, kako nas je u beloј keceljici posluživala za obedima, mada se, zapravo, sećam samo njene ukovrdžane plave kose i prilično tipičnog, rekao bih, arhetipskog osmeha. Navodno su se još prethodne večeri zaključali, i potom zaspali. „Čigra” je sad zalupao na vrata. Posle izvesnog oklevajućeg tapkanja i prigušenog šušketanja više se iznutra nije čulo ništa. Vrata nisu otvorili. „Čigra” je apelovao na grešnike, i tako dalje. Ubrzo je došao Diša. Bio je sav crven u licu, brkovi i kosa razlepršani, stomak mu je skakutao dole-gore, a mi smo ga, pakosni podanici, pribivši se uz zid, s dužnim poštovanjem propustili. Neko vreme je cimao kvaku, kao Gestapo, pa je obema pesnicama počeo da lupa na vrata, kao prevareni muž u nekom otrcanom kabareu. Posle se sećam samo javnog isključenja (devojkę su, naravno, smesta najurili), prevejanih, snishodljivih, podmuklih govora, toga da smo svi bili na strani *seniora*, i toga da smo svi ćutali. Naravno da ste ćutali, mogla bi da kažeš, rekao sam ženi. Danas već znam na čemu se temeljilo moje tadašnje osećanje krivice, moja griža savesti, moj strah i moj stid, sve ono zagušujuće što sam u tom postupku osetio, danas već znam, kakav sam ritual video tada u tom zavodu koji je pretendovao na ulogu kolektivnog oca: video sam *javnu kastraciju* koja je priređena u cilju našeg zastrašivanja i koja je sprovedena *uz našu punu saradnju*, to jest, uz našu saradnju su

kastrirali našeg druga, *u cilju našeg zastrašivanja*, dakle, učinili su nas krajnje pervertovanim učesnicima jednog krajnje perverznog čina, i to posredstvom samog čina, rekao sam ženi, i sasvim je svejedno, rekao sam još ženi, da li su to učinili svesno, ili iz puke navike, odnosno po običaju, po nekom *vaspitnom običaju*, po nekom uništavajućem običaju uništavajućeg vaspitanja. Ili, na primer, subotnje popodneveni *raport*, rekao sam svojoj ženi. Da i to mora da zamisli, rekao sam. Kao prvo, izneli su iz trpezarije nekoliko dugačkih stolova, spojili ih u jedan beskrajno dugačak sto, pa su ga pokrili. Sve se to događalo u fiskulturnoj sali. Tek potom smo pušteni u salu mi, pitomci, da bismo se, kad se postrojimo, našli licem u lice sa ovim beskrajnim, pokrivenim, praznim stolom, i sa redom praznih stolica iza njega. Istog časa je nekakva, skoro opipljiva teskoba nalegla na sve nas. Tada bi neko, najčešće jedan od niže rangiranih nastavnika-vaspitača, ali ponekad i jedan više rangirani član niže rangiranog osoblja, uneo jednu golemu, crno ukoričenu knjigu, *knjigu raporta*, i bez reči je položio na sredinu stola. Sad je ponovo usledilo čekanje, jedno sve beznadežnije čekanje naspram stolica, stola, naspram neme, zle, pljosnate knjige raporta koja se u svoj svojoj crnini baškarila na belom stolnjaku. U tom trenutku, u trenutku opšte uzdrmanosti, uzdaha, da, u trenutku totalnog sloma, ušao je, na čelu nastavničkog zbora, *Direktor*. Uđoše i zauzeše svoja mesta. Grobna tišina. Nameštanje naočara. Izvesna nakašljavanja, škripanje stolica. Sad, kad napetost više nije bilo moguće dalje zaoštravati, otvorena je crna knjiga, kao kakva Knjiga Apokalipse. Svi smo bili u toj knjizi, sa svim gresima (i vrlinama). Svako je, redom, poimence, prozvan. Prozvani je istupio i usamljeno cvokotao u praznom prostoru između uprave koja je tronovala iza belog stola, i upravo napuštene topline stada. Stajao je tamo manje-više svestan svojih zasluga i propusta, ali ipak nesiguran u njih, spreman na svakakva iznenađenja. Diša je ćutke pročitao beleške koje su o dotičnom tokom nedelje sačinjene, pa bi se blago okrenuo nadesno, pa nalevo, šaputavo savetovanje sa nastavnicima koji su mu se naginjali čas ušima, čas ustima, pa je na kraju izrečen verdikt. Mogao je to da bude ukor, pohvala, grdnja, dotični je mogao da bude proglašen za primer drugima, ili mu je mogao biti uskraćen subotnji, pa čak i nedeljni izlazak. Ali nije u tome bila suština, nego u samom činu, u samom *postupku*, rekao

sam ženi. Osećao sam da sve te stvari možda i ne bi trebalo da joj ispričam, bar ne na ovaj način, pričajući joj danima, nedeljama ni o čemu drugom, jer je sasvim izvesno da sam joj tim pričama već dozlogrdio, i sasvim je sigurno da je i mučim time, kao što, mada u prilično manjoj meri nego nju, mučim i sebe, tačnije rečeno, sebe sam mučio ne samo u manjoj meri, nego i drugačije, rekao bih da sam sebe mučio produktivnije nego nju, to sam već tada, dok sam govorio, dok sam svojoj ženi pričao o svom detinjstvu, već tada vrlo jasno osetio, dok sam govorio, u meni je neprestano narastao, oticao stari, i usled nove opasnosti ponovo naglo aktivirani čir mog detinjstva koji je, u teškoj upali, hteo da pukne, pa je i pukao; dakle, ja sam govorom, istina, mučio sebe, ali mi je od te priče, od tih, pričama zadatih muka, nekako i laknulo. Taj čin je bio sličan strašnom sudu, rekao sam ženi, onakav, kakvim ga zamišlja, recimo, jedan kaplar, rekao sam ženi, da, taj čin je bio isti kao apel u Aušvicu, naravno još ne onako odistinski, nego samo kobajagi, rekao sam ženi. Kasnije sam saznao da je i Diša izdimio u jednom od tamošnjih krematorijuma, i ako bih ovu činjenicu morao, takoreći, da shvatim kao krajnju potvrdu, onda je to, vrlo verovatno, još uvek plod onog, od njega dobijenog vaspitanja, one *kulture* u koju je verovao i za koju je i mene pedagoški pripremio, rekao sam ženi. Posle ovog, u osnovi ipak hladnijeg i bezličnijeg, i na taj način zapravo predvidljivijeg sveta pedagoške diktature, iznenada sam se našao pod jednom paternalističkom, dobrohotnom strahovladom - u mojoj desetoj godini, naime, otac me je uzeo k sebi, pričao sam svojoj ženi. U to vreme, sećam se, u više navrata sam se latio pera s namerom da opišem svoja osećanja prema ocu, da stvorim jednu, kako bih rekao, bar donekle tačnu i, ako ne i pravednu, jer kako bismo i mogli da budemo pravedni prema ocu, kako bismo mogli da budemo pravedni čak i prema samoj istini, jer za mene postoji samo jedna istina, *moja istina*, čak i ako je ona zabluda, da, moju zabludu jedino moj život - Gospode Bože! - moj život može da promoviše u jedinu istinu, pokušao sam, dakle, da stvorim jednu koliko-toliko prihvatljivu sliku o mom ocu i o mojim osećanjima prema njemu, sliku o našim prilično složenim odnosima, ali to mi nikad nije uspelo, i danas već znam, nikad mi i ne može uspeti, a znam skoro i to, u svakom slučaju slutim, ili bar sumnjam, da se od tada jedino time i

bavim i da, u kranjoj liniji, i sada to činim, ali da i sad, kao i sve do sada, to činim uzalud. „Moram da budem u stanju da zamislim koliko je za njega bilo nemoguće da iznađe put prema meni...” pisao sam, na primer. „Kao i prema samom sebi, i prema meni je imao jedan krajnje teskoban odnos, koji je on verovatno nazivao ljubavlju, pa je čak i verovao da je to ljubav, štaviše, to i jeste bila ljubav, ako prihvatimo ovu reč u svoj njenoj besmislenosti, i ako zanemarimo njen despotski sadržaj...”, pisao sam. U zavodu sam imao posla sa zakonom, od kojeg sam, doduše, zazirao, ali ga nikad nisam poštovao, rekao sam ženi. Pojavljivao bi se u liku sreće, mogao sam da se nađem pod njegovim udarom, ali je mogao i da me favorizuje, međutim, moju savest ni u jednom, ni u drugom slučaju nije doticao: pravi grešnik postao sam tek pod jarmom ljubavi, rekao sam ženi. Ovo razdoblje mog detinjstva me je uvalilo u jednu krajnje borniranu krizu, živeo sam u animističkom svetu vere, poput kakvog pračoveka, moje su misli bile okružene tolikim tabuima, da sam im već skoro pridavao i materijalnu snagu, verovao sam u njihovu svemoć, pričao sam ženi. S druge strane, u međuvremenu sam, bez sumnje pod očevim uticajem, otkrio i jednog Svemogućeg kojem ne samo da je poznata svaka moja misao u samom trenutku njenog nastanka, već je svaku misao odmah stavljao i na vagu - a ja sam tada imao na pretek misli koje su se odupirale odmeravanju svake vrste. Otac je imao običaj, na primer, da me s vremena na vreme ubeđuje u ovo ili ono, pričao sam ženi. I u tim prilikama nije mogao da izbegne ponavljanja, to jest, rekao sam ženi, uvek sam znao šta će da kaže, u tekstu, kao u kakvom memoriteru, u potaji sam uvek bio ispred njega, a on je poslušno ponavljao za mnom: na trenutak bih na taj način povratio svoju slobodu, mada me je od toga podilazila jeza, rekao sam ženi. Panično sam pokušavao da se uhvatim za bilo šta - bilo je dovoljno da primetim njegovu trapavo uvrnutu kragnu košulje, samoću njegove pomalo drhtave ruke, od napora nabrane veđe, sve te njegove uzaludne muke, bilo šta što bi me na kraju raznežilo i od čega bih postao mek i prhak kao kakav malaksali, žedni sunder. Tada bih konačno mogao u sebi da izgovorim reč spasenja, reč trijumfa ali, ujedno, i hitnog odstupanja: *jadnik...* I sunder je počeo da se natapa, da narasta, ganuo sam samoga sebe do suza, i time sam otplatio jedan sićušni deo onog

duga koji me je usled očeve preteće ljubavi stalno pritiskao. Da li sam ga pored svega i uprkos svemu, i pored dvo- i mnogosmislenosti te reči, ipak zaista voleo, odgovorio sam ženi, koja mi je tada to pitanje postavila, ne znam, i bilo bi nadasve teško i da znam, jer sam naspram tolikih prekora u tolikih zahteva, uvek znao, uvek osećao, uvek video, odnosno *morao* sam uvek tako da znam, da osećam i da vidim, da ga ne volim, ili da ga bar ne volim dobro, da ga ne volim *dovoljno*, jer nisam *umeo* da ga volim, pa prema tome verovatno ga nisam ni voleo, rekao sam ženi, i tako je to i bilo u redu, da se radikalno izrazim, tako je bilo isplanirano, rekao sam ženi, jer smo i ovako jedino na ovaj način mogli da uspostavimo *idealno ukalupljenu strukturu bivstovanja*. Vladavina je neosporiva, neosporivi su i njeni zakoni po kojima moramo da živimo, ali ovim zakonima nikad ne možemo bez ostatka da se potčinimo: pred ocem i pred Bogom smo uvek grešni, rekao sam ženi. U krajnjoj liniji, i otac me je pripremao za istu onu *kulturu* za koju me je pripremao i zavod, a o njenim ciljevima je verovatno isto tako malo razmišljao, kao što sam ja malo razmišljao o korenima mog otpora, neposlušnosti, mojih poraza: razumeti se, doduše, nismo mogli, međutim, naša saradnja je bila savršena, rekao sam ženi. Iako pojma nemam da li sam ga voleo, ostaje činjenica da sam ga često, iz srca žalio: ali ako sam time, što sam ga ponekad učinio smešnim, pa ga zbog toga žalio, ako sam dakle time - u tajnosti, uvek u najvećoj tajnosti - narušio očinsku prevlast, njegov autoritet, autoritet Boga, onda nije samo on - moj otac - izgubio vlast nada mnom, nego sam se i ja našao u ledenoj samoći, rekao sam ženi. Bio mi je neophodan baš takav tiranin, da bi se moj poredak sveta ponovo uspostavio, rekao sam ženi, a moj otac nikad nije ni pokušao da umesto mog uzurpatorskog poretka sveta nametne neki drugi, na primer, poredak naše zajedničke potčinjenosti, odnosno istine, rekao sam ženi. I kao što sam bio rđav sin i rđav učenik, tako sam bio i rđav Jevrejin, rekao sam ženi. Moje jevrejstvo je ostalo na nivou nejasnih okolnosti mog rođenja, kao još jedna mana među mojim ostalim, brojnim manama, na nivou ćelave žene koja, u crvenoj kućnoj haljini, sedi pred ogledalom, rekao sam ženi. Mnogo toga sam još, naravno, rekao svojoj ženi, ali se više ne mogu svega setiti. Ali sećam se da sam je ovim pričama veoma zamorio, kao što sam se i sam jako umorio, i

kao što sam i sad umoran. Kasnije mi se činilo, rekao sam ženi, da je Aušvic samo hipertrofija svih onih vrlina u čijem sam znaku od najranijeg detinjstva vaspitavan. Da, još od tada, od ranog detinjstva, ovim načinom vaspitavanja je počelo moje neoprostivo slamanje, ukroćivanje, moje nikad preživljeno preživljavanje, rekao sam ženi. Bio sam skroman, umereno marljiv, ne uvek besprekorni član prećutne zavere protiv vlastitog života, rekao sam ženi. Aušvic, rekao sam ženi, meni se ukazuje u slici oca, da, ove dve reči, otac i Aušvic, u meni jednako odjekuju, rekao sam ženi. I ako je tačna ona tvrdnja da je Bog apoteoza oca, onda se meni Bog ukazao u slici Aušvica, rekao sam ženi. I kad sam konačno ućutao, i kad sam posle tolike bujice reči dugo, možda i danima ćutao, moja žena je, doduše, izgledala veoma iscrpljeno, ali kao da nije shvatila ono što sam rekao, tačnije, kao da ono što sam rekao, nije shvatila onako kako sam rekao, odnosno, kao da nije primetila da sam se ja - i uzalud što sam to i sam znao, naravno, bezrazložno (i to je najmanje što o tome mogu da kažem) - da sam se ja, dakle, bezrazložno, nemilosrdno i, verovatno isključivo samo zbog toga što me je onako strpljivo saslušala, sa svim onim besom koji se u meni nakupio, okrenuo protiv nje - rekoh: okrenuo, kako ne bih na ovom mestu, u ovom kontekstu u kojem joj zaista nema mesta, upotrebio reč *pobunio* - kažem: kao da je moja žena poverovala da sam se sad, pošto sam sve ovo ispričao, izbacio, ispovratio iz sebe, od svega toga ujedno i *oslobodio*, da, kao da se od svega toga oslobađam, kao da bih ja od svega toga mogao da budem oslobođen, valjda je tako razmišljala, mislio sam ja, primetivši nekoliko njenih, istina kolebljivih pokušaja da mi se približi, da mi se s *razumevanjem* približi. Naravno da sam se tome odupro; naravno da nikakvo *razumevanje* nisam mogao da otpim, jer to bi u stvari samo potvrdilo moju potčinjenost. Međutim, sve to bila je sitnica u odnosu na ono uviđanje elementarne snage koje je, verovatno, proisteklo iz mog *ponašanja*, iz toga kako sam se ophodio sa svojom ženom, odnosno - da, u ovim poslednjim časovima moje blistave noći moram da upotrebim odgovarajuće reči, jedine reči očišćenja - kako sam, dakle, sramno postupio s njom. Da, izgledalo je da će baš to, to što sam prema njoj bio tako nemilosrdan, tako *idilično nemilosrdan*, da će je to u mojim očima učiniti jednom za svagda neprihvatljivom jer -

u izvesnom smislu je naravno preterano, veoma preterano to što ću sad reći - kao da sam je u izvesnom smislu ubio, a da je ona bila svedok tog ubistva, da je videla kako ubijam čoveka: i bio sam ubeđen da joj to nikad neću moći oprostiti. Bilo bi sad suviše da razglabam o vremenu, o tome, na primer, dokle smo živeli, dokle smo još mogli ovako da živimo, ćutke, jedno pored drugog. Bio sam duboko potišten, nemoćan i usamljen, ovoga puta do te mere da se pokazalo da se to ničim ne može kompenzovati, odnosno, da to stanje više nije pospešivalo moj *rad*, već naprotiv, potpuno ga je paralisalo. Nisam baš sasvim siguran ni u to da - dok sam u sebi, prirodno, smišljao protiv nje optužbe, čitav splet optužbi - u potaji ipak nisam baš od nje, od moje žene očekivao pomoć; ako je to tako i bilo, verujem da to ničim nisam pokazivao. Jednog dana, uveče, ako se dobro sećam, a sasvim je sigurno da se dobro sećam, i to kasno uveče, moja žena se odnekud upravo vratila kući, ne znam odakle, nisam je ni pitao odakle, bila je lepa, i iznenada, kao grom iz gustih oblaka, kratko mi je blesnula misao: „Divne li Jevrejčice!”, naravno, sramno i tužno, kako je dolazila, učinilo mi se, preko jednog zelenkasto-modrog tepiha, kao da je more prelazila, i te večeri je ona, moja žena, prekinula tišinu, našu tišinu. Da je malo kasno, rekla je moja žena, ali da vidi kako ja još sedim ovde i čitam. I da joj je žao, rekla je moja žena, što se zbog nekog posla zadržala, ali da me to verovatno ne interesuje. Da ja sedim ovde i čitam, čitam ili pišem, čitam i pišem, svejedno, rekla je moja žena. Da je za nju, rekla je moja žena, sve to bila jedna velika škola, to jest, naš brak. Preko mene je, rekla je moja žena, razumela i iskusila sve ono što na osnovu iskustava njenih roditelja nije razumela, niti je htela da razume. Nije, jer bi je razumevanje svega toga, sada to već pouzdano zna, tada, kad je još bila mlada devojka, jednostavno ubilo. I da je, rekla je moja žena, u potaji, u dubini duše veoma dugo sebe smatrala kukavicom, ali da sad već zna, i tom saznanju su u značajnoj meri pripomogle godine koje je sa mnom provela, dakle, da sad već zna da je jednostavno htela samo da živi, da je morala da živi. I sad, rekla je moja žena, i sad u njoj sve govori da hoće da živi. I da me žali, a najviše joj je žao to što mora ovako bespomoćna da me žali; mada je učinila sve što je u njenoj moći da *me izbavi* (i ja sam ćutao, iako me je zaprepastio njen izbor reči). Ako ni zbog čega

drugog, onda iz zahvalnosti, nastavila je moja žena, jer ja sam joj pokazao put na kojem zatim ja nisam bio u stanju da joj se pridružim, jer su i od mog razuma jače one rane koje nosim u sebi i od kojih, čak i da sam kojim slučajem mogao da se oporavim, izgleda, bar se njoj tako čini, rekla je moja žena, *nisam ni hteo*, niti hoću da se oporavim, pa ni po cenu naše ljubavi, našeg braka. Pa je ponovila da me žali, rekla je da su me upropastili, i da sam se ja slomio, što u početku nije tako videla, naprotiv, rekla je moja žena, u početku se *u meni divila baš tome*, da su me upropastili, ali da se ja nisam slomio, tada me je kao takvog videla, ali je pogrešila, rekla je moja žena, što samo po sebi još i ne bi bilo strašno, mada nema sumnje da je strašno patila zbog toga, rekla je moja žena. Ponovila je i to da je htela da me izbavi, ali da je jalovost, jalovost svih njenih napora, svekolike njene ljubavi, polako ubila u njoj svu njenu ljubav prema meni, i da je u njoj ostalo samo puko osećanje te jalovosti, uzaludnosti i unesrećenosti. I rekla je da sam uvek puno pričao o slobodi, ali da sloboda, na koju se uvek pozivam, rekla je moja žena, za mene ne znači slobodu mog poziva, slobodu umetnika (tu reč je upotrebila), štaviše, uistinu i ne znači slobodu, ako slobodu shvatamo kao nešto prostrano, snažno, prijemčivo, što podrazumeva i obavezanost da, *ljubav*, rekla je moja žena; ne, moja sloboda je faktički uvek samo nekakva *protiv* nečega ili nekoga, *protiv* nekih, ili nekih stvari okrenuta sloboda, rekla je moja žena, napad ili bekstvo, ili i jedno i drugo, a bez toga ona za mene zapravo i ne postoji, jer - čini se - moja sloboda i ne može da postoji, rekla je moja žena. I tako, ako baš nema tih „nečega ili nekoga”, onda ja sam izmišljam i uspostavljam takve odnose, rekla je moja žena, kako bih imao od čega da bežim, ili čemu da se suprotstavim. I da sam ja tu užasnu, i da jednom bude iskrena: ovu *sramnu* ulogu (da upotrebi moju reč), ovoga puta, i već godinama, svirepo i prepredeno, njoj dodelio, rekla je moja žena, ali ne kao što zaljubljeni čovek, tragajući za osloncem, tu ulogu dodeljuje svojoj ljubavi, čak i ne kao što bolesnik dodeljuje svom lekaru, ne, rekla je moja žena, tu ulogu sam joj dodelio kao što (da upotrebi ponovo moje omiljene reči), krvnik dodeljuje svojoj žrtvi, rekla je moja žena. Rekla je još i to da sam je svojim duhom oborio, pa sam u njoj pobudio neku vrstu saučestvovanja u mom bolu, i kad sam to postigao, učinio sam je svojom odanom slušateljkom, da je

saslušala sve jezive priče mog detinjstva, a kad je htela da bude deo mojih priča, da bi mogla da me izvede iz njihovog bespuća, gliba, da, iz mulja tih priča, i da me odvede sebi, svojoj ljubavi, da bismo se potom *zajedno* izvukli iz te močvare i da bismo je zauvek ostavili iza nas, poput ružne uspomene na neku bolest: da sam ja onda najednom pustio njenu ruku (tako se izrazila moja žena), i počeo da bežim od nje, nazad, u močvaru, i da ona više nema snage, rekla je moja žena, da i drugi put, i ko zna još koliko puta pođe za mnom, da me ponovo izvede iz nje. Jer, izgleda, rekla je moja žena, da ja i neću odande da se iskobeljam, da iz mog jezivog detinjstva i mojih jezivih priča za mene očigledno nema izlaza, šta god ona učinila, rekla je moja žena, čak i ako bi svoj život žrtvovala za mene, zna, vidi, da bi i to bilo uzaludno. I da, jeste, kad smo naleteli jedno na drugo (tu reč je moja žena upotrebila), tada joj se učinilo kao da je ja *učim*, i tek je kasnije sva užasnuta uvidela koliko negativne energije ima u meni, i da pored mene za nju nema života, nego samo sporog umiranja. Bolesna svest je tome kriva, rekla je moja žena, bolesna i zatrovana svest, ponovila je opet, ona me je zauvek zatrovala, otrovna i zarazna svest koje se treba, rekla je, ratosiljati, da, rekla je, treba je se osloboditi, ako čovek hoće da živi, a ona je odlučila, ponovila je, da hoće da živi. Tu je moja žena na trenutak ućutala, i kako je tamo stajala, s malo podignutim ramenima i s rukama prekrštenim na grudima, samotna, uplešana, bleđa, s razmazanim ružem u uglu usana, najednom, ili da kažem neizbežno, pomislio sam, zabrinuto, da joj je možda hladno. I tada je brzo i suvo, kao kakvu neprijatnu vest, koja će smesta izgubiti svoj neprijatni ukus čim je bude saopštila, rekla je da, jeste, nema više smisla da krije, „ima nekoga”, i da oboje misle da bi mogli da žive zajedno, u braku. I da ona, dodala je još, nije Jevrejka. Možda je zanimljivo, ali ja sam tek u ovom momentu progovorio, kao da sam od svega što je moja žena do tada rekla, samo na tu jedinu tačku imao primedbu. Za šta me smatra, viknuo sam tada na nju, za nekakvog negativnog zaštitnika rase?! Nisam morao zbog toga da budem u Aušvicu, viknuo sam, da bih upoznao ovo vreme i ovaj svet, i da se onoga što sam upoznao više ne odrekнем, viknuo sam, da ga se ne odrekнем u ime nekog čudnog, ali, priznajem, nadasve praktično shvaćenog životnog principa koji je, zapravo, naprosto, samo princip

prilagođavanja, u redu, vikao sam, nemam ništa protiv, ali da vidimo ipak o čemu je zapravo reč, vikao sam, da, i onda ćemo videti da ovde *asimilacija* uopšte nije asimilacija jedne rase - rase! moram da se smejem! - prema jednoj drugoj rasi - rasi! moram da se smejem! - nego da je reč o *totalnoj asimilaciji* sa postojećim, sa postojećim okolnostima i postojećim odnosima, vikao sam, a te okolnosti i ti odnosi su ovakvi ili onakvi, jer sad ne vredi kvalifikovati njihovu kakvoću, oni su takvi kakvi jesu, jedino našu *odluku* vredi, ne samo da vredi, nego je moramo *obavezno* kvalifikovati, onu našu odluku da ćemo se totalno asimilovati, ili onu našu odluku da ćemo se odupreti totalnoj asimilaciji, vikao sam, mada verovatno već nešto tiše, a potom bismo morali, i to *obavezno*, da kvalifikujemo naše sposobnosti, pa da vidimo da li smo u stanju, ili nismo u stanju da se totalno asimilujemo, a ja sam još u ranom detinjstvu jasno video da ja za to nisam sposoban, da nisam u stanju da se asimilujem sa postojećim, sa bivstvjućim, sa *životom*, pa uprkos tome, vikao sam, ipak postojim, bivstvujem i živim, ali s tim da pouzdano znam: da ja za to nisam sposoban, bilo mi je već u ranom detinjstvu jasno: ako se asimilujem, to bi me pre ubilo nego da se ne asimilujem, mada me to, zapravo, isto tako ubija. I u tom pogledu sasvim je svejedno da li sam Jevrejin ili nejevrejin, mada je ovde jevrejstvo, to se ne može poreći, velika prednost, i ja sam samo sa tog stanovišta, ali da li to uopšte razume?! - vikao sam, *samo i isključivo sa tog jedinog stanovišta*, voljan da budem Jevrejin, isključivo sa tog jedinog stanovišta smatram srećom, štaviše, naročitom srećom, čak *milošću*, ne to da sam Jevrejin, jer fućka mi se na to, vikao sam, šta sam, ali to da sam kao obeleženi Jevrejin mogao da budem u Aušvicu, i da sam usled svog jevrejstva ipak nešto mogao da proživim, i da sam nečemu pogledao u oči, i da znam da jednom za svagda i neporecivo znam nešto od čega ne odstupam, od čega nikad neću ni za pedalj odstupiti, vikao sam i, odmah potom, ućutao. Zatim smo se razveli. I što se sad svih tih godina koje su usledile, ipak ne sećam kao pustinjskih godina potpune pustoši, mogu isključivo da zahvalim tome što sam i u tim godinama, kao uostalom i uvek: i pre, a naravno i u braku, *radio*, da, u svom radu sam našao spas, iako je to bio spas jedino za smrt. U tim godinama ne samo da sam stekao neka presudna saznanja, nego sam u tim godinama spoznao i to, da se

lanac mojih spoznaja, od karike do karike, tesno prepliće s mojom sudbinom. U tim godinama sam spoznao i pravu prirodu mog posla koji, u suštini, nije ništa drugo do kopanje, nastavak kopanja, iskopavanje onog groba koji su drugi počeli da mi kopaju u oblacima, u vetrovima, u ničemu. U tim godinama sam ponovo prosanjao jednom već prosanjani, a danas već znam, na primeru „gospodina Učitelja” prosanjani zadatak i tajnu nadu. U tim godinama sam spoznao i svoj život, s jedne strane kao činjenicu, a s druge strane kao *formu duhovnog bivstvovanja*, tačnije, kao takvu formu preživljavanja koja već niti može, niti hoće, niti je u stanju da preživi određeno preživljavanje, ali i to duhovno bivstvovanje, pored svega, traži svoje, to jest, traži da bude *uobličeno*, poput kakvog zaobljenog, kao staklo tvrdog predmeta, da bi na kraju tako i *opstalo*, svejedno čemu, svejedno kome -*svakome i nikome*, onome ko jeste ili nije, sasvim svejedno, onome ko će da se stidi zbog nas i (eventualno) umesto nas; a što ću, međutim, kao *činjenicu*, kao puku činjenicu preživljavanja ukinuti, pa i ako, a tada pogotovo, dakle, ako sam kojim slučajem baš ja ta činjenica. U tim godinama se desilo i da sam se u šumi susreo s doktorom Oblatom. U tim godinama sam počeo da ispisujem svoje ceduljice o mom braku. U tim godinama se javila ponovo moja žena. I jednom prilikom, nadajući se od nje novim receptima, čekao sam je u kafeu u kojem smo se obično nalazili, stigla je vodeći za ruke dvoje male dece. Jednu devojčicu tamnih očiju, sa bledim pegicama posutim oko nosića, i jednog tvrdoglavog dečaka s vedrim, poput sivkasto-modrog oblutka tvrdim očima. *Pozdravite lepo čiku*, rekla im je moja, tada već bivša žena. To me je, jednom za svagda savršeno otreznilo. Poput kakve matore, ofucane lasice posle velikog istrebljenja, ponekad se još prošunjam gradom. Na poneke glasove, pred ponekim prizorima, dignem glavu, kao da moja skorušena, troma čula opseda njih mucavih uspomena s onoga sveta. Pored neke kuće, na ponekom ćošku panično ustuknem i, šireći nozdrve, uzrujano se osvrćem oko sebe, hteo bih da pobegnem, ali me nešto zadržava. Podno mojih nogu huk kanalizacije, kao da pogana bujica mojih uspomena hoće da se izlije iz svog skrivenog korita, da me otrgne i ponese. Pa, neka bude; posao sam svoj obavio. U svojoj poslednjoj velikoj pribranosti još sam, uzdigavši ga visoko, predočio svoj jadni, grehu skloni,

tvrdoglavi život - predočio, da bih potom, sa zavežljajem ovog života
u visoko podignutim rukama pošao i, kao u virovitoj, crnoj vodi tamne
reke,

potonuo,

Gospode Bože!

daj da potonem

na vjeki vjekov,

Amin.

NOBELOVA NAGRADA ZA KNJIŽEVNOST 2002. GODINE

*Govor Torgnija Lindgrena (Torgny Lindgren),
u ime Švedske akademije,
10. decembra, 2002.*

Vaše veličanstvo, vaša kraljevska visočanstva, dame i gospodo,
Stvarnost koja je predmet književne produkcije Imrea Kertesa (Imre Kertész) i koja čini njegovo zaleđe, ne može shvatiti ili opisati niko od nas ko je nije doživeo. Zversko, sistematsko zlo nacizma i njegove birokratije, mizantropsku glupost jednopartijske socijalističke države, teško može shvatiti neko ko je oblikovan u civilizovanom društvu: niti se mogu drugačije predstaviti nego kao sumanut paradoks i apsurd.

O ovom umetničkom problemu Imre Kertes je pisao u „Brodskom dnevniku” i u zbirci eseja *Eine Gedankenlänge Stille*.

Često se govorilo da je „Besudbinstvo” suština i središte Kertesove književne produkcije. Možda je to tačno: ovaj naizgled jednostavan, ogoljeni i ovozemaljski prikaz života jednog mladića i njegovih patnji u Ašvicu, Cajtu i Buhenvaldu poseduje težinu i nepobitnost koja ne samo da ga postavlja u srž književne produkcije jednog čoveka, već i u savremene evropske proze.

„Kada hoćete da čitate Kertesa, treba da počnete 'Besudbinstvom'!” To je vrlo česta izjava. Međutim, mogla bi se dovesti u pitanje.

Bez obzira na to koji Kertesov roman ili esej odaberemo, ubrzo primećujemo da je on intimno povezan sa nekim drugim delom iz njegove književne produkcije. Na način koji je teško objasniti, posebni delovi kao da su srasli, da imaju zajedničke grane korena ili cirkulaciju. „Poraz”, ta višezvučna, decentralizovana kritika sistema

koja objašnjava piščeve beznadežne tegobe u totalitarnoj državi koja ne podstiče obrazovanje, povezan je aluzijama i tematskim detaljama sa „Engleskom zastavom”, koja je opet intimno povezana sa kasnijom knjigom razmišljanja „Brodski dnevnik”. U „Kadišu za nerođeno dete”, tužnom i istovremeno ironičnom rekvijemu za dete kome nije dozvoljeno da se rodi jer bi njegov dolazak na svet bio okrutan i zločinački, postoje fine ali jasno vidljive niti koje ga povezuju sa „Besudbinstvom” i „Porazom”.

Ono što se konačno otkriva čitaocu je dosledan organizam, telo ili simfonijsko delo u duhu Malera ili Veberna. Ili u svetu koji pozajmljuje uzvišeni ton od starog Tomasa Mana: Ein WERK. *Oeuvre* čija tema je odbijanje pojedinca da se odrekne svoje individualnosti stapajući se u kolektivni identitet.

A iza svakog teksta jasno čujemo glas ili ton koji je sam Kertes ovako formulisao: U svakom smislu je moje postojanje strašno, osim u pisanju: i tako ja pišem i pišem da bih izdržao svoje postojanje, da bih ga opravdao.

Kertes prilazi tradiciji na isti kontrapunktni način. U njegovom svetu tradicija nije privremeni fenomen, već prostorni. Tradicija je njegova okolina, pejzaž u kojem boravi i gde u svojim lutanjima susreće drugove za društvo i razgovor, kao što su Kami, Niče, Šopenhauer, Sveti Jovan Krstitelj, Kafka ili Pol Selan.

O AUTORU

Imre Kertes
(1929)

Imre Kertes je rođen u Budimpešti 9. novembra 1929. Pošto je jevrejskog porekla, deportovan je u Aušvic 1944, a odatle u Buhenvald, odakle je oslobođen 1945. Po povratku u Mađarsku radio je u budimpeštanskim novinama *Világosság*, ali je dobio otkaz 1951. kada je pristupio Komunističkoj partiji. Nakon dve godine vojnog roka izdržavao se kao samostalni pisac i prevodilac nemačkih pisaca kao što su Niče, Hofmanštal, Šnicler, Frojd, Rot, Vithenštajn i Kaneti, koji su značajno uticali na njegovo književno delo.

Kertesov prvi roman, „Besudbinstvo” (*Sorstalanság*, 1992), delo zasnovano na njegovim iskustvima iz Aušvica i Buhenvalda, objavljeno je 1975. „Kad god razmišljam o novom romanu, uvek mislim na Aušvic”, rekao je. To, naravno, ne znači da je „Besudbinstvo” autobiografski roman u prostom smislu: Kertes kaže da jeste koristio formu autobiografskog romana, ali da to nije autobiografija. Rukopis „Besudbinstva” je prvo odbijen. Kada je konačno objavljen 1975, doživeo je tihi bojkot. O tome je Kertes pisao u „Porazu” (*A kudarc*, 1988). Ovaj roman se smatra drugim tomom trilogije koja započinje „Besudbinstvom” i završava se romanom „Kadiš za nerođeno dete” (*Kaddis a meg nem született gyermekért*, 1990), koji naslovom upućuje na jevrejsku molitvu za mrtve. U „Kadišu za nerođeno dete”, protagonist „Besudbinstva” i „Poraza”, Đerđ Koveš ponovo se pojavljuje. Njegov kadiš je za dete koje on odbija da rodi u svetu koji toleriše postojanje Aušvica. Njegova druga prozna dela su „Izviđač” (*A nyomkereso*, 1977) i „Engleska zastava” (*Az angol labogó*, 1991).

„Brodski dnevnik” (*Gályanapló*), dnevnik u formi fikcije koji obuhvata godine 1961-91, objavljen je 1992. „Neko drugi: Hronika

metamorfoze” (Valaki más: A változás krónikája, 1997), sledi ovaj unutrašnji monolog u formi beležaka napravljenih između 1991. i 1995. Nakon političkih prevrata 1989, Kertes je mogao da se više pojavljuje u javnosti. Njegova predavanja i eseji sakupljeni su u knizi „Holokaust kao kultura” (A holocaust mint kultúra, 1993), „Trenutak tišine dok kazneni odred puni oružje” (A gondolatnyi csend, amíg kivegzo oztag újratolt, 1998) i „Jezik izgnanika” (A szdmu ött nyelv, 2001).

Imre Kertes je dobitnik sledećih nagrada: *Brandenburger Literaturpreis*, 1995, *Leipziger Buchpreis zur Europäischen Verständigung*, 1997, *Herder-Preis* i *WELT-Literaturpreis*, 2000, *Ehrenpreis der Robert-Bosch-Stiftung*, 2001. i *Hans Sahl-Preis*, 2002. Njegova dela su prevođena na mnoge strane jezike, uključujući nemački, španski, francuski, engleski, češki, ruski, švedski i jevrejski.

Izvor: *Les Prix Nobel. The Nobel Prizes 2002*, urednik, Tore Frängsmyr, [Nobel Foundation], Stockholm, 2003

Table of Contents

Kadiš za nerođeno dete

NOBELOVA NAGRADA ZA KNJIŽEVNOST 2002. GODINE

O AUTORU